પ્રકાશન
સ્વામી ગોવિંદ ચૈતન્ય,
જ્ઞાનોદય પ્રકાશન
૧૨૯, ડૉ એસ એસ. રાવ રોડ
લાલબાગ, મુંબઈ–૧૨

મુદ્રક
એમ એમ પ્રજાપતિ
શ્રી ગણેશ-ગાયત્રી પ્રિન્ટરી
૨૧/બી, ડુંગરશીનગર
અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૭

આવૃત્તિ પહેલી
સપ્ટેમ્બર ૧૯૭૩
કિંમત ૨ રૂપિયા

ધ્યાન : એક વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિ

આ ગ્રંથમાળામાં પ્રગટ કરવા ધારેલાં રજનીશજીના ધ્યાન અંગેના વિશિષ્ટ સંકલનોનું આ પહેલું પુસ્તક છે. જૂદી જૂદી જગ્યાએથી વીણીને, તારવીને ખાસ ધ્યાનને લગતી સામગ્રી એકઠી કરીને, સાધનામાં સીધો જવા માંગનારને ઉપયોગી થવાય તેવા સંકલનો તૈયાર થઈને પ્રગટ થશે.

આ પુસ્તકમાં ધ્યાન અંગેના રજનીશજીના ચાર નાના પ્રવચનો લીધાં છે.

(૧) ધ્યાન-મંદિર
(૨) ધ્યાન : એક વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિ
(૩) ધ્યાન — નિર્વિચારમાં લઈ જનારી એક પ્રક્રિયા
(૪) ધ્યાન — વ્યક્તિના રૂપાંતરણનું દ્વાર.

કિંમત માત્ર ૨ રૂપિયા

લખો.—
જ્ઞાનોદય પ્રકાશન
૧૨૯, ડૉ. એસ. એસ રાવ રોડ
લાલબાગ, મુંબઈ ૪૦૦૦૧૨

ભૂમિકા

આ પુસ્તકમાં રજનીશજીના મહાવીરવાણી નામના પ્રવચના [illegible] અને [illegible] પ્રવચનને આવરી લીધાં છે

અહીંયા આ પ્રવચનમાં રજનીશજીએ મહાવીરના બીજા [illegible] [illegible] અને ત્રીજા [illegible] તપ [illegible] ની વાત કરી છે સામાન્ય રીતે [illegible] નો અર્થ [illegible] કરવું એવો થાય છે રજનીશજી કહે છે કે આ બરાબર નથી [illegible] ભૂખ લાગે છે ને [illegible] ભૂખ નથી [illegible] નિમિત્ત [illegible] ભૂખ છે [illegible] [illegible] પડવું [illegible] એટલા માટે કે [illegible] [illegible] [illegible] સાચી ભૂખની ખબર પડે છે [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] સાચી ભૂખ કરતાં [illegible] ભૂખ [illegible] સીમાએ પરાણે તે પરથી જ [illegible] સીમાની [illegible] [illegible] મનનો નિયમ છે કે જ્યારે કોઈ પણ વૃત્તિ એની [illegible] સીમાએ પહોંચે ત્યારે એ મર્યાદા બહાર [illegible] છે [illegible] વૃત્તિને એના [illegible] [illegible] [illegible] થાય છે રજનીશજી કહે છે કે [illegible] માટે [illegible] જરૂરી છે

વૃત્તિ [illegible] પર પરાણે [illegible] કરતાં [illegible] સમજાવી છે કે દરેક વૃત્તિ [illegible] કેન્દ્ર છે [illegible] [illegible] કે [illegible] કેન્દ્ર [illegible] [illegible] છે [illegible] વૃત્તિનો [illegible] બુદ્ધિ [illegible] [illegible] છે એને [illegible] મનુષ્યની બુદ્ધિમત્તા [illegible] [illegible] કે [illegible] તેના જ કેન્દ્ર પર કેન્દ્રિત કરશે [illegible] વૃત્તિ પોતાના કેન્દ્ર પર આવી જાય, તો [illegible] [illegible] છે કે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

સાક્ષી હોવાનું છે અને જો તેમ થાય તો વ્યર્થ કાર્યો આપોઆપ ઘટી જાય છે અને સાર્થક કાર્યો થવાના શરૂ થઈ જાય છે

બારમા પ્રવચનમા રજનીજીએ ચોથા બાહ્ય તપ : રસ-પરિત્યાગ અને પાંચમા બાહ્ય તપ : કાયા-ક્લેશને સમજાવ્યા છે. એમના મતે રસ-પરિત્યાગનો અર્થ આ સ્વાદ ન લેવો, પેલો સ્વાદ ન લેવો, એમ નથી. પહેલા તો એ જાણવું જરૂરી છે કે રસ ક્યા છે? રસ વસ્તુમા નથી, વસ્તુને ઉપભોગ કરવાવાળી ઇન્દ્રિયમા નથી કે ઇન્દ્રિયની સવેદનાને ઝીલવાવાળા મનમા પણ નથી. રસ એ મન અને ચેતનાનો જે જોડ છે ત્યા છે. કોઈ સ્વાદ એ વસ્તુ અને ખાનારની વચ્ચેનો સબધ છે. તેઓ કહે છે કે વસ્તુને છોડવાથી કે ઇન્દ્રિયને નષ્ટ કરવાથી કે એને સવેદન-હીન કરવાથી કે મનને સમજાવવા, દબાવવા કે ભૂલાવવાથી પણ રસ-પરિત્યાગ થતો નથી એ તો જ્યારે ચેતના અને મનની વચ્ચેનો સંબધ તૂટે ત્યારે જ થાય છે. એ રસ-પરિત્યાગની પ્રક્રિયા મન સાથેના તાદાત્મ્યને તોડવાની અને તે માટે મનના પ્રતિ સાક્ષી-ભાવની છે. પ્રત્યેક ઇન્દ્રિય અને વૃત્તિ પ્રત્યે દ્રષ્ટાભાવ ખીલવવાથી સહજ રીતે રસ-પરિત્યાગ થાય છે.

પાંચમાં બાહ્યતપ તરીકે કાયા કલેશને લીધુ છે. મહાવીરના બધાં તપમાં આના અર્થ વિશે સૌથી વધુ ગેરસમજ થઈ છે. કાયા-કલેશ એટલે દેહનુ દમન કરવુ કે કાયાને પીડવા એવો મહાવીરનો અર્થ નથી. મહાવીરનો કાયા-કલેશનો અર્થ છે શરીર દુ.ખ છે. જ્યારે સાધક ધ્યાનમાં ઊડો જાય છે, સાધનામા આગળ વધે છે, ત્યારે તેને આ વાતની પ્રતીતિ થાય છે. મહાવીર કહે છે કે દુઃખની જે પ્રતીતિ થાય છે તેનો સ્વીકાર કરો. દુ.ખમાથી વધવા માટેની જે જે કોશિશો થાય છે તે બધી ભવિષ્યના સ્વપ્નમા, સુખના ભ્રમમા લઈ જાય છે. કાયા-કલેશની સાધના દુ ખના સમગ્ર સ્વીકાર દ્વારા દુઃખમાંથી મુક્તિની છે. જ્યારે સાધક દુ:ખનો સ્વીકાર કરી લે છે, ત્યારે એની સાથે જ એ ઉપર ઊઠી જાય છે અને એના બધા દુ.ખ વિસર્જિત થઈ જાય છે.

ગોવિંદ ચૈતન્યના પ્રણામ

બાહ્ય તપ ઊણોદરી અને વૃત્તિ-સંક્ષેપ

પ્રવચનના મુખ્ય મુદ્દાઓ

(૧) બીજું બાહ્ય તપ — ઊણોદરી
(૨) [illegible] ભૂખ સ્વાભાવિક [illegible] નથી [illegible]
નિશ્ચિત થયેલી ભૂખ [illegible]
(૩) [illegible] ભાવના — સ્વાભાવિક [illegible]
(૪) [illegible]
(૫) [illegible]
(૬) [illegible] ભૂખની [illegible]
[illegible] સ્વાભાવિક [illegible]
(૭) [illegible]
હોય છે
(૮) [illegible] પ્રાકૃતિક [illegible]
અપ્રાકૃતિક [illegible]
(૯) [illegible]
[illegible]
(૧૦) [illegible] નિયમ [illegible]
[illegible]
(૧૧) [illegible]
(૧૨) [illegible]
[illegible]
(૧૩) [illegible]
[illegible]

(૧૪) પ્રત્યેક ઇન્દ્રિય માટે ઊણોદરી જરૂરી છે, અનશન કરતા ઊણોદરી વધુ કઠણ

(૧૫) ત્રીજું બાહ્યતપ વૃત્તિ-સક્ષેપ — એનો પરપરાગત અર્થ સાચો નથી

(૧૬) એક કેન્દ્રના કાર્યને બીજા કેન્દ્ર દ્વારા કરવાને કારણે કોયડા-રૂપ બની ગયેલુ મનુષ્યનુ વ્યક્તિત્વ

(૧૭) બીજા કેન્દ્રોના કાર્યો બુદ્ધિ દ્વારા લેવાના કારણે ઘટી ગયેલી મનુષ્યની બુદ્ધિમત્તા

(૧૮) મનુષ્યની સરાસરી માનસિક ઉમર તેર-ચૌદ વર્ષ

(૧૯) દુનિયાના થોડા બુદ્ધિમાનોને દૂર કરવામા આવે તો સામાન્ય માણસની માનસિક ઉમર ઘણી ઓછી આવે

(૨૦) મનુષ્ય કરતા યત્રો સારુ કામ કરી શકે છે — મનુષ્યના બેકાર થવાની સંભાવના

(૨૧) વૃત્તિ-સક્ષેપનો અર્થ પ્રત્યેક ઇન્દ્રિયને તેના જ કેન્દ્ર પર કેન્દ્રિત કરવી

(૨૨) હિપ્પીઓના મુક્ત-ભોગના પ્રયોગનુ પરિણામ—કામવાસનાનો ચાલ્યો ગયેલો રસ

(૨૩) કોઈ પણ ચીજ ઢાકવાને કારણે અર્થ-પૂર્ણ — ખુલ્લી થવાથી અર્થ-હીન

(૨૪) અમેરિકામા ભોગ અર્થવિહીન થઈ જવાથી માદક અને નશીલી ચીજોમા ગોઠવાઈ રહેલી ઉત્તેજના

(૨૫) વૃત્તિ-સક્ષેપના બે ફાયદા—પ્રત્યેક વૃત્તિ સમગ્રતામાં જીવવાથી વ્યર્થ થાય છે અને બાજુ બુદ્ધિ પરથી નકામા કામનો બોજો હટી જતા બુદ્ધિનુ ખરૂ કાર્ય, ધ્યાન દ્વારા બુદ્ધિમત્તાની ખિલવણીનુ, થવા પામે છે

(૨૬) બુદ્ધિનું કાર્ય કેવળ સાક્ષી હોવાનું—તેનાથી વ્યર્થ કાર્યો આપોઆપ છૂટી જાય છે અને સાર્થક કાર્યો થવાના શરૂ થઈ જાય છે

(૨૭) બિનજરૂરી પરિગ્રહનો ઘેરાવો

(૨૮) બોધકથા—બે પ્રકારની પત્નીની એક વસ્તુઓના પરિગ્રહ પર ભરોસો રાખવાથી દુ:ખી થનારની અને બીજી પોતા પર ભરોસો રાખવાથી આનંદિત રહેનારની

(૨૯) વૃત્તિસંક્ષેપનો અર્થ બધું છોડીને નાસી જવું એવો નથી — તો તો વસ્તુઓનું મૂલ્ય કાયમ રહ્યું

(૩૦) વૃત્તિસંક્ષેપથી ભીતરમાં વૃત્તિઓ સંકોચાવાથી બહારનો પરિગ્રહ આપોઆપ ઓછો થતો જાય છે

(૩૧) ચારે મુલ્લાને વરકન્યા પત્ની ન મળતા ધારેલું થતું નથી

(૩૨) તપમાં આનંદ—જ્યારે વૃત્તિ કેન્દ્ર પર સ્થિર થઈ જાય અને બુદ્ધિની સજગતા હોય ત્યારે

(૩૩) વૃત્તિસંક્ષેપથી બધી જ વૃત્તિની શક્તિ બુદ્ધિને મળતા પ્રજ્ઞાની ખિલવણી જેનાથી પરમ આનંદની અનુભૂતિ

(૧) બીજું બાહ્ય તપ — ઊણોદરી

મહાવીરે અનશન પછી બીજા બાહ્ય તપ તરીકે ઊણોદરીને રાખ્યુ છે. ઊણોદરીનો અર્થ છે—અપૂર્ણ ભોજન, અપૂર્ણ આહાર સાંભળીને જરૂર નવાઈ લાગશે કે અનશન પછી ઊણોદરીને મહાવીર શા માટે લાવ્યા! અનશનનો અર્થ છે નિરાહાર જો ઊણોદરીને કહેવી જ હતી, તો અનશનની પહેલાં કહેવી હતી કેમ કે સામાન્ય રીતે જે લોકો અનશનનો અભ્યાસ કરે છે, તેઓ પહેલા ઊણોદરીનો અભ્યાસ કરે છે તેઓ પહેલા આહારને ઓછો કરવાની કોશિશ કરે છે જ્યારે ઓછો આહાર સુગમ થઈ જાય છે, એનાથી ટેવાઈ જવાય છે, ત્યારે તેઓ અનશનનો પ્રયોગ કરે છે આ એકદમ ખોટું છે.

મહાવીરે જાણી જોઈને જ પહેલા અનશન કહ્યું અને પછી ઊણોદરી કહી છે ઊણોદરીનો અભ્યાસ સહેલો છે. પરંતુ એક વાર ઊણોદરીનો અભ્યાસ થઈ જાય, તો એ અભ્યાસની પછી અનશનનો કોઈ અર્થ, કોઈ ઉપયોગ નથી રહેતો હુ તમને પહેલા કહી ગયો છું કે અનશન જેટલુ આકસ્મિક હોય, જેટલુ અભ્યાસ-શૂન્ય હોય, જેટલુ પ્રયત્ન-રહિત હોય, જેટલુ અવ્યવસ્થિત અને અરાજક હોય એટલી જ ભીતરમા મોટી છલાંગ લાગી જાય છે ઊણોદરીને મહાવીરે બીજો નબર શા માટ આપ્યો છે તેનુ કારણ સમજી લેવુ જરૂરી છે,

(૨) આપણી ભૂખ સ્વાભાવિક ભૂખ નથી હોતી. પણ આદતોથી નિર્મિત થયેલી ભૂખ હોય છે

ઊણોદરી શબ્દનો માત્ર એટલો જ અર્થ છે કે પેટ જેટલુ માગે છે તેટલુ જ આપવુ. પરંતુ તમને એની ખબર નથી કે પેટ કેટલું માગે છે. ઘણુ કરીને એ જેટલુ માગે છે એ પેટ નથી માગતું, એ તમારી આદત માગે છે અને આદતમા અને સ્વભાવમા

જો કોઈ ફરક ન હોય તો વાત અત્યંત કઠણ થઈ જશે રોજ જ્યારે તમને ભૂખ લાગે છે ત્યારે તમે એ ભ્રમમાં ન રહેશો કે ભૂખ લાગે છે સ્વાભાવિક ભૂખ તો થોડી મુશ્કેલીએ લાગે છે નિયમથી બધાયેલી ભૂખ રોજ લાગે છે

જીવવિજ્ઞાની (biologist) કહે છે કે માણસની અંદર એક જૈવિક ઘડિયાળ (biological clock) છે માણસની અંદર એક આદતની ઘડિયાળ (habitual clock) પણ છે જીવવિજ્ઞાની જે ઘડિયાળની વાત કરે છે તે આપણી અંદર ઊંડાણમાં છે પરંતુ એની ઉપર આપણી આદતની ઘડિયાળ છે જે આપણે આદતથી બનાવી લીધી છે

આ ધરતી પર એવા કબીલા છે કે જેઓ હજારો વર્ષથી દિવસમાં એક જ વાર ભોજન કરે છે ત્યારે એમને પહેલી વાર ખબર પડી કે એવા લોકો પણ છે કે જેઓ દિવસમાં બે વાર ભોજન કરે છે ત્યારે તેમને ઘણી નવાઈ લાગી એમની સમજમાં જ આવ્યું નહિ કે દિવસમાં બે વાર ભોજન કરવાનું પ્રયોજન શું છે આ પૃથ્વી પર એવા કબીલા પણ છે કે જેઓ હજારો વર્ષથી દિવસમાં બે વાર ભોજન કરી રહ્યા છે એવા પણ છે કે જેઓ દિવસમાં ચાર વાર ભોજન પણ કરે છે આનો જૈવિક જગત સાથે કોઈ સંબંધ નથી આ આપણી આદતોની વાત છે આપણે આદતો બનાવી લઈએ છીએ પછી આદતો આપણો બીજો સ્વભાવ બની જાય છે અને આપણો પહેલો પ્રાથમિક સ્વભાવ સહજ સ્વભાવ આદતોની જાળની નીચે દબાઈ જાય છે

(૩) ઝેન ફકીરની સાધના — સ્વાભાવિક વૃત્તિ મુજબ જીવવાની

ઝેન ફકીર બોકોજુને કોઈએ પૂછ્યું કે તમારી સાધના શું છે?

એણે કહ્યું કે જ્યારે ભૂખ લાગે છે ત્યારે હું ખાઉં છું જ્યારે મને ઊંઘ આવે છે ત્યારે હું સૂઈ જાઉં છું અને જ્યારે

મારી ઊંઘ ઊડી જાય છે ત્યારે હું જાગી જાઉં છું. એ માણસે કહ્યું, આ પણ કોઈ સાધના છે? આ તો બધા કરે છે.

બોકોજુએ કહ્યું, એમ હોત તો તો ઘણું સારું! તમે બધાં જો આ કરી લો તો આ પૃથ્વી પર એટલા બુદ્ધ થઈ જાય કે તેમની ગણતરી કરવી મુશ્કેલ થઈ જાય પણ તમે આ નથી કરતા જ્યારે તમને ભૂખ નથી લાગી હોતી, ત્યારે પણ તમે ખાઓ છો અને જ્યારે તમને ખરેખર ભૂખ લાગે છે, ત્યારે બની શકે કે તમે ન ખાતા હો જ્યારે તમને ઊંઘ નથી આવતી હોતી ત્યારે તમે સૂઈ જાઓ છો અને એવું પણ થઈ શકે છે કે જ્યારે તમને ઊંઘ આવતી હોય ત્યારે તમે સૂતા ન હો અને જ્યારે તમારી ઊંઘ ઊડતી નથી હોતી, ત્યારે તમે એને ઉડાડી દો છો, પણ જ્યારે ઉડાડવી જોઈએ ત્યારે તમે સૂતેલા રહો છો

આ વિકૃતિ આપણી અંદર બે જાતની પ્રક્રિયાઓથી પેદા થાય છે એક તો પ્રકૃતિથી ઘડાયેલો આપણો સ્વભાવ અને પ્રકૃતિ હંમેશા સમતોલ છે પ્રકૃતિ જરૂર હોય એટલું જ માગે છે બીજી બાજુ આદતોનો કોઈ અંત નથી આદતો અભ્યાસ છે અને અભ્યાસથી ગમે તેટલું માગી શકાય છે

(૮) મુલ્લાં નસરુદ્દીન — ખાવાની હરીફાઈમાં

મેં સાંભળ્યું છે કે મુલ્લા નસરુદ્દીનના ગામમાં એક હરીફાઈ થઈ કે કોણ સૌથી વધુ ભોજન કરી શકે છે મુલ્લાંએ બધા હરીફોને ઘણા પાછળ ધકેલી લીધા કોઈ વીસ રોટલીએ અટકી ગયો, તો કોઈ પચ્ચીસ રોટલીએ અટક્યો, તો કોઈ ત્રીસ રોટલીએ અટક્યો પછી લોકો ગભરાવા લાગ્યા કે મુલ્લા તો પચાસ રોટલી પર પહોંચી ગયો હતો લોકોએ કહ્યું, મુલ્લા, હવે તો તમે જીતી ગયા છો હવે નાહક તમારી જાતને હેરાન ન કરો હવે બંધ કરો

મુલ્લાએ કહ્યું કે હું એક જ શરતે અટકી શકું કે મારે

ઘેર કોઈ ખબર ન પહોંચાડે નહિ તો મારી પત્ની મને સાંજે ખાવા નહિ આપે આ ખબર ઘર સુધી ન જાય કે હું પચાસ રોટલી ખાઈ ગયો નહિ તો મને સાંજના ભોજનના વાંધા પડશે

(૫) આદતોથી પેદા કરેલી વાસનાઓની કોઈ તૃપ્તિ નથી થતી

તમે આ પેટને અપ્રાકૃતિક રીતે પણ ભરી શકો છો વિક્ષિપ્ત રીતે પણ ભરી શકો છો માત્ર પેટને જ નહિ અહી ઉદર કેવળ સાંકેતિક છે આપણી પ્રત્યેક ઇન્દ્રિયનું ઉદર છે આપણી પ્રત્યેક ઇન્દ્રિયનું પેટ છે અને તમે પ્રત્યેક ઇન્દ્રિયના ઉદરને જરૂર કરતાં વધુ ભરી શકો છો

જેટલું જોવાની જરૂર નથી એટલું આપણે જોઈએ છીએ જેટલું સાંભળવાની જરૂર નથી એટલું આપણે સાંભળીએ છીએ અને એનું પરિણામ ઘણું અદ્ભુત આવે છે એનું પરિણામ એ આવે છે કે આપણે જેટલું વધુ સાંભળીએ છીએ એટલી આપણી સાંભળવાની શક્તિ અને સંવેદનશીલતા ઓછી થઈ જાય છે એટલે તૃપ્તિ પણ નથી થતી અને જ્યારે તૃપ્તિ નથી થતી ત્યારે વિચક્ર પેદા થાય છે આપણે વિચારીએ છીએ કે હજુ વધુ જોઈએ તો તૃપ્તિ થશે હજુ વધુ ખાઈએ તો તૃપ્તિ થશે જેટલું વધુ ખાઈએ છીએ એટલું જ આપણી સ્વાભાવિક જે ભૂખ છે એ દબાય છે અને નાશ પામે છે (એ તૃપ્ત પણ થઈ શકે છે) અને જ્યારે દબાઈ જાય છે નષ્ટ થઈ જાય છે વિસ્મૃત થઈ જાય છે ત્યારે તમારી આદતની ભૂખ વધતી જાય છે એ ક્યારેય પણ તૃપ્ત નથી થઈ શકતી એની અતૃપ્તિનો કોઈ અંત નથી

આપણે હંમેશાં સાંભળીએ છીએ કે વાસનાઓનો કોઈ અંત નથી પરંતુ સાચી વાત એ છે કે સ્વભાવમાં જે કોઈ વાસનાઓ છે તે બધી કામની છે હા આદતથી આપણે જે વાસનાઓ પેદા કરીએ છીએ, એનો કોઈ અંત નથી એટલા માટે કોઈ જાનવરને

તમે બીમારીમા ખાવા માટે મનાવી નથી શકતા જે હોશિયાર જાનવર છે, તે સહેજ પણ બીમાર થાય તો ઊલટી કરશે જે પેટમા છે તેને બહાર ફેંકી દેશે તેઓ પ્રકૃતિથી જીવે છે માણસ આદતથી જીવે છે અને આદતથી જીવવાને કારણે આપણે પોતાને માટે પણ રોજ-રોજ અસ્વાભાવિક થતા જઈએ છીએ આ અસ્વાભાવિક થવાનુ એટલુ બધુ વધી જાય છે કે આપણને યાદ જ નથી રહેતું કે આપણી સ્વાભાવિક આકાક્ષાઓ શી છે

(૬) અનશનનો પ્રયોગ — ખોટી માનસિક ભૂખની વ્યવસ્થા તોડીને સાચી સ્વાભાવિક ભૂખને શોધવા માટે

બાયોલોજિસ્ટ જે જૈવિક ઘડિયાળની વાત કરે છે, તે આપણી ભીતર છે પણ આપણે તેને સાભળીએ ત્યારેનો એ આપણને બતાવે છે કે ક્યારે ભૂખ લાગી એ બતાવે છે કે ક્યારે સૂઈ જવાનુ છે, ક્યારે ઊઠવાનુ છે પરતુ આપણે એનુ સાંભળતા નથી આપણે એના પર આપણી વ્યવસ્થા લાદીએ છીએ

એટલા માટે ઊણોદરી વધુ કઠણ છે કઠણ છે એ કારણે કે તમને પહેલેથી એ જ ખબર નથી કે સ્વાભાવિક ભૂખ કેટલી છે એટલા માટે પહેલા તો સ્વાભાવિક ભૂખ શોધવી પડશે એ કારણે અનશનને પહેલું રાખ્યુ છે અનશન તમારી સ્વાભાવિક ભૂખને શોધવામા મદદરૂપ થશે જ્યારે તમે બિલકુલ ભૂખ્યા રહેશો અને ભૂખ્યા રહેવાના સકલ્પ પર ચાલશો, ત્યારે તમે થોડા જ દિવસમા જાણશો કે આદતની ભૂખ તો ભુલાઈ ગઈ એ સાચી ભૂખ નહોતી. બે-ચાર દિવસ તો એ પોકારીને બરાબર સમયસર અવાજ કરશે, પછી બે-ચાર દિવસ જ્યારે તમે એનુ સાભળશો નહિ, ત્યારે એ શાત થઈ જશે અને ત્યારે તમારી ભીતરથી સ્વભાવિક ભૂખ અવાજ દેશે જ્યારે તમે એનુ નહિ સાભળો, ત્યારે તમારી અદરનુ યંત્ર રૂપાતરિત થશે અને તમે સ્વયને ઓળખવાના કામમાં લાગશો

તો પહેલા આદતની ભૂખ તૂટશે એ કોઈની ત્રણ દિવસમા

તૂટી જાય છે. કોઈની ચાર દિવસમાં તૂટી જાય છે. એક બે દિવસ આઘાપાછા થઈ શકે છે. પણ માનસિક ભૂખની પકડ તૂટશે અને ચારે તમે ઠીક ઠીક ઉપર જશો. પરંતુ અનશનમાં તમને ખબર પડી જશે કે જૂઠો અવાજ કયો હતો અને સાચો અવાજ કયો હતો. જૂઠો અવાજ માનસિક હશે. અર્થાત્ જ્યારે તમને જૂઠી ભૂખ લાગશે ત્યારે મન કહેશે કે ભૂખ લાગી છે અને જ્યારે ખરી ભૂખ લાગશે ત્યારે આખા શરીરનું રોમરોમ પોકારશે કે ભૂખ લાગી છે. જો જૂઠી ભૂખ લાગતી હોય — જેમ તમને રોજ બપોરે બાર વાગે ભોજન કરવાની ટેવ હોય તો બરાબર બાર વાગે ભૂખ લાગશે. પણ જો કોઈએ ઘડિયાળને એક કલાક આગળ પાછળ કરી દીધી હોય તો ઘડિયાળમાં જ્યારે બાર વાગશે ત્યારે ભૂખ લાગશે. તમને ખબર ન હોય કે હવે એક વાગ્યો છે અને જો ઘડિયાળમાં બાર વાગ્યા હોય, તો તમે એક વાગ્યા સુધી ખાધા વગર બેસી રહેશો. કેમ કે તમારી એ ભૂખ માનસિક છે, શારીરિક નથી. એ ભૂખ બહારની ઘડિયાળ જોતી રહે છે. બાર વાગ્યા કે લાગી ગઈ. ભલે જો અગિયાર જ વાગ્યા હોય પરંતુ ઘડિયાળમાં બાર બતાવી દઈએ, તો તરત તમારામાં ભૂખનો ભ્રમ પેદા થઈ જશે. કેમ કે એ માનસિક ભૂખ છે. જૂઠી છે. એ મનમાંથી આવે છે, શરીરમાંથી નહિ. ત્રણ ચાર દિવસના અનશનમાં માનસિક ભૂખની પકડ તૂટી જાય છે અને ખરી ભૂખ શરૂ થઈ જાય છે. તમને પહેલી વાર લાગે છે કે શરીરમાંથી ભૂખનો પોકાર આવી રહ્યો છે. આને આપણે બાહ્ય રીતે પણ જોઈ શકીએ છીએ.

(૭) મનુષ્યમાં કામવાસના પણ પ્રાકૃતિક નથી હોતી, માનસિક હોય છે

મનુષ્યને બાદ કરતાં બધાં પશુ અને પક્ષીઓની યૌન વ્યવસ્થા ઋતુગત હોય છે. એક ખાસ ઋતુમાં તેઓ યૌન પીડિત થાય છે. કામાતુર થાય છે. બાકી આખું વર્ષ નથી થતા. ફક્ત માણસ જ

એક એવુ પ્રાણી છે કે જે આખુ વર્ષ કામપીડિત હોય છે આ કામપીડા માનસિક (mental) છે જો માણસ પણ સ્વાભાવિક હોત, તો તે પણ એક મર્યાદામા, એક સમયે જ કામાતુર થાત બાકીનો સમય એનામા કામાતુરતા ન હોત.

પરંતુ માણસે બધી સ્વાભાવિક વ્યવસ્થાઓની ઉપર માનસિક વ્યવસ્થાઓ ઠોકી બેસાડી છે બધી ચીજો પર એણે પોતાની વ્યવસ્થા અલગ રીતે કરી દીધી છે એ અલગ વ્યવસ્થા આપણા જીવનની વિકૃતિ અને આપણી વિક્ષિપ્તતા છે તમને ખબર નથી પડતી કે તમારામા કામવાસના જાગી છે તે સ્વાભાવિક, જૈવિક (biological) કે માનસિક (psychological) છે એ ખબર એટલા માટે નથી પડતી કે તમે જૈવિક કામવાસનાને ઓળખી જ નથી એ સ્વાભાવિક-પણે જાગે તે પહેલા જ માનસિક કામવાસના જાગી જાય છે નાના નાના બાળકો કે જેઓ ચૌદ વર્ષના થયા પછી જૈવિક અર્થમા પ્રૌઢ (biologically mature) થાય, કામવાસનાને યોગ્ય થાય, તેઓ ચૌદ વર્ષથી ઘણા પહેલા માનસિક વાસનાને યોગ્ય અને સમર્થ થઈ ગયા હોય છે

મે સાંભળ્યુ છે કે એક બુઢ્ઢી સ્ત્રી પોતાનાં પૌત્ર-પૌત્રીઓને લઈને મ્યુઝિયમમાં ગઈ ત્યા યુરોપમા બાળકોને સમજાવવાને માટે સ્ટોર્ક નામના પક્ષીની એક કથા છે જ્યારે ઘરમાં બાળક જન્મે છે, ત્યારે બાળકો મોટાઓને — વૃદ્ધોને પૂછે છે કે બાળક ક્યાથી આવ્યુ, તો મોટાઓ કહે છે કે આ સ્ટોર્ક પક્ષી લઈ આવ્યુ જ્યારે પેલા મ્યુઝિયમમા સ્ટોર્ક પક્ષીની પાસે એ બુઢ્ઢી ગઈ, તો પેલા બાળકોએ પૂછ્યુ કે આ કયુ પક્ષી છે? બુઢ્ઢીએ કહ્યુ, આ એ જ પક્ષી છે કે જે બાળકોને લાવે છે પેલાં નાના નાના બાળકો એકબીજાની સામે જોઈને હસ્યા એક બાળકે પોતાની બાજુના બાળકને કહ્યુ કે આપણે આ અણસમજુ બુઢ્ઢીને ખરુ રહસ્ય બતાવીએ? (May we tell the real secret,

to this poor old lady ?) હજી સુધી આ આપણીને ખબર નથી એ હજુ એમ માને છે કે સ્ટોર્ક પક્ષી દ્વારા બાળકો આવે છે

(૮) મનુષ્ય પ્રાકૃતિક વાસનાની ઉપર પણ ઊઠી શકે છે, યા તો અપ્રાકૃતિક વાસના દ્વારા નીચે પણ પડી શકે છે

ચારે બાજુનુ વાતાવરણ ભૂલ નાના નાના બાળકોના મનમા પણ માનસિક કામાતુરતાને જગાડી દે છે પછી એ માનસિક કામાતુરતા એમની ઉપર છવાઈ જાય છે અને જીવનભર તેમનો પીછો કરે છે એમને ખબર પણ નથી પડતી કે જે જૈવિક વાસના (biological urge) હતી તે ઊઠવા જ નથી પામી યા જ્યારે ઊઠી ત્યારે એની ખબર ન પડી અને ત્યારે એક અદ્ભુત ઘટના બને છે

એ અદ્ભુત ઘટના એ છે કે તેઓ ક્યારેય તૃપ્ત નથી થતા ગમતા કેમ કે માનસિક કામવાસના ક્યારેય તૃપ્ત નથી થઈ શકતી શારીરિક કામવાસના તૃપ્ત થઈ જાય છે જે વાસ્તવિક છે તે તૃપ્ત થઈ શકે છે જે વાસ્તવિક નથી તે તૃપ્ત નથી થઈ શકતુ સાચી ભૂખ તૃપ્ત થાય છે ખોટી ભૂખ તૃપ્ત નથી થઈ શકતી એટલા માટે વાસનાઓ તો તૃપ્ત થઈ શકે છે પરતુ જે આપણી કેળવેલી કૃત્રિમ વાસનાઓ (cultivated desires) છે તે ક્યારેય તૃપ્ત નથી થઈ શકતી

પશુપક્ષીઓ પણ વાસનાઓમા જીવે છે પરતુ તે આપણા જેવા તણાવ ગ્રસ્ત નથી એમનામા કોઈ તણાવ દેખાતો નથી ગાયની આખમા ધારીને જુઓ એ નિર્વાસનાની દશાએ નથી પહોંચી કોઈ ઋષિ-મુનિ નથી થઈ ગઈ કોઈ તીર્થ કર નથી થઈ ગઈ પણ એની આખમા એ જ સરળતા છે કે જે કોઈ તીર્થ કરની આખમા હોય છે વાત શુ છે ? વાત એ છે કે એ વાસનામા તો જીવી રહી છે પરતુ તે છતા એની વાસના પ્રાકૃતિક છે

પ્રાકૃતિક વાસના તણાવ નથી લાવતી પ્રાકૃતિક વાસના

ઉપર નથી લઈ જઈ શકતી, પણ તે નીચેયે નથી પાડતી ઉપર જવુ હોય તો પ્રાકૃતિક વાસનાથી ઉપર ઊઠવુ પડે છે પરતુ જો નીચે પડવુ હોય તો પ્રાકૃતિક વાસનાની ઉપર અપ્રાકૃતિક વાસનાને સ્થાપિત કરવાની હોય છે

'(૯) અનશનથી વાસ્તવિક ભૂખ ઊઘડી ગયા પછી ઊણોદરીની શરૂઆત

તો મહાવીરે અનશનને પહેલુ લીધુ કે જેથી જૂઠી ભૂખ તૂટી જાય, સાચી ભૂખની ખબર પડે અને રૂવેરૂવુ પોકારવા લાગે

તમને તરસ લાગે છે એ જરૂરી નથી કે એ તરસ ખરી હોય, વાસ્તવિક હોય એમ બની શકે કે છાપામાં કોકાકોલાની જાહેરાત વાચીને લાગી હોય યા છાપામા 'લિવ્વા લિટલ હોટ' જોઈને લાગી હોય વૈજ્ઞાનિક, ખાસ કરીને, જાહેર ખબરની કળાનો નિષ્ણાત, બરાબર જાણે છે કે તમને જૂઠી તરસ પકડાવી શકાય છે અને તેઓ તમને જૂઠી તરસ જ પકડાવી રહ્યા છે આજે દુનિયામા જેટલી ચીજો વેચાઈ રહી છે, એની કશી જરૂર નથી આજે દુનિયાના લગભગ અડધોઅડધ ઉદ્યોગો એવી જરૂરિયાતોને પૂરા કરવામા લાગેલા છે કે જે સાચી રીતે જોતા જરૂરિયાત જ નથી પણ તે કૃત્રિમ રીતે પેદા કરી શકાય છે માણસને એમ માનતો કરી શકાય છે કે એ વસ્તુની એને જરૂર છે અને એક વખત એના મનમા એવો ખ્યાલ ઘૂસી જાય, તો એ એની જરૂરિયાત બની જાય છે

સાચી તરસની તો તમને ખબર જ નથી કલ્પના કરો કે તમે કોઈ રણમા ભૂલા પડી ગયા છો ક્યાંય પાણી નથી ત્યારે તમને જે તરસ લાગશે એ તમારા રૂવેરૂવાની તરસ હશે તમારા શરીરનો અણુ-અણુ પાણી માગશે એ તરસ માનસિક નહિ હોય, એ કોઈ છાપાની જાહેરાત વાચીને નહિ લાગી હોય.

તો અનશન તમારી અદરની સાચી ભૂખ ઉઘાડવામા મદદરૂપ

હશે અને જ્યારે સાચી ભૂખ ઊઘડી જાય ત્યારે મહાવીર કહે છે કે ઊણોદરીમા આવો જ્યારે સાચી ભૂખ ઊઘડી જાય ત્યારે ભૂખ હોય તેથી ઓછુ ખાવુ જેટલી સાચી ભૂખ હોય એનાથી ઓછુ ખાવુ ખોટી ભૂખને તો પૂરી કરવી જ નહિ એ ખતરનાક છે સાચી ભૂખને પૂરી કરવામા થોડી જગ્યા ખાલી રાખવી એ ખાલી રાખવાનુ રહસ્ય શુ હશે? એ મનુષ્યના મનના નિયમ સમજવા જરૂરી છે

(૧૦) મનનો નિયમ — એક સીમા સુધી કોઈ પણ વાસના ઐચ્છિક, ત્યાર બાદ અનૈચ્છિક

આપણા મનનો એવો નિયમ છે કે આપણે જ્યારે પણ કોઈ કામમા લાગીએ છીએ યા કોઈ વાસનાની તૃપ્તિમા યા કોઈ ભૂખની તૃપ્તિમા લાગીએ છીએ ત્યારે એક મર્યાદા આપણે પાર કરીએ છીએ ત્યા સુધી ભૂખ યા વાસના ઐચ્છિક (voluntary) હોય છે એ મર્યાદા પછી તે અનૈચ્છિક (non-voluntary) થઈ જાય છે

જેમ કે આપણે પાણીને ગરમ કરીએ છીએ પાણી સો ડિગ્રી પર જઈને વરાળ બની જાય છે પરતુ જો તમે ૯૮ ડિગ્રી પર અટકી જાઓ તો પાણી પાછુ ઠંડુ પાણી જ થઈ જશે અને જો તમે સો ડિગ્રી પછી અટકવા ઇચ્છો તો પાણી પાછુ નહિ ફરે એ વરાળ બની ચૂકયુ હશે એ એક ડિગ્રીનુ અતર એને પાછુ ફરવા નહિ દે ત્યા જ્યાથી પાછા ફરી ન શકાય તેવુ બિંદુ (no return point) આવી જાય છે સો ડિગ્રી પછી જો તમે અટકો તો પાણી વરાળ બની ચૂકયુ હશે તમને પાણી ફરી મળશે નહિ ત્યા તમારા હાથ બહારની વાત થઈ ગઈ

જ્યારે તમે ક્રોધના વિચારથી ભરાઓ છો ત્યારે પણ એક ડિગ્રી આવી જાય છે એની પહેલા તમે રોકાઈ શકો છો એ ડિગ્રી પછી તમે રોકાઈ નહિ શકો કેમ કે તમારી અદરનુ અનૈચ્છિક યત્ર

(voluntary mechanism,) જ્યારે પોતાની વૃત્તિને અનૈચ્છિક
યંત્ર(non-voluntary mechanism)ને સોંપી દે છે, ત્યાર
પછી રોકવાની વાત તમારા હાથ બહાર જતી રહે છે. એના હાથમા
ચાલ્યા ગયા પછી તમે એને રોકી શકતા નથી જો તમે ક્રોધને
એક મર્યાદા પહેલા રોકી લેશો તો રોકાઈ જશે, પણ એ મર્યાદા
વટાવી ગયા પછી તે રોકાઈ શકતો નથી એ પ્રગટ થઈને જ
રહેશે જો તમે કામવાસનાને એક મર્યાદા પર રોકી લો તો ઠીક
છે, નહિ તો એ મર્યાદાની બહાર, તમારા ઐચ્છિક યત્રની બહાર
જતી રહેશે પછી તમે એને રોકી શકતા નથી પછી તમે વિક્ષિપ્તની
માફક એને પૂરી કરીને જ રહેશો. પછી એને રોકવી મુશ્કેલ છે

(૧૧) ઊણોદરીનો અર્થ: ચરમ સીમાએ રોકાઈ જવુ

ઊણોદરીનો અર્થ છે કે કોઈ વાત ઐચ્છિક યંત્રના હાથમાથી
અનૈચ્છિક યત્રના હાથમા જાય છે, ત્યારે એ સીમા પર જ રોકાઈ
જવું. આનો અર્થ કેવળ એટલો જ નથી કે તમે રોજ ત્રણ રોટલી
ખાતા હો, તો આજે તમે અઢી રોટલી ખાઈ લેશો તો ઊણોદરી
થઈ જશે ના ઊણોદરીનો અર્થ છે— પોતાની ઇચ્છાની અદર
રોકાઈ જવુ પોતાની શક્તિની અદર રોકાઈ જવુ કોઈ વાતને
પોતાની શક્તિની બહાર ન જવા દેવી કેમ કે પોતાની શક્તિ
બહાર જતા જ તમે ગુલામ થઈ જાઓ છો પછી તમે માલિક
નથી રહી જતા

પરતુ તમે ચરમ સીમાએ પહોચી જાઓ એવો પ્રયત્ન મન
કરશે કોઈ પણ ચીજને એની ચરમ સીમા સુધી લઈ જાઓ એવો
પ્રયત્ન તે કરશે કેમ કે મન જ્યા સુધી કોઈ ચીજ ચરમ સીમા
સુધી પહોચી ન જાય, ત્યા સુધી એને તૃપ્તિ લાગતી નથી અને મજા
એ છે કે ચરમ સીમાએ પહોચી ગયા બાદ વિષાદ (frustration)
અને દુઃખ સિવાય કશુ હાથમા નથી આવતુ તૃપ્તિ હાથમા નથી
આવતી જો મન ભોજન વિશે વિચારવાનુ શરૂ કરશે, તો એ

એનાથી ખાઈ શકાય એટલુ ખાશે હદ નહિ ગણે પછી દુખી થશે પરેશાન થશે અને પીડા ભોગવશે

મુલ્લા નસરુદ્દીન એના બુઢાપામા પોતાના ગામમા મૅજિસ્ટ્રેટ થઈ ગયો પહેલો જે મુકદ્દમો એના હાથમા આવ્યો તે એક એવા માણસનો હતો કે જે લગભગ નગ્ન અડરવેર પહેરીને અદાલતમા આવીને ઊભો રહ્યો એણે કહ્યુ કે હુ લૂટાઈ ગયો છુ અને તમારા ગામની પાસે જ લૂટાઈ ગયો છુ

મુલ્લાએ કહ્યુ મારા ગામની પાસે જ લૂટાયા છો ? તમારુ શુ શુ લૂટાઈ ગયુ છે ?

તેણે બધી યાદી આપી મુલ્લાએ કહ્યુ કે તમે અડરવેર પહેર્યું છે એમ હુ જોઈ શકુ છુ

એણે કહ્યુ હા મે અડરવેર પહેર્યુ છે

મુલ્લાએ કહ્યુ મારી અદાલત તમારો કેસ લેવાનો ઇન્કાર કરે છે We never do anything half heartedly and partially અમારા ગામમા કોઈ માણસ અધૂરા મનથી અડધુ કામ નથી કરતો જો તમે અમારા ગામમા લૂટાઈ ગયા હોત તો પછી અડરવેર પણ કાઢી લેવામા આવ્યુ હોત તમને કોઈ બીજા માણસોએ લૂટી લીધા હશે એટલે તમારો કેસ લેવાનો હુ ઇન્કાર કરુ છુ આવુ અમારા ગામમા કદી થયુ નથી અમે જ્યારે કોઈ કામ કરીએ છીએ ત્યારે તે પૂરુ જ કરીએ છીએ

જે ગામમા—ઇન્દ્રિયોના જે ગામમા આપણે રહીએ છીએ ત્યા પણ આપણે પૂરુ કામ જ કરીએ છીએ ત્યા પણ આપણે ઇંચ-માત્ર પણ પહેલા પાછા નથી ફરતા અને ચરમ સીમાની પછી તો વિષાદ સિવાય બીજુ કશુ હાથમા નથી આવતુ પરતુ જેવા આપણે કોઈ વાસનામા વધવાનુ શરૂ કરીએ છીએ તેવી જ વાસના આપણને ખેચવા લાગે છે અને જેટલા આપણે આગળ

વધીએ છીએ, એટલી એની ખેંચવાની શક્તિ વધતી જાય છે અને આપણે કમજોર થતા જઈએ છીએ.

મહાવીર કહે છે કે ચરમ સીમાએ પહોંચતા પહેલાં રોકાઈ જવુ એનો અર્થ એ છે કે જ્યારે કોઈને એટલો ક્રોધ આવી ગયો હોય કે એ હાથ ઉઠાવીને તમને મારવા લાગે, તો મહાવીર કહે છે કે જ્યારે હાથ નજીક પહોચી જાય, ત્યારે રોકાઈ જવું. પરંતુ એ વખતે રોકાવુ સૌથી કઠણ થશે એ વખતે મન કહેશે, હવે શેનુ રોકાવાનુ ?

(૧૨) ખલીફા અલીએ. ક્રોધ આવતાં જ, ચરમ સીમા પરથી ભાલો પાછો લેવો

મુસલમાન ખલીફા અલી વિશે એક ઘણો અદ્ભુત પ્રસગ છે એ યુદ્ધના મેદાનમા લડી રહ્યો હતો વર્ષોથી એ યુદ્ધ ચાલી રહ્યુ હતું એ ક્ષણ આવી ગઈ કે જ્યારે તેણે પોતાના દુશ્મનને નીચે પાડી દીધો અને એની છાતી પર ચડી બેઠો એણે પોતાનો ભાલો ઉઠાવ્યો એની છાતીમા ભોકવા જતો હતો બસ, એક ક્ષણની વાર હતી કે ભાલો એની છાતીમા આરપાર પેસી જાત—એના એ દુશ્મનની છાતીમા કે જે વરસોથી હેરાન કરી રહ્યો હતો અને અલી આ ક્ષણની જ વાટ જોતો હતો પરતુ અલીએ જેવો એને મારવા ભાલો ઉઠાવ્યો, તેવો જ પેલો નીચે પડેલો દુશ્મન અલીના મો પર થૂકયો અલીએ પોતાના મો પર પડેલું થૂક લૂછી નાખ્યુ અને ભાલો પોતાના સ્થાને મૂકી દીધો અને પેલા માણસને કહ્યુ, હવે તમારી સાથે કાલે લડીનું

એ માણસે કહ્યુ. અલી, તમે આ તક ગુમાવો છો હું જો તમારી જગ્યાએ હોત, તો આવી તક હુ ન ચૂકત તમે વરસોથી આ તકની પ્રતીક્ષા કરતા હતા હુ પણ એ જ પ્રતીક્ષા કરતો હતો કે તમે નીચે હો અને હું ઉપર હોઉ જો તમારી જગ્યાએ

હું હોત તો આ ભાલો પાછો ફરી શકત નહિ તમે શા માટે મને જતો કરો છો?

અલીએ કહ્યું મને મહંમદની આજ્ઞા છે કે હિંસા કરો તો પણ ક્રોધમાં ન કરશો સામાન્ય રીતે હિંસા કરશો જ નહિ પણ જો હિંસા કરો તો ક્રોધમાં ન કરશો અત્યાર સુધી હું શાંતિથી લડી રહ્યો હતો પરંતુ તું મારા પર થૂંક્યો એથી મારા મનમાં ક્રોધ આવ્યો હવે આપણે કાલે લડીશું અત્યાર સુધી હું શાંતિથી લડી રહ્યો હતો ક્રોધની કોઈ આગ નહોતી બધું બરાબર હતું તારી સાથેનો હિસાબ પતાવતો હતો નિકાલ કરવાનો હતો તે કરી રહ્યો હતો પરંતુ એમાં ક્રોધની જ્વાળા નહોતી હવે તે થૂંકીને ક્રોધની આગ પેદા કરી છે અને જો હું તને આ વખતે મારું તો એ મારવું વ્યક્તિગત અને અંગત થાય પછી આ લડાઈ સિદ્ધાંતની ન રહે એટલા માટે હું તને નહિ મારું હવે કાલે લડીશું

પણ કાલે પછી એ લડાઈ થઈ નહિ કેમ કે એ માણસે અલીના પગ પકડી લીધા એણે કહ્યું વરસો પછી દુશ્મનની છાતી સુધી આવેલો ભાલો કોઈ કારણથી પાછો ખેંચી શકાય તેવો તો મને વિચાર પણ ન આવે અને હું થૂંક્યો હતો, તેવે વખતે તો કદી પાછો ફરી ન શકે ઊલટું એવે વખતે તો વધુ જોરથી પેસી જાય

પરંતુ આવી ક્ષણમાં રોકી શકવું એ જ સાધના છે

(૧૩) ચરમ સીમાએથી મનને પાછું વાળવા માટેના પ્રયોગો—એનાથી સંગૃહીત થતી શક્તિ

મનના નિયમ છે ઉણોદરીનો અર્થ છે જ્યાં મન સૌથી વધુ જોર કરતું હોય એ સીમાથી પાછું ફરવું રોજ રોજ પ્રયોગ કરીને પ્રત્યેક વ્યક્તિએ પોતાની ભીતર શોધી લેવું કે મન ક્યારે ખૂબ જોર કરે છે અને ક્યારે ઇચ્છાની બહાર વાત થઈ જાય છે પછી એવું નથી થતું કે તમે લાફો માર્યો પછી એવું થાય

છે કે જ્યારે તમે લાફો મારવા સિવાય રોકાઈ શકો તેમ નહોતા. બસ, એ જગ્યા પાછા ફરવાની છે ફરીથી ત્યાં પાછા ફરી જવાનુ નામ છે— અપૂર્ણ પર અટકી જવું

ઊણોદરીનો અર્થ છે — ઉદર અપૂર્ણ રહી જાય, પૂરું ન ભરાય એટલા માટે જો તમે ચાર રોટલી ખાતા હો અને જો ત્રણ રોટલી ખાઈ લો તો એનાથી કાંઈ ઊણોદરી નહિ થઈ જાય પહેલાં વાસ્તવિક ભૂખ શોધી લો. પછી વાસ્તવિક ભૂખને શોધીને ભોજન કરવા બેસો એ કોઈ પણ ઇન્દ્રિયનું ભોજન હોય.

તમે ફિલ્મ જોવા ગયા હો ૯૦ ટકા ફિલ્મ તમે જોઈ લીધી હોય ત્યારે ખરો સમય આવે છે કે જ્યારે છોડવું ઘણુ મુશ્કેલ થઈ જાય છે. કેમ કે તમે ઉત્સુક હો છો કે અંત શુ છે લોકો નવલકથા વાચે છે, તો ઘણાખરા લોકો પહેલાં અત વાચી લે છે કે અત શું છે — મનની એટલી જિજ્ઞાસા હોય છે. નવલકથા વાંચી રહ્યા હો અને બે પાના બાકી રહી ગયા હોય — ડિટેક્ટિવ વાર્તા હોય અને હવે એ છેલ્લાં બે પાનામા જ બધુ રહસ્ય ખૂલવાનું હોય અને ત્યારે જો તમે રોકાઈ જાઓ, અટકી જાઓ તો તે ઊણોદરી છે મન ઘણા ધક્કા મારશે કે હવે તો જાણવાનો મોકો આવ્યો હતો. આટલી વાર તો આપણે કેવળ ભટક્યા રહ્યા હતા, હવે રહસ્ય ખૂલવાની તૈયારીમા હતુ. અને ત્યારે તમે રોકાઈ જાઓ અને ભૂલી જાઓ ફિલ્મ જોઈ રહ્યા છો, છેલ્લી ક્ષણ આવી ગઈ છે: હવે બધી ચીજો ચરમ સીમા (climax) પર પહોચશે અને બસ, તમે ઊઠી જાઓ. અને પાછા ફરીને યાદ પણ ન આવે કે અંત શુ થયો હશે કોઈને પૂછવા પણ ના જાઓ કે અત શું થયો હશે એવા ચુપચાપ ઊઠીને ચાલ્યા આવો કે જાણે અત આવી ગયો. તો તમારા મન પર નવા પ્રકારનો કાબૂ આવવો શરૂ થઈ જશે એક નવી શક્તિનો તમને અનુભવ થશે

તમારી બધી શક્તિ ક્ષીણ થાય છે તમારી શક્તિ ચાલી જાય છે તમારી શક્તિ રોજ રોજ વ્યર્થ નાશ પામે છે એનુ કારણ દરેક ચીજને પૂર્ણ પર લઈ જવાની કોશિશ કરવાની તમારા મનની આદતમા રહેલુ છે

મહાવીર કહે છે કે પૂર્ણ પર જશો જ નહિ એની એક ક્ષણ પહેલા એક ડિગ્રી પહેલા રોકાઈ જજો એનાથી તમારી શક્તિ જે પૂર્ણને ચરમને અડીને વીખરાય છે અને ખોવાય છે તે વીખરાશે નહિ ખોવાશે નહિ તમે ૯૮ ડિગ્રી પરથી પાછા ફરી જશો. વરાળ નહિ બની શકો તમારી શક્તિ ફરી સગૃહીત થઈ જશે તમારા હાથમા હશે અને તમે ધીરે ધીરે પોતાની શક્તિના માલિક થઈ જશો

(૧૮) પ્રત્યેક ઇન્દ્રિય માટે ઊણોદરી જરૂરી છે, અનશન કરતા ઊણોદરી વધુ કઠણ

આના બધી બાજુથી પ્રયોગ કરી શકાય છે પ્રત્યેક ઇન્દ્રિયનુ પોતાનુ ઉદર છે પ્રત્યેક ઇન્દ્રિયનુ પોતાનુ પેટ છે અને પ્રત્યેક ઇન્દ્રિય પોતાની ભૂખ પૂરી કરવાની માગ કરે છે કાન કહે છે કે સગીત સભળાવો આખ કહે છે કે સૌદર્ય દેખાડો હાથ કહે છે કે કોઈ સ્પર્શ કરાવો બધી ઇન્દ્રિયો માગ કરે છે કે અમને ભરો પ્રત્યેક ઇન્દ્રિયમા સીમા પર રોકાઈ જવુ

ધ્યાને રહે બિલકુલ રોકાઈ જવુ સહેલુ છે કોઈ નવલ કથાને બિલકુલ ન વાચવી સહેલી છે ન વાચી—વાત ખતમ થઈ ગઈ પરતુ કોઈ નવલકથાને અતની પહેલા સુધી વાચીને રોકાઈ જવુ વધુ કઠણ છે એટલા માટે ઊણોદરીને નબર બે પર રાખી છે કોઈ ફિલ્મને ન જોવામા એટલી મુશ્કેલી નથી પરતુ કોઈ ફિલ્મને જોઈને એના અત પહેલા જ ઊઠી જવામા વધુ મુશ્કેલી છે કોઈને પ્રેમ જ ન કરવો — એમા વધુ અડચણ નથી પરતુ પ્રેમ એની ચરમ સીમા પર પહોચે, એની પહેલા પાછા ફરવુ

અત્યંત કઠણ છે એ વખતે તમે લાચાર થઈ જશો. તમે હતાશ (frustrate) થઈ જશો. એ વખતે તો એવું લાગશે કે ચીજને પૂરી થઈ જવા દો જે થઈ રહ્યું છે, એને પૂરું થઈ જવા દો એ વૃત્તિ પર સંયમ એ મનુષ્યની શક્તિઓને બચાવવાની અત્યંત વૈજ્ઞાનિક વ્યવસ્થા છે.

ઊણોદરી અનશનનો જ પ્રયોગ છે. પરંતુ થોડો કઠણ છે. સામાન્ય રીતે તમે સાંભળ્યું હશે અને સમજ્યા પણ હશો કે ઊણોદરી સરળ પ્રયોગ છે જેનાથી અનશન નથી બની શકતું એ ઊણોદરી કરે. હું તમને કહું છું, અનશન કરતા ઊણોદરી કઠણ પ્રયોગ છે જેનાથી અનશન થઈ શકે છે, તે જ ઊણોદરી કરી શકે છે

(૧૫) ત્રીજું બાહ્ય તપ વૃત્તિસંક્ષેપ — એનો પરંપરાગત અર્થ સાચો નથી

મહાવીરનું ત્રીજું સૂત્ર છે — વૃત્તિસંક્ષેપ. વૃત્તિસંક્ષેપનો પરંપરાગત જે અર્થ લેવાય છે તે એ છે કે પોતાની વૃત્તિઓ અને વાસનાઓને સંકોચી લો. જો દસ કપડાંથી કામ ચાલી શકતું હોય તો અગિયારમું પાસે ન રાખવું. જો એક ટંક ભોજનથી કામ ચાલી શકે છે, તો બે ટંક ભોજન ન કરવું— આવો સામાન્ય અર્થ છે પરંતુ એ અર્થ કેન્દ્ર સાથે સંબંધિત ન હોઈને ફક્ત પરિધિ સાથે સંબંધિત છે ના, મહાવીરનો અર્થ ઊંડો અને ભિન્ન છે આને થોડું ઊંડાણથી સમજવું પડશે

વૃત્તિ-સંક્ષેપ એક પ્રક્રિયા છે. તમારી ભીતર પ્રત્યેક વૃત્તિનું કેન્દ્ર છે જેમ કે કામવાસનાનું એક કેન્દ્ર છે, ભૂખનું એક કેન્દ્ર છે, પ્રેમનું એક કેન્દ્ર છે, બુદ્ધિનું એક કેન્દ્ર છે. પરંતુ સાધારણ રીતે આપણાં બધા કેન્દ્ર ગૂંચવાયેલા (confused) છે. કેમ કે આપણે એક કેન્દ્રનું કામ બીજા કેન્દ્ર પાસે લઈએ છીએ એને લીધે કામ પણ થતું નથી અને કેન્દ્રની શક્તિ નષ્ટ થાય છે.

(૧૬) એક કેન્દ્રના કાર્યને બીજા કેન્દ્ર દ્વારા કરવાને કારણે ઢોંગરૂપ બની ગયેલું મનુષ્યનું વ્યક્તિત્વ

ગુર્જિયેફ ગતિઅવરોધના પ્રયોગો પોતાની સાધનામાં ખૂબ આધારભૂત બનાવી દીધા છે. એ કહેતા હતા કે પહેલાં તો તમે પોતાના પ્રત્યેક કેન્દ્રને સ્પષ્ટ કરી લો અને કેન્દ્રનું કામ એને જ સોંપો, બીજા કેન્દ્ર દ્વારા એનું કામ ન કરો.

હવે દાખલા તરીકે કામવાસના કે પ્રતિમા એનું પોતાનું એક કેન્દ્ર છે. પરંતુ તમે એ કેન્દ્રનું કામ મન પાસે લો છો. તો કામવાસના (sex) માનસિક (cerebral) થઈ જાય છે. મનમાં વિચારતા રહો છો. ક્યારેક ક્યારેક તો એ એટલી મગજની થઈ જાય છે કે વાસ્તવિક કામવાસના એટલો રસ નથી દેતી જેટલો કામવાસનાનું ચિંતન રસ દે છે. આ ઘણી અજબ વાત છે. આ એવું જ થયું કે વાસ્તવિક ભોજન એટલો રસ નથી દેતું જેટલો ભોજનનું ચિંતન રસ આપે છે. આ એવું જ થયું કે જાણે પહાડ પર જવામાં એટલો રસ નથી આવતો જેટલો ઘેર બેઠાં પહાડ પર જવાના સંબંધમાં વિચારવામાં, સપનાં જોવામાં મજા આવે છે.

અમસ્તામાં આપણે પ્રત્યેક કેન્દ્રને બીજા કેન્દ્ર પર સરકાવી (transfer કરી) દઈએ છીએ. આનાથી બે ખતરા થાય છે. એક ખતરો એ થાય છે કે જે કેન્દ્રનું કામ નથી એની પર જો આપણે કોઈ બીજું કામ નાખી દઈએ છીએ, તો એને એ પૂરી રીતે કરી શકતું નથી. જે એનું કામ જ નથી એને એ ક્યારેય નથી કરી શકતું. એટલા માટે હંમેશા અતૃપ્ત જ રહેશે. ક્યારેય તૃપ્ત થઈ જ નથી શકતું. ક્યારેય બુદ્ધિથી વિચારીને ભૂખ તૃપ્ત થઈ શકે છે? ક્યારેય કામવાસનાનું ચિંતન કામવાસનાને તૃપ્ત કરી શકે છે? કેવી રીતે કરશે? એ એ કેન્દ્રનું કામ જ નથી. આ તો એવું છે કે જેમ કોઈ માણસ માથા

વડે ચાલવાની કોશિશ કરે. ચાલવાનું કામ પગનું છે, અને એ માથાથી ચાલવાની કોશિશ કરશે તો એનાં એ દુષ્પરિણામ થશે

જે કેન્દ્ર પાસે તમે બીજા કેન્દ્રનું કામ લઈ રહ્યા છો, એને એ કરી શકતુ નથી બીજું, એ જે કરી શકતુ હતુ, તે પણ કરી નહિ શકે, કેમ કે તમે એને એવા કામમા જોડો છો કે જ્યાં એની શક્તિ એ કામમાં વેડફાઈ જશે, તો જે એ કરી શકતુ હતુ, તે કરી નહિ શકે અને જે કેન્દ્ર પાસે તમે કામ છીનવી લીધુ છે, એની શક્તિ એકઠી થતી રહેશે એ ધીરે ધીરે વિક્ષિપ્ત થવા લાગશે. કેમ કે એની પાસે તમે કામ નથી લેતા તમે પૂરેપૂરા ગૂચવાડામા પડી જશો તમારું વ્યક્તિત્વ એક કોયડારૂપ થઈ જશે

(૧૭) બીજાં કેન્દ્રોનાં કાર્યો બુદ્ધિ દ્વારા લેવાના કારણે ઘટી ગયેલી મનુષ્યની બુદ્ધિમત્તા

ગુર્જિયેફ કહેતો હતો, પ્રત્યેક કેન્દ્ર એના કામ પૂરતું મર્યાદિત કરી દો મહાવીરના વૃત્તિ-સંક્ષેપનો આ જ અર્થ છે પ્રત્યેક વૃત્તિને એના કેન્દ્ર પર સંક્ષિપ્ત કરી દો એના કેન્દ્રની આસપાસ ફેલાવા ન દો, ભટકવા ન દો એનાથી વ્યક્તિમાં એક સુઘડતા આવે છે સ્પષ્ટતા આવે છે અને તમે કાંઈ પણ કરવામા સમર્થ થઈ જાઓ છો.

આપણી બધી વૃત્તિઓ લગભગ બુદ્ધિની આસપાસ એકઠી થઈ જાય છે તેથી બુદ્ધિ જે કામને કરી શકતી હતી, તે કરવા નથી પામતી કેમ કે તમે એની પાસે બીજા કામ લઈ રહ્યા છો અને જે કામ તમે લઈ રહ્યા છો તે બુદ્ધિ નથી કરી શકતી કેમ કે એ એની પ્રકૃતિની બહાર છે, એ એનું કામ નથી આ દુનિયામા આટલી બુદ્ધિહીનતા છે, એનુ કારણ એ નથી કે એટલા બુદ્ધિહીન માણસ પેદા થાય છે આ દુનિયામા આટલી જે મૂર્ખતા (stupidity) દેખાય છે, જે જડતા દેખાય છે, એનુ કારણ એ નથી કે એટલા બુદ્ધિહીન લોકો પેદા થાય છે એનું કારણ એટલુ જ છે કે બુદ્ધિ જે કામ કરી શકે છે, તે તમે લેતા નથી અને જે નથી કરી શકતી

તે કામ તમે એની પાસે લો છો એનાથી બુદ્ધિ ધીરે ધીરે મદ થતી જાય છે

જરા વિચાર કરો દુનિયામા કેટલા માણસ લગડા છે, આ દુનિયામા કેટલા માણસ આધળા છે આ દુનિયામા કેટલા માણસ બહેરા છે જો દુનિયામા મૂર્ખ પણ હોય તો એનુ પ્રમાણ પણ એથી વધુ હોઈ શકતુ નથી પરતુ મૂર્ખ વધુ દેખાય છે બુદ્ધિ નામ માત્ર પણ દેખાતી નથી શુ કારણ હોઈ શકે બુદ્ધિની આટલી ઊણપનુ ? કારણ એટલુ જ છે કે બુદ્ધિથી જે કામ તમારે લેવાનુ હતુ તે તમે લીધુ નહિ જે નહોતુ લેવાનુ તે તમે લીધુ આનાથી બુદ્ધિ ધીરે ધીરે જડ બની જાય છે

(૧૮) મનુષ્યની સરાસરી માનસિક ઉમર તેર ચૌદ વર્ષ

માનસશાસ્ત્રીઓ કહે છે કે પ્રત્યેક વ્યક્તિ પ્રતિભા લઈને જન્મે છે અને પ્રત્યેક વ્યક્તિ જડ થઈને મરે છે બાળક પ્રતિભાશાળી જન્મે છે અને બુદ્ધુ પ્રતિભાહીન મરે છે થવુ તો ઊલટુ જોઈતુ હતુ કે જેટલી પ્રતિભા લઈને બાળક જન્મ્યુ હતુ તેમા વધુ ઉમેરો થવો જોઈતો હતો અનુભવ એમા વધુ રગ જોડત જીવનની યાત્રા એને વધુ પ્રગાઢ કરત પણ આમ થતુ નથી

છેલ્લા મહાયુદ્ધમાં લગભગ દસ લાખ સૈનિકોની બુદ્ધિનુ માપ લેવામા આવ્યુ તો ખબર પડી કે એમની માનસિક ઉમર સાડાતેર વર્ષ છે કુલ સાડાતેર વર્ષ ! એમની ઉમર શરીરથી કોઈની પચાસ વર્ષ હશે કોઈની ચાળીસ હશે કોઈની ત્રીસ હશે. પરતુ માનસિક ઉમર ફક્ત સાડાતેર વર્ષ ! અને ત્યારે ઘણી નવાઈભર્યો નિષ્કર્ષ અનુભવમા આવ્યો કે શરીર તો વધતુ જાય છે પણ બુદ્ધિ — માલૂમ પડે છે કે તેર ચૌદ વર્ષની આસપાસ રોકાઈ જાય છે એની પછી વધતી નથી

(૧૯) દુનિયાના થોડા બુદ્ધિમાનોને દૂર કરવામાં આવે તો સામાન્ય માણસની માનસિક ઉંમર ઘણી ઓછી આવે.

પરંતુ આ સરાસરી છે. આ સરાસરીમાં બુદ્ધિમાન પણ આવી જાય છે

આ સરાસરી એવી છે કે જો હિંદુસ્તાનમા સામાન્ય માણસની સરાસરી આવકની ગણતરી કરવામા આવે તો તેમાં બિરલા પણ હશે, દાલમિયા પણ હશે, સાહૂ પણ હશે બધાનો એમા સમાવેશ થયો હશે આ રીતે જે સરાસરી નીકળશે, એ સામાન્ય માણસની સરાસરી આવક નથી, કેમ કે એમા ધનપતિ પણ સમાઈ જતા હશે. જો આપણે ધનપતિઓને બાદ કરી દઈએ અને સામાન્ય માણસની સરાસરી આવક કાઢીએ તો તે ઘણી ઓછી જોવામાં આવશે ઘણી ઓછી થઈ જશે. નેહરુ અને લોહિયાની વચ્ચે પાર્લમેન્ટમા વરસો સુધી આ જ વિવાદ ચાલતો રહ્યો. કેમ કે નેહરુ જેટલી આવક બતાવતા હતા, તેનાથી લોહિયા ઘણી ઓછી બતાવતા હતા લોહિયા કહેતા હતા કે આ પાંચ-દસ માણસોને છોડી દો આ સરાસરી માણસો જ નથી એમનો શો હિસાબ રાખવો? બાકીનાનું વિચારો તો પછી બાકીના લોકોમાં તો નવા પૈસામા જ આવક રહી જાય છે

આ રીતે આ જે તેર, સાડાતેર વર્ષની ઉંમર છે, એમા આઇન્સ્ટાઈન પણ આવી જાય છે અને બર્ટ્રાન્ડ રસેલ પણ આવી જાય છે આ સરાસરી છે એ બધા બુદ્ધિના શિખરે પહોચનારા લોકો આમા આવી જાય છે. એનાથી બુદ્ધિહીનોની પાસે પણ સરાસરીમા થોડોક ભાગ આવી જાય છે આમા ટોચના લોકોને છોડી દો જો પૃથ્વી પર સો માણસોને છોડી દેવામા આવે તો કોઈ પણ યુગમા સામાન્ય માણસની પાસે બુદ્ધિનુ પ્રમાણ એટલુ

બધુ ઓછુ રહી જાય છે કે એની ગણતરી કરવાની કોઈ જરૂર નથી રહેતી એનાથી કશુ થતુ નથી

(૨૦) મનુષ્ય કરતા યંત્રો સારુ કામ કરી શકે છે — મનુષ્યના બેકાર થવાની સંભાવના

એનાથી ફક્ત એટલુ જ થાય છે કે તમે તમારા ઘરથી ઓફિસ જાઓ છો અને ઓફિસથી ઘેર આવો છો એનાથી એટલુ જ થાય છે કે ઓફિસમા તમે ચાલાકી શીખી જાઓ છો કે શુ શુ કરવાનુ છે એટલુ કરીને પાછા ફરી જાઓ છો ઘરમા પણ તમે ચાલાકી શીખી જાઓ છો કે શુ શુ બોલવાનુ છે એટલુ બોલીને તમે તમારુ કામ ચલાવી લો છો આ તો યંત્ર પણ કરી શકે છે અને તમારા કરતા વધુ સારી રીતે કરી શકે છે એટલા માટે જ્યા જ્યા માણસ અને યંત્ર વચ્ચે હરીફાઈ થાય છે ત્યા ત્યા માણસ હારી જાય છે જ્યા પણ યંત્ર સાથે હરીફાઈ થઈ કે તમે ગયા યંત્રની સાથે તમે ક્યારેય જીતી શકતા નથી જે દિવસે જે ક્ષેત્રમા તમારી યંત્ર સાથે હરીફાઈ થાય છે એ દિવસે ત્યા તમે બેકાર થઈ જાઓ છો

હવે અમેરિકન વૈજ્ઞાનિકો કહે છે કે વીસ વર્ષમા માણસ માટે કોઈ કામ નહિ રહે કેમ કે યંત્રો બધા કામ વધુ સારી રીતે કરી શકે છે અને હવે એમની સામે સૌથી મોટો સવાલ એ છે કે વીસ વર્ષ પછી આપણે માણસનુ કરશુ શુ અને એની પાસેથી શુ કામ લઈશુ? જો એ કામ વિનાનો થઈ જશે તો ઉપદ્રવ કરશે. એની પાસે કાઈ ને કાઈ કામ તો લેવુ જ પડશે એવુ યે બને કે જેવી રીતે ઘરમા બાળકો તોફાન મસ્તી કરતા હોય તો તેમને રમકડા આપીને કામમા વાળવામા આવે છે, તેમ માણસોને પણ એવા કામ સોંપવા પડે! બસ આવી રીતે કેટલાક રમકડા તમને આપવા પડશે, જેમા તમે ઘૂઘરો વગેરે વગાડતા રહો — તમારા એ

રમકડાં મોટા હશે, સાવ બાળક જેવાં નહિ હોય, કેમ કે એનાથી તો તમે નારાજ થશો.

પરંતુ મનોવૈજ્ઞાનિકો કહે છે કે બાળકોનાં રમકડાંમાં અને મોટા માણસોના રમકડામા ફકત કિંમતનો તફાવત હોય છે, બીજો કોઈ તફાવત નથી હોતો. બાળકો ઢીંગલીઓથી રમતા હોય છે તમે એક સ્ત્રીથી રમતા હો છો. જરા કિંમતનો ફેર હોય છે આ જરા મોઘું રમકડું છે બાકી ખેલ તો એનો એ જ છે.

(૨૧) વૃત્તિ-સંક્ષેપ અર્થાત્ પ્રત્યેક ઇન્દ્રિયને તેના જ કેન્દ્ર પર કેન્દ્રિત કરવી

વૃત્તિ-સંક્ષેપ પર બે કારણોથી મહાવીરે ભાર મૂક્યો છે. એક તો પ્રત્યેક કામને, પ્રત્યેક વૃત્તિને એના કેન્દ્ર પર કેન્દ્રિત (concentrate) કરી દેવાની છે આ પહેલી જરૂરિયાત એટલા માટે છે કે જો વૃત્તિ પોતાના કેન્દ્ર પર સંગૃહીત થઈ જાય છે, કેન્દ્રિત થઈ જાય છે, એકાગ્ર થઈ જાય છે, એના તમને વાસ્તવિક અનુભવો મળવા શરૂ થઈ જાય છે અને વાસ્તવિક અનુભવથી મુક્ત થઈ જવું ઘણુ સહેલું છે, કેમ કે વાસ્તવિક અનુભવ ઘણા દુઃખદ છે

સ્ત્રીની કલ્પનાથી મુક્ત થઈ જવુ ઘણુ મુશ્કેલ છે, પરંતુ સ્ત્રીથી મુક્ત થઈ જવુ સહેલુ છે ધનની કલ્પનાથી મુકત થઈ જવું ઘણું કઠણ છે, ધનના ઢગલાથી મુક્ત થઈ જવું ઘણુ સહેલુ છે કલ્પનાથી મુક્ત થવાનુ છે કેમ કે કલ્પના કયારેય હતાશ થતી નથી કલ્પના તો વહેતી ચાલી જાય છે. એનો ક્યાંય અંત જ નથી આવતો ક્યાંય એવુ નથી થતું કે જ્યા કલ્પના થાકી જાય, તૂટી જાય, હારી જાય વાસ્તવિકતાનો તો દરેક જગ્યાએ અંત આવી જાય છે દરેક ચીજ તૂટી જાય છે

જો પ્રત્યેક વૃત્તિ પોતાના કેન્દ્ર પર આવી જાય, તો એટલી સઘન થઈ જાય છે કે તમને એના વાસ્તવિક, ખરેખરા (actual)

અનુભવ મેળવાય થઈ જાય છે અને જેટલા વાસ્તવિક અનુભવ હોય છે તેટલો જ જલદી છુટકારો થઈ જાય છે

(૨૨) હિપ્પીઓના મુક્તભોગના પ્રયોગનું પરિણામ — કામવાસનાનો ચાલ્યો ગયેલો રસ

અમેરિકામાં છેલ્લા દસ વરસમાં હિપ્પી બીટલ્સ અને બીટનિકોને કારણે એક અદ્ભુત બનાવ બન્યો છે બનાવ એ છે કે પહેલી વાર હિપ્પીઓએ કામવાસનાને મુક્તભાવથી ભોગવવાનો પ્રયોગ કર્યો — બિલકુલ મુક્ત ભાવથી જેમણે આ પ્રયોગ દસ વરસ પહેલાં કર્યો હતો એમણે વિચાર્યું હતું કે ઘણો આનંદ ઉપલબ્ધ થશે કેમ કે જેટલી સ્ત્રીઓ જોઈએ જેટલા પુરુષ જોઈએ જેટલા સંબંધ બાંધવા હોય એટલા સંબંધ બાંધવાની સ્વતંત્રતા છે ઉપરથી કોઈ અડચણ નથી કાનૂન નથી કોઈ અદાલત નથી અદાલતની કોઈ અડચણ નથી એ બે વ્યક્તિઓની અંગત સ્વતંત્રતા છે

પરંતુ દસ વરસમાં સૌથી વધુ નવાઈનો અનુભવ હિપ્પીઓને થયો તે એ કે કામવાસના બિલકુલ વ્યર્થ માલૂમ પડવા લાગી — અર્થ વગરની (meaningless) જેનો કોઈ અર્થ જ ન રહ્યો દસ હજાર વર્ષ સુધી પતિ પત્નીઓવાળી દુનિયામાં કામવાસના અર્થપૂર્ણ રહી પણ પતિ પત્નીનો સંબંધ છોડી દેવાથી દસ વરસમાં કામવાસના અર્થ વગરની થઈ જાય છે વાત શું છે?

હિપ્પીઓએ ઘણા પ્રકારના પ્રયોગો કર્યા અને બધા પ્રયોગો વ્યર્થ થઈ ગયા આઠ છોકરા અને આઠ છોકરીઓ લગ્ન કરી લે છે — જૂથ લગ્ન (group marriage) એક જૂથ બીજા જૂથ સાથે લગ્ન કરી રહ્યું છે એક વ્યક્તિ બીજી વ્યક્તિ સાથે નહિ હવે આમાંથી કે જે પ્રકારે રાજી થશે જે રીતે રાજી હશે, તેમ રહેશે પતિનું જૂથ છે દસનું યા આઠનું અને પત્નીનું જૂથ છે આઠનું આ બંને જૂથ ભેગા થઈ ગયા હવે આ એક કુટુંબ

છે આમાં બધા પતિ છે, બધી પત્નીઓ છે જૂથકામવાસના (group sex)ના ઘણા ખરાબ અનુભવ થયા. હમણાં હું આ બધા અનુભવોમાંથી પસાર થયેલી એક અનુભવી વ્યક્તિનાં સંસ્મરણ વાંચી રહ્યો હતો. એણે લખ્યું છે કે જો કામવાસનાનો રસ પાછો લાવવો હોય, તો પેલી પતિ-પત્નીવાળી દુનિયા બહેતર છે

તમે વિચારતા હશો કે આ બધી અનીતિ ચાલી રહી છે પરંતુ તમે જાણીને નવાઈ પામશો કે જ્યારે કોઈ અનુભવ એના પૂરા રૂપમા મળે છે ત્યારે તમે એની બહાર થઈ જાઓ છો. અસલમા કામવાસનાનો રસ જાળવવા માટે કુટુંબ અને દામ્પત્ય અને વિવાહની વ્યવસ્થા છે

(૨૩) કોઈ પણ ચીજ ઢાંકવાને કારણે અર્થ-પૂર્ણ—ખુલ્લી થવાથી અર્થ-હીન

ધ્યાન રહે, જે દેશોમાં સ્ત્રીઓ બુરખા પહેરે છે, એ દેશોમા સ્ત્રીઓ જેટલી સુંદર લાગે છે એટલી જે દેશોમાં બુરખા પહેરતી નથી ત્યાં નથી લાગતી

નસરુદ્દીનના જ્યારે લગ્ન થયા અને પત્નીનો બુરખો જ્યારે એણે પહેલી વાર ઉઘાડ્યો ત્યારે એ ગભરાઈ ગયો કેમ કે એને એણે બુરખામા જોઈ હતી ઘણા સૌંદર્યની કલ્પના કરી હતી. અને જેવી રીતે બધા બુરખા ઉઘાડવાથી સૌંદર્ય વિદાય થઈ જાય છે, એવી જ રીતે એ વિદાય થઈ ગયુ એ ગભરાઈ ગયો

મુસલમાનોમા રિવાજ હોય છે કે પત્ની પતિના ઘેર આવીને પહેલી વખતે એને પૂછે છે કે તમે મને કોની કોની સામે બુરખો ઉઘાડવાની આજ્ઞા આપો છો

નસરુદ્દીને કહ્યુ, "તું મારી સામે ના ઉઘાડતી બીજા બધાની સામે ભલે ઉઘાડ એટલુ ધ્યાન રાખજે કે હવે ફરી વાર મને દર્શન ન આપતી.

જે ગીતને ભૂલી જાય છે તે અર્થહીન થઈ જાય છે જે ચીજ બની જાય છે દાડી રહે છે, તે અર્થપૂર્ણ થઈ જાય છે તમે શરીરના જે જે અંગો દાઝી દીધાં છે એમને અર્થ આપો છો દાઝી દાઝીને તમે એને અર્થ આપી રહ્યા છો તમે વિચારો છો કે તમે દાઝીને બચાવી રહ્યા છો પરંતુ સત્ય એ છે કે દાઝીને તમે અર્થ આપી રહ્યા છો (you are creating meaning) કોઈ પણ ચીજ દાબી દો અને એમાં અર્થ પેદા થઈ જાય છે કેમ કે કોઈ ચીજ દાબી દો તો આસપાસ બુદ્ધુઓની જે જમાત છે તે તેને ઉઘાડવા ઉત્સુક થઈ જાય છે ઉઘાડવાની કોશિશમાં અર્થ આવી જાય છે જેટલી ઉઘાડવાની કોશિશ ચાલે છે, એટલી દાબવાની કોશિશ ચાલે છે અને અર્થ વધતો જાય છે ગીતે સીધી અને સાફ ખૂલી જાય તો અર્થહીન થઈ જાય છે

(૨૪) અમેરિકામાં ભોગ અર્થવિહીન થઈ જવાથી માદક અને નશીલી ચીજોમાં ગોધાઈ રહેલી ઉત્તેજના

અમેરિકાએ પહેલી વાર એવો સમાજ પેદા કર્યો છે કે જે એક અર્થમાં ભોગમુક્ત થઈ ગયો છે જેમને હવે એમાં અર્થ નથી દેખાતો પરંતુ આનાથી ઘણી પરેશાની પેદા થઈ છે એટલા માટે હવે નવા અર્થ શોધવામાં આવી રહ્યા છે એલ એસ ડી માં મારિજુઆનામાં અને બીજા પ્રકારના નશામાં અર્થ શોધવામાં આવી રહ્યા છે કેમ કે હવે ભોગથી તો કોઈ તૃપ્તિ થતી નથી ભોગમાં કોઈ અર્થ જ નથી રહ્યો એ વાત નિશ્ચિત થઈ ગઈ હવે એમને બીજી કોઈ નવી ઉત્તેજનાઓ (sensations) અને અનુભૂતિઓ જોઈએ છે

અમેરિકા ગાડે લાખ ઉપાય કરે ડ્રગ્ઝ રોકી નહિ શકાય એલ એસ ડી ની કોઈ જાહેરાત થતી નથી પરંતુ તે ઘેરઘેર પહોંચી રહી છે કોઈ જાહેર ખબર નથી કોઈ છાપામાં ખબર નથી કે

તમે એલ. એસ ડી નું જરૂર સેવન કરો. પરંતુ એ ડ્રગ એકેએક યુનિવર્સિટીના કેમ્પસમા, એકએક વિદ્યાર્થીની પાસે પહોચી રહુ છે. અમેરિકા સફળ નહિ થાય — ભલે વિરોધમાં કાયદા કરે, અદાલતમા મુકદ્દમા ચલાવે, સજાઓ કરે; એલ. એસ ડી ના પ્રચારને માટે જે સૌથી મોટો પુરોહિત ત્યા હતો — તિમોથી લિયરી એને આજીવન કેદની સજા આપવામા આવી પરંતુ આનાથી વાત અટકી નહિ

જ્યાં સુધી અમેરિકામા ભોગનો રસ પાછો સ્થાપિત કરવામા નહિ આવે, ત્યા સુધી ડ્રગ્ઝ રોકાઈ નહિ શકે. કેમ કે માણસ નિયમ વગર જીવી નથી શકતો પછી તમે કોઈ આત્માનો, પરમાત્માનો અર્થ પેદા કરો, કોઈ નવો અર્થ આપો, જેની શોધમા તે નીકળી પડે, કોઈ નવા શિખર તરફ લઈ જાઓ, કે જેના પર એ ચડી જાય

માણસની પાસે એક શિખર છે — સભોગનું. એની શોધમાં એ ભટકતો ફરે છે અને એ એટલુ સુરક્ષિત અને વ્યવસ્થિત છે કે એ ક્યારેય પણ અનુભવી નથી શકતો કે એ વ્યર્થ છે જો એની પત્ની વ્યર્થ થઈ જાય છે, તો બીજી પણ સ્ત્રીઓ છે કે જે સાર્થક બની રહે છે પડદા પર ફિલ્મની સ્ત્રીઓ સાર્થક બની રહે છે. કોઈને કોઈ તો છે કે જ્યા અર્થ બન્યો રહે છે અને એ અર્થની શોધમા એ લાગેલો રહે છે

(૨૫) વૃત્તિ-સંક્ષેપના બે ફાયદા — પ્રત્યેક વૃત્તિ સમગ્રતામાં જીવવાથી વ્યર્થ થાય છે અને બીજુ બુદ્ધિ પાસેથી નકામા કામનો બોજો હટી જતાં બુદ્ધિનું ખરુ કાર્ય, ધ્યાન દ્વારા બુદ્ધિમત્તાની ખિલવણીનુ થવા પામે છે.

મહાવીર, વૃત્તિ-સક્ષેપની વાત કરે છે એ મોટી વૈજ્ઞાનિક વાત છે. એનો એક અર્થ તો એ કે પ્રત્યેક વૃત્તિને એની પૂર્ણ

જીવનામા જીવી શકાશે અને જે વૃત્તિને તમે એની સમગ્રનામા જીવો છો તે વ્યર્થ થઈ જાય છે અને આત્મદર્શનની પહેલા વૃત્તિઓનુ વ્યર્થ થઈ જવુ જરૂરી છે

બીજી વાત—સામાન્ય રીતે બધી વૃત્તિઓ મનને ઘેરી લે છે, કેમ કે તમે મનથી જ બધુ કામ કરો છો ભોજન પણ મનથી કરવુ પડે છે સભોગ પણ મનથી કરવો પડે છે કપડા પણ મનથી પહેરવા પડે છે કાર પણ મનથી ચલાવવી પડે છે ઓફિસે પણ મનથી જવાનુ હોય છે બધા કામ બુદ્ધિને ઘેરી લે છે એટલા માટે બુદ્ધિ નિર્બળ અને નિર્વીર્ય થઈ જાય છે કેમ કે એટલુ કામ એના પર બહારથી લદાઈ જાય છે

મુલ્લા નસરુદ્દીનને એની પત્નીએ કહ્યુ કે તમારા શેઠને કહો કે હવે થોડો પગાર વધારે ઘણા દિવસ થઈ ગયા—પગાર વધ્યો નથી મુલ્લાએ કહ્યુ કહુ તો છુ પણ એ વાત ટાળી દે છે"

એની પત્નીએ કહ્યુ તમે જઈને કહો કે તમારી મા બીમાર છે એનો ઇલાજ કરવાની જરૂર છે તમારા પિતાને લકવો થઈ ગયો છે એની સેવા કરવાની જરૂર છે તમારી સાસુ પણ તમારી સાથે રહે છે તમારે આટલા બાળકો છે એમના શિક્ષણનો સવાલ છે તમારી પાસે મકાન નથી તમારે મકાન બનાવવાનુ છે આની એણે મોટી એવી યાદી બનાવી

બીજે દિવસે મુલ્લા ઓફિસમાથી ખૂબ પ્રસન્ન ચહેરે પાછો ફર્યો પત્નીએ પૂછ્યુ શુ પગાર વધ્યો?

મુલ્લાએ કહ્યુ, ના મારા શેઠે કહ્યુ you have too much outside activities તમને બહારનુ ઘણુ કામ રહેતુ લાગે છે તમે ઓફિસનુ કામ ક્યારે કરશો? જ્યારે તમારા ઘરમા આટલુ બધુ કામ છે ત્યારે તમે ઓફિસનુ કામ ક્યારે કરશો! અને નોકરીમાથી કમી કરીને રજા આપી દીધી

તો બુદ્ધિ ઉપર એટલું બધું કામ છે કે બુદ્ધિ પોતાનું કામ કરશે ક્યારે? તમે એના પર બધી બાજુથી બોજો નાંખી દીધો છે એટલે એ પોતાનુ કામ ક્યારે કરી શકે? એટલા માટે તમે બુદ્ધિમત્તાનું કોઈ કામ જીવનમા કરી શકતા નથી બુદ્ધિ પાસે તમે માત્ર સાધનનું કામ લો છો ક્યારેક ધન કમાવાનુ કામ લો છો, ક્યારેક લગ્ન કરવાનુ, ક્યારેક રેડિયો સાભળવાનુ કામ કરો છો પરંતુ બુદ્ધિની બુદ્ધિમત્તાને વિકસવા દેતા નથી

બુદ્ધિનું પોતાનુ કામ છે — ધ્યાન જ્યારે બુદ્ધિ પોતાનામાં રોકાય છે, પોતાનામા સ્થિર થાય છે, ત્યારે બુદ્ધિમત્તા (wisdom) આવે છે અને ત્યારે પહેલી વાર તમે જીવનને જુદી જ રીતે જોવા પામો છો — એક બુદ્ધિમાનની આંખોથી પરંતુ એ તક જ આવતી નથી. એની પાસે ઘણું વધારે કામ છે, એ એમા દબાઈ-દબાઈને નાશ પામે છે તમારી પાસે કામનુ જે શ્રેષ્ઠતમ બિંદુ છે તેની પાસેથી તમે નિકૃષ્ટ કામ લઈ રહ્યા છો તમારી પાસે જે શ્રેષ્ઠતમ શક્તિ છે, તેનાથી તમે ખોટું કામ લઈ રહ્યા છો જે કામ સોયથી કરી શકાતુ હતુ, તે કામ તમે તલવારથી કરી રહ્યા છો તલવારથી કરવાને કારણે સોયથી જે થઈ શકતું હતુ, તે પણ થવા નથી પામતુ. અને તલવાર જે કરી શકતી હતી તેનો તો કોઈ સવાલ નથી; કેમ કે એ સોયના કામમાં ગૂંચવાયેલી છે

(૨૬) બુદ્ધિનું કાર્ય કેવળ સાક્ષી થવાનું — તેનાથી વ્યર્થ કાર્યો આપોઆપ છૂટી જાય છે અને સાર્થક કાર્યો થવાનાં શરૂ થઈ જાય છે.

વૃત્તિ-સંક્ષેપનો અર્થ છે — પ્રત્યેક વૃત્તિને એના પોતાના કેન્દ્ર પર મર્યાદિત રાખો સંક્ષિપ્ત કરો .એને ફેલાવા ન દો. ભૂખ લાગે તો પેટથી લાગવા દો, બુદ્ધિથી ન લાગવા દો બુદ્ધિને કહો કે તું ચૂપ રહે, કેટલા વાગ્યા છે એની ફિકર કરવી છોડ

પેટ ખબર આપશે કે ભૂખ લાગી છે ત્યારે અમે સાંભળી લઈશુ સૂવાનુ કામ કરવાનુ હોય તો બુદ્ધિને એ કામ કરવા ન દો ઊંઘ આવશે તો પોતાની મેળે જ ખબર પડશે શરીર ખબર આપશે ત્યારે સૂઈ જઈશુ ઊંઘ તૂટવાની હશે તો પણ બુદ્ધિને કામ ન આપો કે એ એનામાં ભરીને રાખી દે જ્યારે ઊંઘ તૂટશે ત્યારે તૂટશે એને જાતે જ તૂટવા દો ઊંઘના તત્ત્વને પોતાનુ કામ કરવા દો કામવાસનાના તત્ત્વને પોતાનુ કામ કરવા દો શરીરના બધા કામ વિશિષ્ટ છે એમને પોતપોતાનામા થવા દો એ બધાને એકઠા ન કરો નહિ તો બધા વિક્ષિપ્ત થઈ જશે અને પછી એમને સંભાળવા મુશ્કેલ થઈ જશે

બુદ્ધિનુ કામ એટલુ જ છે કે પ્રત્યેક કેન્દ્ર પોતાના કામને સમગ્રતાથી કરે કે જેથી એનુ કામ કોઈ બીજા કેન્દ્ર પર ફેલાય નહિ—બુદ્ધિ આટલુ જુએ તો પર્યાપ્ત છે એટલાથી બુદ્ધિ નિયતા થઈ જાય છે એ મધ્યમા બેસી જાય છે અને માલિક થઈ જાય છે બધી ઇન્દ્રિયો પર એનુ નિયંત્રણ થઈ જાય છે અને પ્રત્યેક ઇન્દ્રિય પોતાનુ કામ કરે એ જ એની દૃષ્ટિ થઈ જાય છે

કોઈ ઇન્દ્રિય પોતાનુ કામ કરે અને જેવી બુદ્ધિ એને જોવા પામે કે એ કામમા એને રસ આવે છે કે નથી આવતો કે તરત જ જે વ્યર્થ કામ છે તે બંધ થવા શરૂ થઈ જાય છે અને જે સાર્થક કામ છે તે વધવા શરૂ થઈ જાય છે ઘણી શીઘ્રતાથી એ સમય આવી જાય છે કે જ્યારે તમારા જીવનમાથી વ્યર્થ દૂર થઈ જાય છે, દૂર કરવુ નથી પડતુ અને સાર્થક બની જાય છે બચાવવુ નથી પડતુ તમારા જીવનમાથી કાંટા ખરી જાય છે ફૂલ બની જાય છે આને માટે કશુ કરવુ પડતુ નથી બુદ્ધિનુ ફક્ત જોવુ જ પર્યાપ્ત છે એનુ સાક્ષી થવુ જ પર્યાપ્ત છે

સાક્ષી થવુ એ જ બુદ્ધિનો સ્વભાવ છે એ જ એનુ કામ છે બુદ્ધિ કોઈનુ સાધન નથી એ સ્વયં સાધ્ય છે બધી ઇન્દ્રિય

પોતાના અનુભવ બુદ્ધિને આપે, પરતુ કોઈ ઇન્દ્રિય પોતાનુ કામ બુદ્ધિ દ્વારા ન લેવા પામે, એ વૃત્તિ-સક્ષેપનો અર્થ છે

નિશ્ચિત જ આનુ પરિણામ આવશે એનું પરિણામ એ આવશે કે જ્યારે પ્રત્યેક કેન્દ્ર પોતાનું કામ કરશે ત્યારે તમારા જીવનમા દેખાવ પૂરતો વિસ્તાર લાવનારા ઘણા કામો છૂટી જવા લાગશે. તમારા કોઈ જાતના પ્રયાસ વગર તે ન કોચાવાં શરૂ થઈ જશે તમારે ધનની દોડ છોડવી નહિ પડે તમે અચાનક જાણશો કે જે-જે વ્યર્થ હતુ તે છૂટી ગયું. તમારે મોટુ મકાન બનાવવાનુ પાગલપણુ છોડવુ નહિ પડે. તમને દેખાઈ જશે કે કેવડું મકાન તમારા માટે જરૂરી છે એથી વધારે તમને વ્યર્થ લાગવા માડશે તમારામા કપડાના ઢગલા ખડકવાનું પાગલપણું નહિ રહી જાય. પછી તમે ગણતરી કરીને મઝા નહિ માણો કે ત્રણ સો સાડી પૂરી થઈ ગઈ હવે ચારસો સાડી પૂરી થઈ ગઈ, હવે પાચસો સાડી પૂરી થઈ ગઈ તમારી બુદ્ધિ તમને કહેશે કે આ પાચસો સાડી પહેરશો કયારે ?

(૨૭) બિનજરૂરી પરિગ્રહનું પાગલપણું

મે સાભળ્યુ છે કે બે સેલ્સમેનો આપસમા વાત કરી રહ્યા હતા એક સેલ્સમેન મોટી વાતો કરી રહ્યો હતો કે મેં આજે કેટલુ વેચાણ કર્યું એક માણસ એક ટાઈ ખરીદવા આવ્યો હતો મે તેને ત્રણ ટાઈ વેચી દીધી. બીજાએ કહ્યુ, આ તો કાઈ નથી એક સ્ત્રી પોતાના મૃત પતિ માટે 'સૂટ' ખરીદવા આવી હતી મે એને બે સૂટ વેચી દીધા

પતિ મરી ગયો છે, એ સવાલ બાજુએ રહ્યો પતિને બીજી જોડ કપડાં પહેરવાનો મોકો ક્યારેય નહિ આવે, એ સવાલ પણ નથી પરતુ બીજી જોડી પણ ગમી એમાં મનને એક રસ છે.

આપણે પણ લગભગ આ જ કરી રહ્યા છીએ કોણ પહેરશે, ક્યારે પહેરશે એનો સવાલ નથી માત્ર જ પોતાની મેળે

મૂલ્યવાન થઈ જાય છે ઉપયોગનુ જાગે કે કોઈ મહત્ત્વ નથી સખ્યાનુ જ મહત્ત્વ છે કેટલી મોટી સખ્યા આપણે બનાવી શકીએ છીએ એનુ મહત્ત્વ છે હુ ઘણા ઘરોમા જાઉ છુ અને જોઉ છુ કે કોઈ ગેઇને ત્યા સો સો જોડી જોડા રાખેલા હોય છે એના કરતા તો બહેતર છે કે એ માણસ મોચી થઈ જાય ગણતરીની મજા લેતો રહેશે ગણતરી જ કરવી છે ને તો મોચી થઈ જાય, તો ગણવામા મજા આવશે નવી નવી જોડીઓ રોજ આવતી રહેશે એથી એ વધુ તૃપ્તિ મળશે હુ પૂછુ છુ કે સો જોડીનુ શુ કરશો? ના, પણ સો જોડીની પ્રતિષ્ઠા છે જેની પાસે છે તેના મનમા તો છે જ જેની પાસે નથી એ પીડિત છે કે મારી પાસે સો જોડી જોડા નથી અર્થાત્ મોચીગીરીમા પણ હરીફાઈ છે પેલો મોચ આપણાથી વધુ મોચી થતો જાય છે આપણે પાછળ પડી રહ્યા છીએ આપણા સો જોડી જોડા ક્યારે થશે? અને ઘણી વાર એવુ થાય છે કે સો જોડી જોડા એકઠા થઈ જાય છે પરતુ એટલા જોડા એકઠા કરવા જતા પગ જ ચાલવા માટે યોગ્ય નથી રહેતા અને સો પર પણ એ સખ્યા અટકતી નથી

(૨૯) બોધકથા — બે પ્રકારની વ્યક્તિની, એક વસ્તુઓના પરિગ્રહ પર ભરોસો રાખવાથી દુખી થનારી અને બીજી પોતા પર ભરોસો રાખવાથી આનદિત રહેનારી

તિબેટમા એક જૂની કથા છે કે બે ભાઈઓ હતા તેમના પિતા મરી ગયા ત્યારે એની પાસે સો ઘોડા હતા ઘોડાનુ જ કામ હતુ — સવારીઓને લાવવા-લઈ જવાનુ પિતાએ મરતી વખતે મોટા ભાઈને કહ્યુ કે તુ બુદ્ધિમાન છે અને નાનો તો હજી નાનો છે તુ તારી મરજી મુજબ જેવો ભાગ પાડવા ઇચ્છે તેવો પાડી લેજે તો મોટા ભાઈએ ભાગલા કરી દીધા. એણે પોતે ૯૯ ઘોડા રાખ્યા અને નાના ભાઈને એક ઘોડો આપ્યો આસપાસના લોકો

થોડા ચોંકયા પણ. પડોશીઓ કહ્યું પણ ખરું કે તમે આ શું કરી રહ્યા છો? તો મોટા ભાઈએ કહ્યુ કે મામલો એવો છે કે આ હજુ નાનો છે, સમજણ ઓછી છે. નવ્વાણુ કેવી રીતે સંભાળી શકે? એટલા માટે હુ નવ્વાણુ લઉ છું અને એક એને આપુ છુ.

નાનો ભાઈ થોડા દિવસોમા મોટો થઈ ગયો પરતુ એ એકથી જ ઘણો પ્રસન્ન હતો એકથી જ કામ ચાલ્યું જતુ હતું. એ પોતે જ કામ કરી લેતો હતો નોકર રાખવા પડતા ન હોતા અલગ વ્યવસ્થા કરવી પડતી નહોતી. એ પોતે જ સઈસનું કામ કરી લેતો હતો લોકોને યાત્રા કરાવી આવતો એનુ ગુજરાન નીકળી જતુ પરંતુ મોટો ભાઈ ઘણો પરેશાન હતો. નવ્વાણું ઘોડા હતા, નવ્વાણુ ઉપાધિઓ હતી. નોકર રાખવા પડતા હતા, તબેલો બનાવવો પડતો હતો. કયારેક કોઈ ઘોડો બીમાર થઈ જતો, કયારેક કંઈક થઈ જતુ, કયારેક કોઈ ઘોડો ભાગી જતો, કયારેક કોઈ નોકર પાછો ફરતો નહિ. રાત થઈ જતી, વાર લાગી જતી, એ જાગતો રહેતો, ખૂબ પરેશાન હતો

એક દિવસ એણે આવીને નાના ભાઈ ને કહ્યુ: "તને મારી એક વિનતી છે કે તારો જે એક ઘોડો છે, તે પણ મને આપી દે." એણે કહ્યું, "કેમ?" તો મોટા ભાઈએ કહ્યુ કે "તારી પાસે એક જ ઘોડો છે નહિ રહે તો કાઈ વધુ નહિ ખોવાય મારી પાસે નવ્વાણુ છે જો મને એક વધુ મળી જાય તો સો થઈ જશે અને તારુ તો કાઈ ખાસ બગડશે નહિ, કેમ કે એક જ છે, હોવુ, ન હોવુ સરખુ છે પણ મારા માટે મોટો સવાલ છે કેમકે મારી પાસે નવ્વાણુ છે એક મળતા જ પૂરી સેન્ચ્યુરી થઈ જાય, પરા સો થઈ જાય તો મારી પ્રતિષ્ઠા અને ઇજ્જતનો સવાલ છે. આપણા પિતા પાસે સો ઘોડા હતા ઓછામા ઓછી બાપની ઇજ્જતનો પણ સવાલ આમા જોડાયેલો છે" નાના ભાઈએ કહ્યુ, "તમે આ ઘોડો પણ લઈ જાઓ કેમ કે મારો અનુભવ છે કે નવ્વાણુ

ઘોડામાં પણ તમે મોટી તકલીફમાં જોઈએ છે તો હું વિચારું છું કે નજીવામાં એક વરે તો ભલે પરંતુ ઘોડી પણ તકલીફ તો થાય આ પણ તમે લઈ જજો

એ નાનો એ દિવસથી એટલો આનંદમાં આવી ગયો કે હવે એ પોતે જ ઘોડાનું કામ કરવા લાગ્યો અત્યાર સુધી તો એવું હતું કે ક્યારેક ઘોડો બીમાર પડી જતો ક્યારેક દવા લાવવી પડતી ક્યારેક ઘોડો જવા માટે રાજી નહોતો થતો ક્યારેક થાકેલો બેસી જતો હતો કેટલીયે મુશ્કેલીઓ હતી એ પણ દૂર થઈ ગઈ અત્યાર સુધી તો તેની નોકરી કરવી પડતી હતી એની લગામ પકડી પડતી હતી એ વાત પણ ખતમ થઈ ગઈ પોતાનો માલિક થઈ ગયો હવે એ પોતે જ બોજો વહન કરી લેતો લોકોને ખભા પર બેસાડી લેતો અને યાત્રા કરાવતો પણ મોટો ઘણો પરેશાન થઈ ગયો એ બીમાર જ રહેવા લાગ્યો કેમ કે હવે ચિંતા હતી કે મોમાથી ક્યાંક ઘોડા જેવો ન થઈ જાય કોઈ ઘોડો મરી ન જાય કોઈ ખોવાઈ ન જાય નહિ તો મોટી મુશ્કેલી થઈ જશે

એક મિત્રે શાયદ આ વાર્તા ઘણી વાર કહ્યા કરતો હતો એ કહેતો હતો કે મેં બે જ પ્રકારના માણસ જોયા છે એક તો એ કે જેઓ વસ્તુઓ પર એટલો ભરોસો કરી લે છે કે એમને કારણે જ પરેશાન થઈ જાય છે અને બીજા તેઓ કે જેઓ પોતાના પર જ એટલા ભરોસાથી ભરેલા હોય છે કે વસ્તુઓ એમને પરેશાન નથી કરી શકતી આ પૃથ્વી પર બે જ પ્રકારના લોકો છે પરંતુ બીજા પ્રકારના લોકો ઘણા ઓછા છે એમને આનંદ પણ ઓછો છે પહેલી જાતના લોકો ઘણા છે એમને દુઃખ પણ ...

(૨૧) વૃત્તિ સંક્ષેપ એટલે બધું છોડીને ભાગી જવું એવો અર્થ નથી — તે તો વસ્તુઓનું મૂલ્ય કમ કરવું વૃત્તિ સંક્ષેપનો અર્થ સીધો છે નાની કે જરે પોતાના પ

ગ્રહને ઓછો કરો જ્યારે તમારી વૃત્તિ ભીતરમાં સંક્ષિપ્ત થઈ જાય છે, તો બહાર પરિગ્રહ ઓછો થઈ જાય છે

એનો અર્થ એ પણ નથી કે બધું છોડીને ભાગી જાઓ, તો તમે બદલાઈ જશો જગાય જરૂરી નથી કેમ કે જો ચીજો છોડવાથી તમે બદલાઈ શકતા હો, તો ચીજો ઘણી કીમતી થઈ જાય છે જો ચીજો છોડવાથી જો હુ બદલાઈ જતો હોઉ તો ચીજો ઘણી કીમતી થઈ જાય છે અને જો ચીજો છોડવાથી મને મોક્ષ મળતો હોય, તો ઠીક છે, મોક્ષનો પણ સોદો થઈ જાય છે ચીજોની જ કિંમત ચૂકવીને મોક્ષ મળી જાય છે. જો એક મકાન છોડી દેવાથી, એક પત્ની, એક બાળકને છોડી દેવાથી મને મોક્ષ મળી જાય છે, તો મોક્ષની કિંમત કેટલી થઈ! એટલી જ કિંમત થઈ, જેટલી મકાનની હોઈ શકે છે યા એક પત્નીની, યા એક બેટાની હોઈ શકે છે જો હું ચીજો છોડવાથી ત્યાગી થઈ જાઉ, તો ઠીક છે ચીજો છોડવાથી લોકો ત્યાગી થઈ જાય છે, ચીજો હોવાથી ભોગી થઈ છે પરંતુ ચીજોનુ મૂલ્ય, એમની કિંમત તો કાયમ રહે છે. પછી જેની પાસે ચીજ ન હોય એ ત્યાગી કેવી રીતે હશે? જેની પાસે છોડવા માટે મહેલ ન હોય, એ મહાત્યાગી કેવી રીતે હશે? ઘણુ મુશ્કેલ છે, પહેલા મહેલ હોવો જોઈએ

નસરુદ્દીનને કોઈએ પૂછ્યુ કે મોક્ષ પામવાનો માર્ગ શુ છે?
તો નસરુદ્દીને કહ્યુ કે, પહેલા પાપ કરો

તો એણે કહ્યુ, આ શું પાગલપણાની વાત કરો છો! તમે મોક્ષ પામવાનો રસ્તો બતાવી રહ્યા છો કે નરકે જવાનો?

નસરુદ્દીને કહ્યુ કે જો પાપ નહિ કરો, તો પશ્ચાત્તાપ કેવી રીતે કરશો? અને જો પશ્ચાત્તાપ નહિ કરો તો મોક્ષ કેવી રીતે પામશો? જો પાપ નહિ કરો તો ભગવાન તમારા પર દયા કેવી રીતે કરશે? અને એ જો દયા નહિ કરે તો એની દયા વગર કોઈ

થશે જ નહિ પૈસા પાછા મેળવો પછી પશ્ચાત્તાપ કરો તો ભગ-
વાન દયા કરશે અને ત્યારે સ્વર્ગનો રસ્તો ખુલ્લો અને તમે
ભીતર પ્રવેશ કરી શકશો તો જે જરૂરિયાની ચીજ છે નસરુદ્દીને
કહ્યું એ પાપ છે એના વગર કશું થઈ શકતું નથી

આ જ સવાલ આજે પણ છે કે પૈસા જરૂરિયાતની ચીજો
એકઠી કરો પછી ત્યાગ કરો જો ત્યાગ નહિ કરો તો મોક્ષમાં
કેવી રીતે જશો? પરંતુ જો વસ્તુઓ એકઠી ન કરો તો ત્યાગ
શું કશાનો કરશો? તો પૈસા એકઠી કરો પછી ત્યાગ કરો
પછી મોક્ષમાં જશો પણ મોક્ષમાં જશો તો પણ વસ્તુઓ દ્વારા જ
વસ્તુઓ પર ચઢીને મોક્ષ જવાનું થશે તો પછી મોક્ષ ઓછો
કિંમતનો થઈ ગયો અને વસ્તુ વધુ કીમતી થઈ ગઈ કેમ કે જે
પગથિયાં છે એની જ કિંમત છે

કબીરે કહ્યું છે કે ગુરુ ગોવિંદ દોઉ ખડે કાકે લાગૂ પાય
ગુરુ અને ગોવિંદ બંને એક સાથે સામે ઊભા રહી ગયા તો
પહેલાં કોને પગે લાગું? પરંતુ ત્યારે કબીરે વિચાર્યું કે ગુરુના જ
પગે પડવું યોગ્ય છે કેમ કે એનાથી જ ગોવિંદ મળ્યા છે

તો જો વસ્તુઓથી જ મોક્ષ જવાનું હોય તો વસ્તુઓને
શરણે જવું પડશે એમના જ પગે પડવું પડશે કેમ કે એનાથી
જ મોક્ષ મળશે ત્યાગ નહિ કરો તો મોક્ષ નહિ મળે અને ત્યાગ
શું કરશો? કાંઈ-ત્યારે ત્યાગ કોનો? ત્યાગ પછી વસ્તુઓનું મૂલ્ય
સ્થિર રહે છે ભોગને માટે પણ ત્યાગને માટે પણ

(૨૦) વૃત્તિ સંક્ષેપથી ભીતરમાં વૃત્તિઓ ગળી જવાથી
બહારનો પરિગ્રહ આપોઆપ ઓછો થતો જાય છે

નહિ મહાવીરના [illegible] આ [illegible] [illegible]
વસ્તુઓને મૂલ્ય ન આપી શકનારા એના માટે [illegible] કે
વસ્તુઓનો ત્યાગ [illegible] જેવા મહાવીરના સ્થય નથી
[illegible] વસ્તુઓનું મૂલ્ય [illegible] આપી

શકતા નથી કે એમના ત્યાગનો કોઈ અર્થ છે. ના, મહાવીરનો પ્રયોગ આંતરિક છે

ભીતરમા વૃત્તિ કેન્દ્ર પર સ્થિર થઈ જાય તો બહાર ફેલાવો પોતાની મેળે જ બધ થઈ જાય છે એ એવુ જ હોય છે કે જેવું આપણે એક દીવો પેટાવ્યો હોય અને તેની વાટને આપણે જો અદર નીચેની બાજુએ ઓછી કરી દઈએ, તો બહાર પ્રકાશનો ઘેરાવો ઓછો થઈ જાય છે આ બાજુ દીવાની વાટ જેટલી નાની થતી જાય છે, એટલો જ ત્યા પ્રકાશનો ઘેરાવો ઓછો થતો જાય છે, પરતુ જો તમે વિચારતા હો કે પ્રકાશનો ઘેરાવો ઓછો કરીને આપણે દીવાની વાટ નાની કરી લઈશું, તો તમે મોટી ભૂલમાં છો એ કયારેય નહિ થાય તમે પોતાને છેતરી શકો છો છેતરવાની રીત એ છે કે તમે તમારી આંખ બધ કરતા જાઓ દીવો એટલો જ બળતો રહેશે અને તમે પોતાની આખ ધીમે ધીમે બંધ કરતા જાઓ તો લાગશે કે તમે બિલકુલ અધારામા બેઠા છો પરતુ એ છેતરપિંડી છે આખો ખોલ્શો અને તમે જોશો કે દીવાના પ્રકાશનુ વર્તુળ એટલુ જ છે કેમ કે દીવાનુ મૂલ્ય નથી, એની વાટનુ મૂલ્ય છે એની વાટ નીચે નાની થતી જાય તો બહાર પ્રકાશનું વર્તુળ ખોવાઈ જાય છે

આપણી બધાની બહાર જે પ્રકાશ ફેલાયેલો દેખાય છે. એની વાટ આપણી ભીતર છે આપણ પ્રત્યેકના કેન્દ્ર પર છે, બહાર તો ફક્ત પ્રદર્શન છે. અસલ વાત તો ભીતર છે ભીતર સકોચ થઈ જાય છે તો બહાર બધુ સકોચાઈ જાય છે ધ્યાન રહે, જો બહાર સકોચાવા લાગે છે એ ખોટા, બિલકુલ ખોટા માર્ગથી ચાલે છે એ હેરાન થશે પણ કયાય પહોચશે નહિ.

જો કે કેટલાક લોકો પરેશાનીને તપ સમજી રહ્યા છે જેઓ પરેશાનીને તપ સમજી લે છે. એમની નાસમજીનો કોઈ હિસાબ જ નથી પરંતુ લોકો તપને પરેશાની સમજી લે છે ખરેખર એ

પરેશાની નથી એમને દસ કપ । જોઈએ છે એમનો નવ રાખી લીધા તો ઘણી પરેશાની છે એ પરેશાની એની જ છે કે જેટલી દસમા મજા હતી દસની મજાનો અનુપાન જ પરેશાની બની જશે એક ઓછુ થઈ ગયુ કે પરેશાની શરૂ થઈ ગઈ હવે કેટલાક આ પરેશાનીને જ તપ સમજી બેઠા છે પરેશાની એ તપ નથી

(૩૧) જ્યારે મુલ્લા નાને વઢકણી પત્ની ન મળતા ધ્યાન્નુ થતુ નથી

મે મુલ્લાની પત્નીની તમને વાત કરી છે એણે જાણીજોઈને એ સ્ત્રી સાથે લગ્ન કર્યા આખા ગામને ખબર હતી કે એ ઘણી દુષ્ટ છે કજિયાળી છે ચાલીસ વર્ષ સુધી એને લગ્ન કરવાવાળો મળ્યો નહિ અને જ્યાર નસરૂદ્દીને ખબર આપી કે હુ લગ્ન કરવા તૈયાર છુ મિત્રોએ કહ્યુ તુ પાગલ તો નથી થઈ ગયોને? આ સ્ત્રીને કોઈ લગ્ન કરવાવાળુ મળ્યુ નથી એ ખતરનાક છે તારુ ગળુ દબાવી નાખશે તારા પ્રાણ લઈ લેશે તને જીવવા નહિ દે તુ ઘણી મુશ્કેલીમા પડી જઈશ

નસરૂદ્દીને કહ્યુ હુ પણ ચાલીસ વર્ષ સુધી અવિવાહિત રહ્યો આ અવિવાહિત રહેવામા મે ઘણા પાપ કરી લીધા છે એની સાથે લગ્ન કરીને હુ પ્રાયશ્ચિત કરવા માગુ છુ આ એક તપ છે જાણી બુઝીને કરી રહ્યો છુ પ તુ પશ્ચાતાપ તો કરવો જ પડશે ને! સ્ત્રીઓથી આટલુ સુખ મેળવ્યુ હવે એટલુ દુખ પામુ ત્યારે તો સરભર થશે ને! અને આ સ્ત્રી જેટલુ દુખ આપી શકે છે એટલુ કદાચ બીજી કોઈ સ્ત્રી આપી નહિ શકે એ ઘણી અદ્ભુત સ્ત્રી છે અને નસરૂદ્દીને લગ્ન કરી લીધા.

પરતુ નસરૂદ્દીનની પત્નીની પાસે એ ખબર પહોચી ગઈ હતી કે નસરૂદ્દીને એના માટે લગ્ન કર્યા છે કે જેથી એ સ્ત્રી એને સતાવે અને એનુ તપ થઈ જાય. તો એણે કહ્યુ તમે

ભૂલમાં ન રહો, મારા પર થઈને સ્વર્ગમાં નહિ જઈ શકો; કોઈનું સાધન નથી બની શકતી આજથી મારા કલહ બંધ."

અને કહેવાય છે કે એ સ્ત્રી નસરુદ્દીન સાથે જિંદગીભર ઝઘડી નહિ એને નરકે જવું જ પડ્યું એ ઝઘડી જ નહિ એણે કહ્યું, "તમે મને સ્વર્ગે જવાનું સાધન બનાવવા માગો છો, એ નહિ થાય એ ક્યારેય નહિ થાય, તમે નરકમાં જઈને જ રહેશો"

એ આ પૃથ્વી પર જે નરક પેદા કરત, તે એણે ન કર્યું એણે આગળની વ્યવસ્થા કરી લીધી.

(૩૨) તપમાં આનંદ — જ્યારે વૃત્તિ કેન્દ્ર પર સ્થિર થઈ જાય અને બુદ્ધિની સજગતા હોય ત્યારે

તમે કઈ ચીજને સાધન બનાવીને સ્વર્ગ સુધી જવા માંગો છો ? વસ્તુઓને ? અપરિગ્રહને ? એ નહિ થાય તમે હેરાન ભલે થઈ જાઓ। એ તપ નહિ થાય. પરેશાની તપ નથી તપનો મોટો આનંદ છે અને તપસ્વીના આનંદનો કોઈ હિસાબ નથી વસ્તુઓમાં દુઃખ છે, પરંતુ એ દુઃખની તમને ત્યારે ખબર પડશે કે જ્યારે તમે તમારી વૃત્તિના કેન્દ્ર પર અનુભવ કરશો, દુઃખ મેળવશો, અને સુખની કોઈ રેખા દેખાશે નહિ અંધારું જ અંધારું દેખાશે, પ્રકાશની કોઈ જ્યોતિ દેખાશે નહિ. કાંટા જ કાંટા દેખાશે, કોઈ ફૂલ ખીલતું માલૂમ નહિ પડે અંદર કેન્દ્ર વ્યર્થ થઈ જશે, બહારથી આભામંડળ અદૃશ્ય થઈ જશે. અચાનક તમે જાણશો કે બહાર કોઈ માણસ નથી રહી ગયો લોકોને દેખાશે કે તમે બહાર છોડી દીધું પરંતુ તમે બહાર કાંઈ પણ નહિ છોડો, ભીતર જ કાંઈ તૂટી ગયું ભીતર કોઈ જ્યોતિ જ બુઝાઈ ગઈ

તો એક એક કેન્દ્ર પર એની વૃત્તિને સ્થિર કરી દેજો અને બુદ્ધિને સજાગ રાખીને જોજો કે વૃત્તિનો અનુભવ શું છે ?

ઘણા મનુષ્યોના સંદર્ભમાં મોટામાં મોટું જે આશ્ચર્ય છે તે

એ છે કે જે ચીજને તમે આજે કહો છો કે કાલે મને મળી જાય તો સુખ મળશે એ જ ચીજ કાલે જ્યારે મળી જાય છે ત્યારે તમે એ તુલના નથી કરી શકતા કે કાલે મે જેટલું સુખ વિચાર્યુ હતુ એ મળ્યુ કે ન મળ્યુ ! એથી પણ મોટુ આશ્ચર્ય છે કે એથી દુખ મળે છે પરતુ બીજે દિવસે તમે ફરી એની ઇચ્છા કરવા લાગો છો અને ક્યારેય વિચારતા નથી કે કાલે જેનાથી દુખ મેળવ્યુ હતુ આજે ફરી દુ દુખની શોધમા જઈ રહ્યા છો આપ ક્યારે તુલના નથી કરતા બુદ્ધિનુ જે કામ છે તે જ આપ એની પાસેથી નથી લેતા જે ચીજમા વિચાર્યુ હતુ કે સુખ મળશે જેમા દુખ મળ્યુ એ અનુભવમા આવે છે પણ એ અનુભવને આપ યાદ રાખી શકતા નથી અને જેમા દુખ મળ્યુ એને જ ફરીવાર દોડવા લાગીએ છીએ

(33) વૃત્તિ સક્ષેપથી બધી જ વૃત્તિની શકિત બુદ્ધિને મળતા પ્રજ્ઞાની ખિલવણી, જેનાથી પરમ આનદની અનુભૂતિ

આપણી જિંદગી ફક્ત ઘાણીનો એક બળદ જેવી થઈ જાય છે કે જેમા તમે એક જ રસ્તા પર દોડો છો કોઈ ગતિ નથી ક્યાય પહોંચવાનુ નથી ફરતા ફરતા મરી જાઓ છો જે જમીન પર ઊભા હો છો એ જ જમીન ઉપર ઊભા ઊભા મરી જાઓ છો ક્યારે એક ઇંચ આગળ નથી વધી શકતા વધી પણ નહિ શકો કેમ કે વધવાની જે સભાવના હતી તે તમારી બુદ્ધિમત્તાને હાથે હતી તમારી પ્રજ્ઞાને હાથે હતી એ નહી તો ક્યારેય વિકસિત થતી નથી

એટલા માટે મહાવીર વૃત્તિ-સક્ષેપ પર ભાર દે છે જેથી પ્રત્યેક વૃત્તિ એની તીવ્રતામા એની શુદ્ધતામા અનુભવમા આવી જાય અને અનુભવ કહી જાય કે ત્યા દુખ છે સુખ નથી અને

બુધ્ધિ એ અનુભવને સંગૃહીત કરે. એ અનુભવને જીવે, પીએ અને બુધ્ધિના રોમે રોમમાં એ સમાઈ જાય તો તમારી અંદર તમારી વૃત્તિઓથી ઉપર તમારી પ્રજ્ઞા, બુધ્ધિમત્તા ઊઠવા લાગશે અને બુધ્ધિમત્તા ઉપર ઊઠે છે તેમ તેમ વૃત્તિઓ સંકોચાતી જાય છે. અહીં વૃત્તિઓ સંકોચાય છે. ત્યાં બુધ્ધિમત્તા ઉપર ઊઠે છે અને બહાર પરિગ્રહ ઓછો થતો જાય છે. જેવી બુધ્ધિમત્તા ઉપર ઊઠે છે તેવો જ બહાર સંસાર ઓછો થતો જાય છે.

જે દિવસે તમારી સમગ્ર શક્તિ વૃત્તિઓથી મુક્ત થઈને બુદ્ધિને મળી જાય છે, એ જ દિવસે તમે મુક્ત થઈ જાઓ છો. જે દિવસે તમારી બધી શક્તિ વૃત્તિઓથી મુક્ત થઈને પ્રજ્ઞાની સાથે ઊભી રહી જાય છે એ જ દિવસે તમે મુકત થઈ જાઓ છો જે દિવસે કામવાસનાની શકિત પણ બુધ્ધિને મળી જાય છે, જે દિવસે ક્રોધની શકિત પણ બુધ્ધિને મળી જાય છે, જે દિવસે મોહની શકિત પણ બુધ્ધિને મળી જાય છે, જે દિવસે સમગ્ર શકિતઓ બુધ્ધિની તરફ પ્રવાહિત થવા લાગે છે, જેમ કે નદીઓ સાગરની તરફ જઈ રહી હોય તેમ, તે દિવસે બુધ્ધિનો મહાસાગર તમારી ભીતર ફલિત થઈ જાય છે એ મહાસાગરનો આનંદ, એ મહાસાગરની પ્રતીતિ અને અનુભૂતિ દુઃખની નથી, પરેશાનીની નથી—પરમ આનંદની છે એ પરમ પ્રફુલ્લતાની અનુભૂતિ છે એ કોઈ ફૂલના ખીલી જવા જેવી છે એ કોઈ દીવાના પ્રગટી જવા જેવી છે એ કયાંક મૃતકમાં જીવન આવી જવા જેવી છે

આજે આટલું જ. કાલ આગળ ચોથા તપ પર વાત કરીશું

બાહ્ય તપ રસ-પરિત્યાગ અને કાયા-ક્લેશ

પ્રવચનના મુખ્ય મુદ્દાઓ

(૧) આંતર જગતને વ્યક્ત કરવા માટે આપણી પાસે કોઈ ભાષા નથી — સ્થૂળ શબ્દોનો ઉપયોગ એ એક લાચારી

(૨) પહેલાં જાણો કે સ્વાદ કયાં છે? રસ કયાં છે?

(૩) માનસિક બીમારી દૂર કરવા મન અને ચેતનાની વચ્ચેના સંબંધને ક્ષણ વાર માટે તોડવા માટેની શૉક ટ્રીટમેન્ટ — કૅથલિક સાધ્વીનું દૃષ્ટાંત

(૪) કોઈ પણ વસ્તુનો રંગ એ તો વસ્તુ અને જોનારની આંખ વચ્ચેનો સંબંધ છે જોનાર ન હોય તો વસ્તુ રંગહીન

(૫) સ્વાદ એ વસ્તુ અને જીભની વચ્ચેનો સંબંધ તેમ મા એ સ્ત્રી અને બાળકની વચ્ચેનો સંબંધ

(૬) વસ્તુને છોડવાથી રસ અપ્રગટ થાય છે રસ પરિત્યાગ થતો નથી

(૭) વસ્તુને છોડનારને રસ અંદરથી ખૂબ તીવ્ર થવાથી તે વસ્તુથી ભયભીત થાય છે

(૮) ઇન્દ્રિયને નષ્ટ કરવાથી કે સંવેદનહીન કરવાથી પણ રસ પરિત્યાગ થતો નથી

(૯) મન વિપરીતમાં રસ લેતું હોવાથી મનને દબાવવા જતાં તે વધુ રસપૂર્ણ થાય છે — મસ્તાની બોધકથા

(૧૦) મનને સમજાવવા દબાવવા કે ફુસલાવવાથી પણ રસપરિત્યાગ થતો નથી

(૧૧) રસ-પરિત્યાગની વાસ્તવિક પરિણતિ: મન અને ચેતનાની વચ્ચેનો સંબંધ તૂટવાથી

(૧૨) મૃત્યુની સુનિશ્ચિતતામા તૂટતો ચેતના અને મનની વચ્ચેનો સંબધ, એને પરિણામે થતુ રસ-વિસર્જન

(૧૩) રસ-પરિત્યાગની પ્રક્રિયા — મન સાથેના તાદાત્મ્યને તોડવા માટે મનના પ્રતિ સાક્ષી-ભાવની

(૧૪) મગને કારણે વિકૃતરસ સયુક્ત થઈ જવાથી મન દ્વારા રસની થતી પુનરાવર્તનની માગ — શીલરનુ દૃષ્ટાંત

(૧૫) ધૂમ્રપાનનુ પુનરાવર્તન — સુખદ ક્ષણુ સંયુક્ત થઈ જવાથી અથવા એકલતાના અનુભવને કારણે

(૧૬) અંગૂઠો ચૂસનાર બાળકનો માની સાથે પ્રેમ ઓછો થાય છે અને તે પોતાનામા સીમિત થઈ જાય છે, મોટુ થઈને એ બાળક વધુ ધૂમ્રપાન કરે છે

(૧૭) દારૂ પીવાના પુનરાવર્તનની પણ માગ — જગત અને ચિંતાઓથી અલગ થઈ જવાને કારણે

(૧૮) મુલ્લાની બોધ-કથા: મનુષ્યના દંભ — અંદર કાંઈ, બહાર કાંઈ, બતાવવા માટેની

(૧૯) પ્રત્યેક ઇન્દ્રિય અને વૃત્તિ પ્રત્યે દ્રષ્ટાભાવ ખીલવવાથી થતો સહજ રસ-પરિત્યાગ

(૨૦) રસના ચક્કરને આંતર કેન્દ્રમાથી તોડવા છતા પણ રસ-પરિત્યાગ બાહ્ય તપ છે, કેમ કે સાક્ષી થવુ એ પણ બાહ્ય છે, જ્યારે કેવલી સાક્ષી પણ નથી હોતો, જ્ઞાતા પણ નથી હોતો. માત્ર જ્ઞાન હોય છે

(૨૧) મહાવીરનુ પાચમું બાહ્ય તપ : કાયા-ક્લેશ, જેના અર્થ વિશે સૌથી વધુ ગેરસમજ થઈ છે, દેહદમનની વાત મહાવીર નથી કરતા

(૨૨) મહાવીરનું વાળલોચન કરવાનું કારણુ

(૨૩) પ્રસુતિ વખતે માને થતી પીડા એ એમાં પીડા થશે એવા ધ્યાનને કારણે વધુ હોય છે — સારે જ્યએ આ ભ્રમ તોડાવીને હજારો સ્ત્રીઓને વગર પીડાએ કરાવેલી પ્રસુતિ
(૨૪) મહાવીરના અનુયાયી પાગલોનું કામ કરે ?
(૨૫) પાદરીનું પ્રવચન અને મુલ્લાંની છબી
(૨૬) મહાવીર પોતાને સતાવી નહોતા રહ્યા પણ ઉપરછલ્લું જોઈને આત્મપીડામાં લાગેલા તેમના અનુયાયીઓ
(૨૭) મહાવીરનો કાયાક્લેશનો અર્થ — કાયક્લેશ છે શરીર દુઃખ છે — ધ્યાનમાં ઊંડા જતા સાધનામાં આગળ વધતા સાધકને થતી આ વાતની પ્રતીતિ
(૨૮) મહાવીર કહે છે — દુઃખની જે પ્રતીતિ થાય છે તેનો સ્વીકાર કરો
(૨૯) દુઃખમાંથી બચવાની કોશિશ જીવનના સ્વપ્નમાં સુખના ભ્રમમાં લઈ જાય છે — કાયાક્લેશની સાધના દુઃખના સમગ્ર સ્વીકાર દ્વારા દુઃખમાંથી મુક્તિની છે
(૩૦) કાયાક્લેશનો બીજો ભાગ — દુઃખની એટલી પૂર્ણ સ્વીકૃતિ કે ક્લેશનો ભાવ પણ મરી જાય
(૩૧) અપેક્ષાને કારણે પેદા થતાં દુઃખ
(૩૨) સ્વીકારની સાથે દુઃખ વિસર્જિત થઈ જાય છે અસ્વીકારની સાથે અનેકગણું થઈ જાય છે
(૩૩) મહાવીરની કાયાક્લેશની સાધના કોઈ સુખની અપેક્ષાથી નથી
(૩૪) દુઃખ ન તો વધારી શકાય કે ન તો ઘટાડી શકાય — વિકલ્પ ફક્ત એના સ્વીકારમાં કે અસ્વીકારમાં છે
(૩૫) મહાવીરના જ્ઞાનમાં પીડાઓ હોવા છતાં બનાવનો બોધ સ્વીકારને કારણે ઉપર ઊઠી જવું

(૧) આંતર જગતને વ્યક્ત કરવા માટે આપણી પાસે કોઈ ભાષા નથી — સ્થૂળ શબ્દનો ઉપયોગ એ એક લાચારી

બાહ્ય તપનું ચોથું ચરણ છે — રસ-પરિત્યાગ. રસ-પરિત્યાગ એટલે કેટલાક રસોનો, કેટલાક સ્વાદોનો નિષેધ, એટલી સ્થૂળ વાત નથી. ખરેખર તો સાધનાના જગતમા સ્થૂળમા સ્થૂળ દેખાતી વાત પણ સ્થૂળ નથી હોતી. ગમે તેટલા સ્થૂળ શબ્દોનો ઉપયોગ કરવામા આવે, તોયે વાત તો સૂક્ષ્મ હોય છે સ્થૂળ શબ્દોનો ઉપયોગ કરવો પડે છે, એ એક લાચારી છે. કેમ કે સૂક્ષ્મને માટે કોઈ શબ્દ નથી એ જે આતર જગત છે, ત્યા સુધી અગુંલનિર્દેશ કરી શકે તેવા કોઈ શબ્દ આપણી પાસે નથી. આતર જગતની કોઈ ભાષા આપણી પાસે નથી. એટલા માટે લાચાર થઈને બાહ્ય જગતના શબ્દો વાપરવા પડે છે. એ લાચારીને લીધે નુકસાન પણ થાય છે. કેમ કે ત્યારે એ શબ્દોનો સ્થૂળ અર્થ થવા માડે છે.

ઉપલક દૃષ્ટિએ રસ-પરિત્યાગનો એવો અર્થ સમજાય છે કે ક્યારેક ખાટી વસ્તુનો ત્યાગ કરો, ક્યારેક મીઠી વસ્તુનો ત્યાગ કરો, ક્યારેક ઘીનો ત્યાગ કરો, ક્યારેક બીજા કશાનો ત્યાગ કરો. પરતુ મહાવીરનો રસ-પરિત્યાગ કરવાનો હેતુ એવો નથી મહાવીરનો હેતુ શો છે, તે બે ત્રણ ભાગમા સમજી લેવુ જરૂરી છે.

(૨) પહેલાં જાણો કે સ્વાદ ક્યાં છે? રસ ક્યાં છે?

પહેલી વાત તો એ છે કે રસની પુરી પ્રક્રિયા શી છે? જ્યારે તમે કોઈ સ્વાદ લેતા હો છો ત્યારે સ્વાદ શામા હોય છે? — વસ્તુમા હોય છે? કે તમારી જીભમા હોય છે? કે પછી પાછળ એ અનુભવ કરવાવાળુ જે મન છે તેમા સ્વાદ રહેલો છે? યા સ્વાદ એ મનની સાથે તમારી ચેતનાનુ જે તાદાત્મ્ય છે, એમા હોય છે? સ્વાદ ક્યા છે? રસ ક્યા છે?

એ જાણી લો, પછી પરિત્યાગનો ખ્યાલ આવી શકશે. જે

સ્થૂળ દૃષ્ટિએ જુએ છે, તેને લાગે છે કે સ્વાદ મા રસ વસ્તુમાં હોય છે એટલે તેઓ કહે છે કે વસ્તુને છોડી દો. વસ્તુમાં સ્વાદ નથી હોતો વસ્તુ કેવળ નિમિત્ત બને છે અને જો અંદર રસની આખી પ્રક્રિયા કામ કરતી ન હોય તો વસ્તુ નિમિત્ત બનવા અસમર્થ હોય છે

દા. ત તમને હાંસીની સજા આપવામાં આવતી હોય અને તમને ખાવા માટે મીઠાઈ આપવામાં આવે તો એ ગળી નહિ લાગે જોકે મીઠાઈ તો ગળી જ છે પણ ગઈકાલે જે એવી લાગી શકતો હતો, જે મિષ્ટાન્નનો સ્વાદ માણ્યો હતો તે બિલકુલ છૂટી ગયો છે સ્વાતંત્ર હજી પણ ખબર આપશે કેમ કે એને કોઈ પણ ખબર નથી કે હાંસી દેવાવાની છે અને એને ખબર હોઈ પણ ન શકે એમણે સ્વાસ્તંત્રના સંવેદનશીલ સ્વાદકોષો હજી પણ અંદર ખબર મોકલશે કે મીઠાઈ મોંમા છે, જીભ પર છે પરંતુ મન એ ખબરને ઝીલવાની તૈયારી નહિ બતાવે. કદાચ મન એ ખબર લઈ લે તોયે મનની પાછળ જે ચેતના છે એની અને મનની વચ્ચેનો સેતુ તૂટી ગયો છે સંબંધ તૂટી ગયો છે મૃત્યુની ક્ષણે એ સંબંધ નથી રહેતો એટલા માટે જીભે જે ખબર આપી તે મન સ્વીકારે તોયે કશી ખબર નહિ પડે.

(૩) માનસિક બીમારી દૂર કરવા મન અને ચેતનાની વચ્ચેના સબંધને ક્ષણવાર માટે તોડવા માટેની 'શૉક ટ્રીટમેંટ'—'કેથેનિક' સાધ્વીનુ દૃષ્ટાંત

તમારા વ્યક્તિત્વને બદલવા માટે જ્યારે પણ કોઈ ગૂચ પેદા થાય છે ત્યારે ચિકિત્સક ઘણી વાર શૉક ટ્રીટમેંટનો ઉપયોગ કરે છે કેટલીયે વાર એનાથી છૂટી ગૂચ ઊકલી પણ જાય છે શૉક ટ્રીટમેન્ટનો શબ્દાર્થ અથ એટલો જ છે કે તમારી ચેતના અને તમારા મન વચ્ચેનો સેતુ ક્ષણ વાર માટે તૂટી જાય એ સેતુ

તૂટતા જ તમારી અંદરની બધી વ્યવસ્થા અવ્યવસ્થિત અને અસ્ત વ્યસ્ત થઈ જાય છે અને કોઈ પણ વ્યક્તિ પોતાની નવી વ્યવસ્થા વિકૃત કરવા, છિન્નભિન્ન કરવા નથી ઇચ્છતી, એટલા માટે 'શૉક ટ્રીટમેન્ટ' પરનો વિશ્વાસ એટલા પૂરતો હોય છે કે એક વાર આ વ્યવસ્થાનું માળખુ તૂટી જાય, તો કદાચ તમે એ માળખુ પાછું બનાવી ન શકો.

મે સાભળ્યુ છે કે એક ખૂબ મોટા મનોચિકિત્સક પાસે એક રોગી કેથલિક સાધ્વીને લાવવામાં આવી. એને છ મહિનાથી હેડકી આવ્યા કરતી હતી. તે બધ થતી નહોતી. ઊંઘમા પણ ચાલુ રહેતી. બધી જાતના ઉપચાર, બધા પ્રકારના ઉપાયો કરવામા આવ્યા પણ એની હેડકી બધ થતી નહોતી. છેવટે ડૉકટરો થાકી ગયા, એમણે કહ્યુ કે હવે અમારી પાસે કોઇ ઉપાય નથી. કદાચ મનોચિકિત્સક કંઈક કરી શકે.

એટલે એને એક મનોચિકિત્સકની પાસે લઈ ગયા. એ સાધ્વીને માનનારા, તેનો આદર કરનારા ઘણા લોકો એની સાથે આવ્યા હતા. સાધ્વી પ્રભુનુ ભજન કરતી અદર દાખલ થઈ અને સતત પ્રભુનું સ્મરણ કરતી રહી. ખબર નહિ કે ચિકિત્સકે એને શુ કહ્યુ, પણ બે ક્ષણ પછી એ રડતી રડતી બહાર નીકળી. આ જોઈને એના ભક્તો ખૂબ નવાઈ પામ્યા એમણે જોયુ કે એ રડે છે ખરી, પરંતુ એની હેડકી બધ થઈ ગઈ છે. એ સાધ્વી દોડતી બહાર જતી રહી પાછળથી ચિકિત્સક બહાર આવ્યો. ભક્તોએ એને પૂછ્યું કે તમે એને એવુ તે શું કહ્યુ કે એને આટલી બધી વ્યથા થઈ?

ચિકિત્સકે કહ્યું, 'શૉક' આપ્યો. હેડકી તો કાઈ નથી મે કહ્યું કે તમે ગર્ભવતી છો (You are pregnant). કેથલિક સાધ્વી ગર્ભવતી હોય, એથી મોટો 'શૉક'—આઘાતજનક વાત બીજી કોઈ નથી. એના ભક્તોએ કહ્યુ કે તમે આ શું કહો છો? પેલા ચિકિત્સકે કહ્યું કે તમે ગભરાઓ નહિ. એવું કહ્યા સિવાય

એની હેડકી બંધ થઈ શકત નહિ. વીજળીના શૉક પણ એ સાંખી જીરવી શકી પરંતુ હવે હેડકી બંધ થઈ ગઈ તો શું થયું?

કૈથલિક મન આજીવન બ્રહ્મચર્યનું વ્રત લઈને પ્રવેશ કરે છે એ સમર્થો છે એ સાંભળીને એને જબરદસ્ત આઘાત લાગ્યો મન અને ચેતનાનો જે સંબંધ હતો ચેતના અને શરીરની વચ્ચેનો જે સેતુ હતો તે એકદમ તૂટી ગયો અને હેડકી બંધ થઈ ગઈ કેમ કે હેડકીની પોતાની એક વ્યવસ્થા હતી એ બધી વ્યવસ્થા અસ્તવ્યસ્ત થઈ ગઈ હેડકી ખાવા માટે પણ એક સગવડ જોઈએ છે એ સગવડ ન રહી. કોઈ દવા નહોતી અપાઈ કશો ઇલાજ કરવામાં નહોતો આવ્યો તેમ છતાં હેડકી કેવી રીતે ભગી ગઈ?

મનોચિકિત્સક કહે છે કે જો ચેતના અને મનના સંબંધોમાં ક્યાંય પણ જરાક અંતર પડી જાય એક ક્ષણને માટે પણ તોપણ માણસનું વ્યક્તિત્વ બદલાઈ જાય છે એ બીજો જ માણસ બની જાય છે એની જૂની અવસ્થા તૂટી જાય ૮ રસપરિત્યાગ એ વ્યવસ્થાને તોડવાની પ્રક્રિયા છે

(૪) કોઈ પણ વસ્તુનો રંગ એ એ વસ્તુ અને જોનારની આંખ વચ્ચેનો સંબંધ છે, જોનાર ન હોય તો વસ્તુ રંગહીન

રસ વસ્તુમાં નથી હોતો વસ્તુમાં ફક્ત રસનું નિમિત્ત હોય છે આને આપણે દૃષ્ટાંતથી લઈને સમજીએ તો સરળતા થશે તમે આ ઓરડામાં આવ્યા છો એની દીવાલો એક રંગની છે લાદી બીજા રંગની છે, ખુરશીઓ ત્રીજા રંગની છે જુદા જુદા લોકોએ જુદા જુદા રંગનાં કપડાં પહેર્યાં છે સ્વાભાવિકપણે તમે એમ માનતા હશો કે આ બધી ચીજોમાં રંગ છે અને જ્યારે તમે આ ઓરડામાંથી બહાર ચાલ્યા જશો ત્યારે ખુરશીઓ એક રંગની રહેશે દીવાલ બીજા રંગની રહેશે, લાદી ત્રીજા રંગની રહેશે એ

તમે આવુ માનતા હશો તો તમે આધુનિક વિજ્ઞાનની કોઈ પણ મહત્ત્વની શોધથી પરિચિત નથી.

જ્યારે આ ઓરડામા કોઈ નહિ રહે, ત્યારે વસ્તુઓમા કોઈ રંગ નથી રહી જતો. આપણને મન થાય છે કે આપણે કોઈ છિદ્રમાથી જોઈએ કે રગ છે કે નહિ. પરંતુ જેવા તમે જોશો તેવો જ વસ્તુઓમા રગ દેખાવો શરૂ થઈ જાય છે. વૈજ્ઞાનિક કહે છે કે કોઈ પણ વસ્તુમા કોઈ રંગ નથી હોતો, વસ્તુ તો તમારા મનમાં રંગ ઉત્પન્ન કરવાનું માત્ર નિમિત્ત છે. જ્યારે તમે નથી હોતા, જ્યારે જોનારો (observer) નથી હોતો, ત્યારે વસ્તુ રગહીન (colourless) થઈ જાય છે.

વસ્તુત. પ્રકાશના કિરણો જ્યારે કોઈ વસ્તુ પર પડે છે, ત્યારે વસ્તુ પ્રકાશના કિરણોને શોષી લે છે. જો એ બધાં કિરણોને શોષી લે, તો એ કાળી દેખાય છે. જો એ બધા કિરણોને પાછા ફેંકે, અને શોષે નહિ, તો એ સફેદ દેખાય છે. જો એ લાલ રંગના કિરણને પાછા ફેકે અને બાકીના કિરણોને શોષી લે તો એ લાલ દેખાય છે. હવે તમને એ જાણીને નવાઈ લાગશે કે જે વસ્તુ લાલ દેખાય છે એ લાલ સિવાયના બધા રંગના કિરણોને શોષે છે, ફક્ત લાલ રંગના કિરણોને પાછાં ફેકે છે, એ પાછુ ફેંકાયેલુ લાલ કિરણ તમારી આખ પર પડે છે અને એ કિરણને લીધે વસ્તુ તમને લાલ દેખાય છે. પરતુ જો કોઈ આખ જ ન હોય, તો લાલ રગ કોને દેખાશે? એ કિરણને ઝીલવા માટે આખ જોઈએ, તો એ લાલ દેખાશે.

એટલે તમારે બહાર જવાની પણ જરૂર નથી જો તમે આંખ મીંચી લો તો વસ્તુઓ રગહીન (colourless) થઈ જાય છે, કોઈ રગ નથી રહેતો. એનો અર્થ એ પણ નહિ કે બધી એક જેવી જ થઈ જાય છે, કેમ કે જો તે બધી એક જેવી થઈ જાય તો જ્યારે તમે આંખ ખોલો ત્યારે એ બધામા એકસરખો રગ દેખાય. તેઓ રગહીન

થઈ જાય છે, પરંતુ એમનામાં રંગોની સંભાવના (potentiality) કાયમ રહે છે જ્યારે તમે આંખ ખોલશો ત્યારે લાલ વસ્તુ લાલ હશે લીલી વસ્તુ લીલી હશે જ્યારે આંખ મીંચી જશો ત્યારે લાલ વસ્તુ લાલ નહિ રહે લીલી વસ્તુ લીલી નહિ રહે

આને એવી રીતે સમજો કે લાલ રંગની વસ્તુ ફક્ત વસ્તુનો રંગ નથી વસ્તુ અને તમારી આંખની વચ્ચેનો સંબંધ (relationship) છે આંખ બંધ થઈ ગઈ એટલે એ સંબંધ તૂટી ગયો ખુરશી લાલ રંગની નથી તમારી આંખ અને ખુરશીની વચ્ચે લાલ રંગનો સંબંધ છે જો આંખ નથી તો સંબંધ તૂટી ગયો

(૫) સ્વાદ એ વસ્તુ અને ખાનારની વચ્ચેનો સંબંધ, તેમ મા એ સ્ત્રી અને બાળકની વચ્ચેનો સંબંધ

જ્યારે તમે કોઈ ચીજને મીઠી કહો છો ત્યારે પણ એ ગળપણ વસ્તુ અને તમારા સ્વાદ તંત્રની વચ્ચેનો સંબંધ છે વસ્તુ મીઠી નથી આનો અર્થ એ નથી કે કડવી અને મીઠી વસ્તુમાં કોઈ ફરક નથી. એમનામાં ફરક તો છે જ મૂળભૂત (initial) ફરક છે પરંતુ જો વસ્તુને જીભ પર મૂકવામાં ન આવે તો કોઈ ફરક નથી લીમડો કડવો છે કે નહિ તે જ્યાં સુધી તમે એને જીભ પર નથી મૂકતા ત્યાં સુધી નથી કહી શકતા તમે કહેશો કે હું જીભ પર મૂકું કે ન મૂકું જીભ પર ન મૂકું તોયે લીમડો તો કડવો જ હશે પરંતુ અહીં જ તમારી ભૂલ થાય છે કેમ કે કડવા હોવું એ તમારી જીભ અને લીમડાની વચ્ચેનો સંબંધ છે લીમડાનો પોતાનો સ્વભાવ નથી, ફક્ત સંબંધ છે

એ રીતે આને સમજવા એક દૃષ્ટાંત લઈએ એક સ્ત્રીને બાળક થયું જ્યારે બાળક પેદા થાય છે ત્યારે એકલું બાળક જ નથી પેદા થતું મા પણ પેદા થાય છે કેમ કે મા એક સંબંધ છે એ સ્ત્રી બાળક પેદા થયા પહેલાં મા નહોતી અને જો બાળક

મરી જાય તો પછી મા નહિ રહે. આમ મા થવુ એક સબધ છે, એ બાળક અને એ સ્ત્રીની વચ્ચે જે સંબધ છે, એનુ નામ છે. બાળક વગર એ મા નથી હોઈ શકતી. બાળક પણ મા વગર નથી હોઈ શકતુ.

એ વાત ધ્યાનમા રાખો કે આપણા બધા રસ વસ્તુઓ અને આપણી જીભની વચ્ચેના સંબધ છે.

(૬) વસ્તુને છોડવાથી રસ અપ્રગટ થાય છે, રસ-પરિત્યાગ થતો નથી

પરતુ જો એટલી જ વાત હોત તો સંદર્ભ બે પ્રકારે તૂટી શકત. યા તો આપણે જીભને સંવેદનહીન કરી લઈએ, એની કાર્ય-શીલતા(activity)ને મારી નાખીએ, જીભને બાળી નાખીએ તો જીભ નષ્ટ થઈ જશે. કા તો પછી આપણે વસ્તુનો ત્યાગ કરી દઈએ, તો રસ નષ્ટ થઈ જશે; મહાવીરની પરપરામા ચાલવાવાળો સાધુ સામાન્ય-પણે એમ જ કરે છે. એ વસ્તુને છોડી દે છે. એ એવુ વિચારે છે કે એમ કરવાથી રસથી મુક્તિ મળી જશે. પરંતુ રસથી મુક્તિ નથી મળતી. વસ્તુમા હજુ પણ એટલો જ રસ છે અને જીભમાં હજુ પણ એટલી જ સવેદનશીલતા(sensitivity)છે, હજુ પણ જીભ અનુભવ કરવાને સમર્થ છે; અને વસ્તુ અનુભવ કરાવવાને સમર્થ છે. માત્ર જીભનો સંબધ તૂટી ગયો છે, એટલા માટે રસ અવ્યક્ત રહ્યો છે, અપ્રગટ થઈ ગયો છે. પણ એ ગમે ત્યારે પ્રગટ થઈ શકે છે. ફરી બંનેને જોડી દેવામ, તો એ તરત પ્રગટ થશે

તમે વિદ્યુતનુ બટન બધ કરી દો એટલે વિદ્યુત નષ્ટ નથી થઈ જતી ફક્ત વિદ્યુતના પ્રવાહ અને ગોળાની વચ્ચેનો સબધ તૂટી જાય છે. ગોળો પણ હજી વિદ્યુત પ્રગટ કરવા માટે સમર્થ છે. વિદ્યુતનો પ્રવાહ પણ ગોળા દ્વારા પ્રગટ થવા સમર્થ છે ફક્ત એ બે વચ્ચેનો સંબંધ તૂટી ગયો છે. વિદ્યુત નષ્ટ નથી થઈ ફરી તમે બટન 'ઑન'

કે એ સ્થળે તરત તુરત સંબંધ સ્થપાઈ જશે પ્રવાહ ચાલુ થશે અને તે ફેર સળગશે

માણસ વસ્તુઓના ત્યાગ કરીને એમ માને છે કે રસનો પરિણામ થઈ ગયો પરંતુ વાસ્તવમાં તે ફક્ત રસને અપ્રગટ કરી રહ્યો છે પરિણામ નહિ. બહારથી રસને અપ્રગટ કરવા નથી કહ્યું. અત્યારે રસ પ્રગટ નથી થઈ શક્યો એનો અર્થ એ નથી કે એ નષ્ટ થઈ ગયો. ઘણીવાર વસ્તુઓ અનેક પ્રમાણે પ્રગટ નથી થતી. કોઈ માણસ તમારી છાતી સામે છરો ધરે ત્યારે કામવાસના પ્રગટ નથી થતી પરંતુ તમે એનાથી મુક્ત નથી થઈ જતા. ફક્ત છુપાઈ જાઓ છો. ગમે તેટલી ભૂખ લાગેલી હોય અને એક માણસ ચક્કુ લઈને તમારી પાછળ પડે તો તરત તમારી ભૂખ મરી જાય છે પણ આનો અર્થ એવો નથી કે તમારી ભૂખ મરી ગઈ એ ફક્ત છુપાઈ ગઈ છે અત્યારે પ્રગટ થવાનો વખત નથી, એટલે ફક્ત છુપાઈ ગઈ છુપાઈ જવું એને ત્યાગ ન સમજશો.

(૭) વસ્તુને છોડનારનો રસ અંદરથી ખૂબ તીવ્ર થવાથી તે વસ્તુથી ભયભીત થાય છે

અને મોટે ભાગે વાત એવી હોય છે કે જે છુપાય જાય છે એ છુપાઈને વધુ પ્રબળ અને સશક્ત થઈ જાય છે એટલા માટે જે માણસ રોજ મીઠાઈ ખાતો હોય છે એને ભરપણનો જેટલો અનુભવ હોય છે એના કરતાં જેણે ઘણા દિવસ સુધી મીઠાઈ ખાધી નથી અને પછી મીઠાઈ ખાય છે તેનો અનુભવ વધારે સઘન હોય છે કેમ કે આટલા દિવસ સુધી રોકાઈ ગયેલા રસનું જે અપ્રગટ રૂપ હોય છે એ એક પ્રકારથી પૂરની માફક (flooded) પ્રગટ થાય છે એમાં ભરતી આવી જાય છે એ ભરતી આવશે જ એટલા માટે જે માણસ વસ્તુઓ છોડવાનું શરૂ કરશે એ વસ્તુઓથી ભયભીત થવા લાગશે એ ડરશે કે ક્યાંક વસ્તુ પાસે

આવી ન જાય, નહિ તો એમા રસ પેદા થઈ જશે!

(૮) ઇન્દ્રિયોને નષ્ટ કરવાથી કે સંવેદનહીન કરવાથી પણ રસ-પરિત્યાગ થતો નથી

એક બીજો ઉપાય છે કે તમે ઇન્દ્રિયને નષ્ટ કરી દો, જીભને બાળી નાખો — જેવી રીતે તાવમા થાય છે, લાબી માદગીમા થાય છે, ઇન્દ્રિયના જે સવેદનશીલ તતુ છે, એ રુગ્ણ થઈ જાય છે, બીમાર થઈ જાય છે, સૂઈ જાય છે. પરંતુ ત્યારે પણ રસનો કોઈ અંત નથી હોતો જો મારી આંખ ફૂટી જાય, તો પણ રૂપ જોવાની મારી આકાક્ષા જતી નથી આંખ ફૂટી જવાથી જ રૂપ જોવાની આકાક્ષા જતી હોત, તો ઘણું સહેલુ થઈ જાત. પરતુ આખ હટી જવાથી, તૂટી જવાથી, ફૂટી જવાથી રૂપની આકાક્ષા તૂટતી નથી. કાન ફૂટી જાય, તોપણ ધ્વનિનો રસ છૂટી નથી જતો. મારા પગ ભાગી જાય તોપણ ચાલવાનુ મન નષ્ટ નથી થઈ જતુ.

જાણકાર લોકો કહે છે કે આખુ શરીર છૂટી જાય, તોપણ જીવેષણા નષ્ટ નથી થતી, નહિ તો પછી ફરી જન્મ થવો અસંભવ છે. જો આખું શરીર છૂટી જવા છતા પણ આપણે નવું જીવન ફરીથી પકડી લઈએ છીએ, તો એક-એક ઇન્દ્રિયને મારવાથી શું થશે? મૃત્યુ તો બધી ઇન્દ્રિયને મારી નાખે છે. બધી ઇન્દ્રિયો મરી જાય છે. તેમ છતાં આપણે ફરી ઇન્દ્રિયોને પેદા કરી લઈએ છીએ. કેમ કે બધી ઇન્દ્રિયો મૂળ નથી, મૂળ તો ક્યાક ઇન્દ્રિયોની પણ પાછળ છે. એટલા માટે સમજી લો કે જે આખ-કાન તોડવામા મચ્યો છે, એ બાલિશ વાતોમાં લાગેલો છે, એ અણસમજની વાતોમા પડેલો છે. એનાથી રસ નષ્ટ નહિ થાય. ઇન્દ્રિયના નષ્ટ થવાથી રસ નષ્ટ નહિ થાય.

(૯) મન વિપરીતમા રસ લેતુ હોવાથી મનને દબાવવા જતા તે વધુ રસપૂર્ણ થાય છે—મુલ્લાની બોધકથા

તો શુ આપણે મનને મારી નાખવુ? મનને મારવામા પણ એ વાત બને છે આપણે વિચારીએ છીએ કે મનને દબાવી દબાવીને મારી નાખીએ પરતુ મન બહુ શીઘ્રુ છે મનનો નિયમ જ એ છે કે જે વાતને આપણે મનથી નષ્ટ કરવા ઇચ્છીએ છીએ મન એ જ વાતમાં વધુ રસ લેતું થઈ જાય છે।

એક દિવસે સવારે મુલ્લાના ગામમા એના મકાનની સામે મોટી ભીડ જામી હતી એ પોતાના મકાનના પાચમે માળેથી ઝપલાવવા તૈયાર થઈને ઊભો છે પોલીસ પણ આવી પહોચી, પરતુ એણે બધા દાદર ઉપર તાળા માર્યા હતા કોઈ ઉપર ચડી શકતું નહોતું ગામનો મેયર પણ આવી ગયો આખુ ગામ ધીરે ધીરે એકઠુ થઈ ગયુ મુલ્લા ઉપર ઊભો છે અને કહે છે કે હુ ઝંપાપાત કરીને મરી જઈશ

આખરે મેયરે એને સમજાવ્યો કે કાંઈક તો વિચાર તારા મા બાપનો તો વિચાર કર'

મુલ્લાએ કહ્યુ મારાં મા બાપ મરી ગયાં છે એમનો વિચાર કરુ તો એવુ થાય છે કે વહેલો મરુ

મેયરે બૂમ પાડીને કહ્યુ તારી પત્નીનો વિચાર કર

એણે કહ્યુ એની તો યાદ જ ન આપો નહિ તો એકદમ ઝપલાવીશ

મેયરે કહ્યુ 'કાનૂનનો વિચાર કર જો આપઘાતની કોશિશ કરીશ તો ફસાઈશ

મુલ્લાએ કહ્યુ મરી જઈશ તો કોણ ફસાશે?"

ગામનો મુરબ્બી હતો મેયર કોઈ રીતે સમજાવી ન શક્યો. છેવટે ગુસ્સામા આવીને એણે કહ્યુ તારી જો એવી જ મરજી છે તો કૂદ અત્યારે જ કૂદીને મરી જા

મુલ્લાંએ કહ્યું, "તું કોણ છે, મને સલાહ આપવાવાળો? નહિ મરું, જા!"

માણસનુ મન આમ જ વિચારે છે. જો તમને કોઈ સમજાવે કે મરી જાઓ તો જીવવાનું મન થાય છે. કોઈ તમને સમજાવે કે જીવો, તો મરવાનું મન થાય છે. મન વિપરીતમાં રસ લે છે. એટલા માટે જે લોકો મનને મારવાના પ્રયત્ન કરે છે તેઓનું મન હજી પણ રસપૂર્ણ થતું જાય છે.

(૧૦) મનને સમજાવવા, દબાવવા કે ભુલાવવાથી પણ રસ-પરિત્યાગ થતો નથી

રસનો પરિત્યાગ નથી વસ્તુને છોડવાથી થતો કે નથી ઇન્દ્રિયને મારવાથી થતો, તેમ મન સાથે લડવાથી પણ થતો નથી આપણે બધા તો મન સાથે લડીએ છીએ, પરંતુ કયા રસનો પરિત્યાગ થાય છે? પ્રમાણમા ભલે ફેર હોય, પણ આપણે બધા જ મન સાથે લડવાવાળા છીએ. આપણે મનને ગમે તેટલુ દબાવીએ, ગમે તેટલુ સમજાવીએ, પરંતુ ક્યારેય એનાથી ફરક નથી પડતો. જે વસ્તુને માટે તમે મનને સમજાવો છો, એની જ માગ મન વધારતુ જાય છે. ખરી વાત એ છે કે જ્યારે તમે સમજાવો છો, ત્યારે તમે સ્વીકારી લો છો કે તમે નબળા છો અને મન શક્તિશાળી છે અને તમે એક વાર પોતાના મનની સામે પોતાની નબળાઈ સ્વીકારી લો છો, ત્યારે મન તમારી ગળચી દબાવતું જાય છે. તમે મનને કહો છો, આ ન માગ, આ ન માગ, આ ન માગ. અને તમે જેમ જેમ માગવાની ના કહેતા જાઓ છો તેમ તેમ મનનો રસ તેમા વધતો જાય છે. આપણે મનનાં જેટલા દ્વાર બંધ કરીએ છીએ, એટલી જ એની જિજ્ઞાસા વધતી જાય છે. એની કોઈ દ્વાર ખોલીને એમાં ડોકિયું કરીને જોઈ લેવાની ઇચ્છા તીવ્ર થાય છે.

એટલે જે કોઈ મનની સાથે લડવાનો પ્રયત્ન કરશે, એ રસને

જામત કરવાનો પ્રયત્ન કરશે એ ધ્યાન રાખો કે મન પાસે આપણે જે વસ્તુને ભુલાવવાની કોશિશ કરીએ છીએ ત્યાં આપણે એક ખૂબ જ અમનોવૈજ્ઞાનિક કામ કરી રહ્યા છીએ કેમ કે ભુલાવવાની બધી કોશિશ યાદ કરાવવાની વ્યવસ્થા છે એટલા માટે કોઈ પણ માણસ કોઈને પણ ભુલાવી શકતો નથી ભૂલી શકે છે ભુલાવી શકતો નથી જો તમે કોઈને ભુલાવવા ઇચ્છો છો તો તમે ક્યારેય ભુલાવી નહિ શકો કેમ કે જ્યારે પણ તમે ભુલાવો છો ત્યારે તમે ફરીથી યાદ કરો છો આખરે ભુલાવવા માટે પણ યાદ તો કરવુ જ પડશે! અને ત્યારે યાદ કરવાનું ક્રમ સઘન થતું જાય છે અને યાદની રેખા પાકી અને ઊંડી થતી જાય છે એટલા માટે તમે જેને યાદ રાખવા માગતા હો એને ભૂલવાની કોશિશ કરજો અને જેને તમે ભૂલવા માગતા હો એને ભૂલવાની કોશિશ કદારેય પણ ન કરશો

આખી દુનિયામાં પ્રેમીઓને આ જ દુખ છે તેઓ કોઈ પ્રેમીને ભૂલી જવા માગે છે એ જેટલું ભૂલવા ઇચ્છે છે એટલા જ મુશ્કેલીમાં પડી જાય છે ભૂલવા માટેની સૌથી શ્રેષ્ઠ યુક્તિ એ છે કે લગ્ન કરી લેવાં અને પ્રેમીને ઘરમાં લઈ આવવુ પછી એની બિલકુલ યાદ નહિ આવે. મનના નિયમને બરાબર સમજી લો નહિ તો ઘણી મુશ્કેલી થાય છે

નામધારી સાધુ અને તપસ્વીઓ મનના આ ઊંડા નિયમને ન સમજવાને લીધે ખૂબ ગૂંચવણમાં મુકાઈ જાય છે કોઈ સ્ત્રી નજરે ન પડી જાય એટલા માટે તેઓ આંખ બંધ કરવામાં ગૂંથાયા છે ભોજન ન દેખાય એટલા માટે ઇન્દ્રિયોને સંકોચવામાં રત છે ક્યાંય કોઈ રસ આવી ન જાય એ ખાતર મનને ત્યાંથી કોઈ બીજી દિશામાં વાળવામાં મચેલા છે પરંતુ મનને દબાવવા સમજવા ભુલાવવાની કોઈ વ્યવસ્થા રસ પરિત્યાગ નથી લાવતી

તો પછી રસ પરિત્યાગ કેવી રીતે ફલિત થાય છે?

મુલ્લાંએ કહ્યું, "તું કોણ છે, મને સલાહ આપવાવાળો? નહિ મરું, જા!"

માણસનુ મન આમ જ વિચારે છે. જો તમને કોઈ સમજાવે કે મરી જાઓ તો જીવવાનુ મન થાય છે. કોઈ તમને સમજાવે કે જીવો, તો મરવાનું મન થાય છે. મન વિપરીતમા રસ લે છે. એટલા માટે જે લોકો મનને મારવાના પ્રયત્ન કરે છે તેઓનું મન હજુ પણ રસપૂર્ણ થતું જાય છે.

(૧૦) મનને સમજાવવા, દબાવવા કે ભુલાવવાથી પણ રસ-પરિત્યાગ થતો નથી

રસનો પરિત્યાગ નથી વસ્તુને છોડવાથી થતો કે નથી ઇન્દ્રિયને મારવાથી થતો, તેમ મન સાથે લડવાથી પણ થતો નથી. આપણે બધા તો મન સાથે લડીએ છીએ, પરંતુ ક્યા રસનો પરિત્યાગ થાય છે? પ્રમાણમા ભલે ફેર હોય, પણ આપણે બધા જ મન સાથે લડવાવાળા છીએ. આપણે મનને ગમે તેટલુ દબાવીએ, ગમે તેટલુ સમજાવીએ, પરંતુ ક્યારેય એનાથી ફરક નથી પડતો. જે વસ્તુને માટે તમે મનને સમજાવો છો, એની જ માગ મન વધારતુ જાય છે. ખરી વાત એ છે કે જ્યારે તમે સમજાવો છો, ત્યારે તમે સ્વીકારી લો છો કે તમે નબળા છો અને મન શક્તિશાળી છે. અને તમે એક વાર પોતાના મનની સામે પોતાની નબળાઈ સ્વીકારી લો છો, ત્યારે મન તમારી ગળચી દબાવતુ જાય છે તમે મનને કહો છો, આ ન માગ, આ ન માગ, આ ન માગ અને તમે જેમ જેમ માગવાની ના કહેતા જાઓ છો તેમ તેમ મનનો રસ તેમા વધતો જાય છે. આપણે મનનાં જેટલા દ્વાર બધ કરીએ છીએ, એટલી જ એની જિજ્ઞાસા વધતી જાય છે. એની કોઈ દ્વાર ખોલીને એમાં ડોકિયુ કરીને જોઈ લેવાની ઇચ્છા તીવ્ર થાય છે.

એટલે જે કોઈ મનની સાથે લડવાનો પ્રયત્ન કરશે, એ રસને

જાગ્રત કરવાનો પ્રયત્ન કરશે, એ ધ્યાન રાખો કે મન પાસે આપણે જે વસ્તુને ભુલાવવાની કોશિશ કરીએ છીએ ત્યાં આપણે એક ખૂબ જ અમનોવૈજ્ઞાનિક કામ કરી રહ્યા છીએ કેમ કે ભુલાવવાની બધી કોશિશ યાદ કરાવવાની વ્યવસ્થા છે એટલા માટે કોઈ પણ માણસ કોઈને પણ ભુલાવી શકતો નથી ભૂલી શકે છે ભુલાવી શકતો નથી જો તમે કોઈને ભુલાવવા ઇચ્છો છો તો તમે ક્યારેય ભુલાવી નહિ શકો કેમ કે જ્યારે પણ તમે ભુલાવો છો ત્યારે તમે ફરીથી યાદ કરો છો આખરે ભુલાવવા માટે પણ યાદ તો કરવું જ પડશે! અને ત્યારે યાદ કરવાનું કર્મ સઘન થતું જાય છે અને યાદની રેખા પાકી અને ઊંડી થતી જાય છે એટલા માટે તમે જેને યાદ રાખવા માગતા હો એને ભૂલવાની કોશિશ કરજો અને જેને તમે ભૂલવા માગતા હો એને ભૂલવાની કોશિશ ક્યારેય પણ ન કરશો

આખી દુનિયામાં પ્રેમીઓને આ જ દુઃખ છે તેઓ કોઈ પ્રેમીને ભૂલી જવા માગે છે એ જેટલું ભૂલવા ઇચ્છે છે એટલા જ મુશ્કેલીમાં પડી જાય છે ભૂલવા માટેની સૌથી શ્રેષ્ઠ યુક્તિ એ છે કે લગ્ન કરી લેવાં અને પ્રેમીને ઘરમાં લઈ આવવું પછી એની બિલકુલ યાદ નહિ આવે. મનના નિયમને બરાબર સમજી લો નહિ તો ઘણી મુશ્કેલી થાય છે

નામધારી સાધુ અને તપસ્વીઓ મનના આ ઊંડા નિયમને સમજ્યા વિના ખૂબ ગૂંચવણમાં મુકાઈ જાય છે કોઈ સ્ત્રી નજરે ન પડી જાય એટલા માટે તેઓ આંખ બંધ કરવામાં ગૂંથાયા છે ભોજન ન દેખાય એટલા માટે ઇન્દ્રિયોને સંકોચવામાં રત છે ક્યાંક કોઈ રસ આવી ન જાય, એ ખાતર મનને ત્યાંથી કોઈ ઊલટી દિશામાં વાળવામાં મંડેલા છે પરંતુ મનને દબાવવા સમજાવવા ભુલાવવાની કોઈ વ્યવસ્થા રસ પરિત્યાગ નથી લાવતી

તો પછી રસ પરિત્યાગ કેવી રીતે ફલિત થાય છે?

(૧૧) રસ-પરિત્યાગની વાસ્તવિક પરિણતિ: મન અને ચેતનાની વચ્ચેનો સંબંધ તૂટવાથી

રસ-પરિત્યાગનુ જે વાસ્તવિક રૂપાંતર છે, તે મન અને ચેતનાની વચ્ચેનો સંબધ તૂટી જવાથી ફલિત થાય છે. ખરી ઘટના મન અને ચેતનાની વચ્ચે જ બને છે. જે વાતમા ચેતનાનો સાચો સહકાર (co-operation) હોય તેમા જ મન રસ લઈ શકે છે. જે વાતમા ચેતનાનો સહકાર ન હોય, એમા મન રસ નથી લઈ શકતુ.

એક માણસ રસ્તા પરથી દોડતો જઈ રહ્યો છે. રસ્તા પરની દુકાનોની 'શો વિન્ડો'મા જે વસ્તુઓ કાલે સજાવીને મૂકવામા આવી હતી તે જ આજે પણ સજાવેલી હતી પરંતુ આજે એની નજર ત્યા જતી નથી. આજે પણ સુદર શરીર પસાર થાય છે. પરંતુ આજે એને તે દેખાતાં નથી. રસ્તા પર અત્યારે પણ સુંદર કારો દોડી રહી છે, પણ આજે તે એને દેખાતી નથી કેમ કે અત્યારે એના ઘરમા આગ લાગી છે, એ કારણે એ દોડતો જઈ રહ્યો છે. ઘરમા આગ લાગી છે, તો શુ થઇ ગયુ? ચીજો તો અત્યારે પણ પસાર થઈ રહી છે. મન પણ એ જ છે, ઇન્દ્રિયો પણ એ જ છે, એના પર એ જ આઘાતો થઈ રહ્યા છે, સંવેદનાઓ પણ એ જ છે, પરંતુ આજે એની ચેતના ક્યાક બીજે છે. આજે એની ચેતના પોતાની ઇન્દ્રિયોની સાથે નથી. આજે એની ચેતના, મકાનમા આગ લાગી છે, ત્યા ભાગી ગઈ છે પરંતુ ઘરે પહોચ્યો અને ખબર પડી કે આગ એના નહિ, પણ કોઈ બીજાના મકાનમા લાગી છે. એને ખોટી ખબર મળી હતી. ત્યારે બધુ પાછુ આવ્યુ.

(૧૨) મૃત્યુની સુનિશ્ચિતતામાં તૂટતો ચેતના અને મનની વચ્ચેનો સંબંધ, એને પરિણામે થતુ રસ-વિસર્જન

દોસ્તોયેવ્સ્કીને ફાસીની સજા ફરમાવવામા આવી હતી. પરંતુ અણીના સમયે એને માફ કરી દેવામા આવ્યો. બરાબર ૭ વાગ્યે

જીવન નષ્ટ થવાનું હતું અને છ વાગવામાં પાંચ મિનિટ પહેલાં ખબર આવી કે જાઓ, માફ કરવામાં આવે છે. પાછળથી દોસ્તોયે સ્કી કોઈને મળતો ત્યારે કહેતો હતો કે છ વાગવાની એ ક્ષણ જ્યારે નજીક આવી રહી હતી, ત્યારે મારા મનમાં ન તો કોઈ વાસના હતી ન તો કોઈ ઇચ્છા હતી, ન તો કોઈ રસ હતો. કાંઈ પણ નહોતું. હું એટલો શાંત અને શૂન્ય થઈ ગયો હતો કે સાધુ-સંત જે સમાધિની વાત કરી રહ્યા છે તે શું છે તે મેં એ ક્ષણે અનુભવ્યું.

પરંતુ જેવો ઝારનો આદેશ આવ્યો અને મને સંભળાવવામાં આવ્યો કે મારી ફાંસીની સજા માફ કરવામાં આવી છે અને મને છોડી મૂકવામાં આવ્યો છે તેવો જ હું અચાનક કોઈ શિખર પરથી નીચે ખીણમાં ગબડી પડ્યો. બધું પાછું આવ્યું. મારી બધી ઇચ્છાઓ એક ક્ષણ પહેલાં જેનું કોઈ મૂલ્ય નહોતું તે બધી ક્ષુદ્રતમ ઇચ્છાઓ પાછી ફરી પગમાં જોડા ડખતા હતા એની ત્યારે ખબર પડવા લાગી. નવા જોડા લેવાના છે એવી યોજના ચાલવા લાગી. બધું પાછું ફરી આવ્યું.

દોસ્તોયેવ્સ્કી કહેતો કે એ શિખરને હું ફરી વાર સ્પર્શી ન શક્યો કે જે એ દિવસે નજીક આવેલા મૃત્યુ વખતે અચાનક આવી ગયું હતું.

આખરે થયું શું? એમાં થયું એ કે જ્યારે મૃત્યુ આટલું સુનિશ્ચિત હોય ત્યારે ચેતના બધા સંબંધ છોડી દે છે. એટલા માટે બધા સાધકોએ મૃત્યુના સુનિશ્ચિત અનુભવ ઉપર ખૂબ ભાર મૂક્યો છે.

બુદ્ધ તો ભિક્ષુઓને ત્રણ મહિના સુધી સ્મશાનમાં મોકલી આપતા હતા કે જેથી તેઓ લોકોને મરતાં બળતાં, નાશ પામતાં રાખ થતા જોઈ શકે અને જેને કારણે એમને પોતાના મૃત્યુનું ચોક્કસ જ્ઞાન થઈ જાય. અને જ્યારે ત્રણ મહિના પછી કોઈ સાધક મૃત્યુ પર ધ્યાન કરીને પાછો ફરતો હતો ત્યારે એના મિત્રોને પહેલી જે વાત દેખાતી હતી તે હતી રસ પરિત્યાગ અથવા રસ વિસર્જન

(૧૩) રસ-પરિત્યાગની પ્રક્રિયા—મન સાથેના તાદાત્મ્ય તોડવા માટે મનના પ્રતિ સાક્ષી-ભાવની

રસના વિસર્જન માટેનુ સૂત્ર છે—ચેતના અને મનની વચ્ચેના સંબંધનું તૂટી જવું. એ સંબધ કેવી રીતે તૂટે ?

એ માટે એ જોવું જોઈએ કે એ સંબધ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયો ? જ્યા સુધી હું વિચારુ છું કે 'હું મન છું', ત્યા સુધી એ સંબંધ રહેશે. જ્યા સુધી 'હું મન છું', એ જાતનું તાદાત્મ્ય (identity) હોય, ત્યાં સુધી એ સંબધ છે. 'હું મન નથી', એવુ જ્યારે પ્રતીતિ થાય ત્યારે એ સબધ તૂટે છે. એનાથી રસ છિન્નભિન્ન થઈ જાય છે, ખોવાઈ જાય છે.

રસ-પરિત્યાગની પ્રક્રિયા છે—મન પ્રતિ સાક્ષી-ભાવ (witnessing).

જ્યારે તમે ભોજન કરી રહ્યા હો તો હુ એમ નહિ કહુ કે તમે આ ભોજન ન કરો, એ રસ-પૂર્ણ છે. હું તમને એમ પણ નહિ કહું કે તમે મનમા એ અનુભવ ન કરો કે એ ખાટો છે કે મીઠો. હુ તમને એમ કહીશ કે ભોજન કરો, જીભને સ્વાદ લેવા દો, મનને સંપૂર્ણ ખબર પડવા દો, પૂરો સંતોષ મેળવવા દો કે ઘણું સ્વાદિષ્ટ ભોજન છે. તમે માત્ર અદર આ બધી પ્રક્રિયાના સાક્ષી બનીને ઊભા રહો. 'હું ફક્ત જોવાવાળો છું, હુ દ્રષ્ટા છું, હુ સાક્ષી છુ', એવુ માનીને તમે જોતા રહો. રસના અનુભવમા ફક્ત આટલો ભાવ ગહન થઈ જાય, તો તમને અચાનક જણાશે કે ઇન્દ્રિયો તો એની એ જ છે, એમને નષ્ટ કરવી નથી પડી. પદાર્થ પણ એના એ જ છે, એને છોડીને ભાગવુ નથી પડ્યુ. મન એ જ છે, એ એટલુ જ સંવેદનશીલ છે, એટલુ જ સજગ અને જીવંત છે, પરંતુ રસનુ જે આકર્ષણ હતું તે જતું રહ્યું. રસ જે બોલાવતો હતો, પોકારતો હતો, રસની જે પુનરાવૃત્તિની ઇચ્છા હતી (રસનું આકર્ષણ એને ફરી ફરી લેવામા છે)—એના ચક્કરમાં ફરવાનું આકર્ષણ

ચાલ્યુ ગયુ બિલકુલ ખોવાઈ ગયુ એને વારવાર લેવાની કોઈ કોઈ આકાંક્ષા નથી.

(૧૪) સગને કારણે વિકૃત રસ સયુક્ત થઈ જવાથી મન દ્વારા રસની થતી પુનરાવર્તનની માગ—શીલરનુ દૃષ્ટાત

વાસ્તવમા આપણે એવા રસોનો ફરી ફરીને ઉપભોગ કરવા લાગીએ છીએ, પછી ભલે તે જીવનનો નાશ કરનારા જ કેમ ન હોય! એક માણસ દારૂ પીએ છે એ જાણે છે સાંભળે છે વાચે છે કે દારૂ ઝેર છે પણ એનીયે વારવાર પીવાની માગ છે એનુ મન કહે છે—ફરી પીઓ. એક માણસ ધૂમ્રપાન કરી રહ્યો છે એ જાણે છે કે એ કોણ જાણે કેટલીયે બીમારીને નિમત્રણ આપનો હશે—એ બહુ સારી રીતે જાણતો હશે જો બીજા કોઈને સમજાવવુ હોય તો એ સમજાવે પણ છે જો પોતાના પુત્રને રોકવો હોય તો એ કહે છે કે ભૂલમા પણ ધૂમ્રપાન કરીશ નહિ પરતુ એ પોતે તો કરી જ રહ્યો છે એને ફરી ફરી ધૂમ્રપાન કરવાની આકાંક્ષા છે આ રીતે વિકૃત રસ જો જોડાઈ જાય અને સગ (association)ને કારણે બીજા વિકૃત રસો પણ જોડાઈ જાય છે

શીલર નામનો એક જર્મન લેખક હતો જ્યારે એણે પોતાની પહેલી કવિતા લખી ત્યારે વૃક્ષો પર સફરજન પાકી ગયાં હતાં અને નીચે પડી રહ્યાં હતાં. એ બગીચામાં બેઠો હતો કેટલાંક સફરજન પાકીને સડી ગયાં હતાં અને સડેલા સફરજનની ગધ ચારે બાજુ વાતાવરણમાં ફેલાઈ રહી હતી. ત્યારે એણે પહેલી કવિતા લખી એ પહેલી કવિતાનો જ મ અને સડેલા સફરજનોની દુર્ગંધ જોડાઈ ગયાં સંયુક્ત થઈ ગયાં ત્યાર બાદ શીલર એના જીવનમાં જ્યાં સુધી ટેબલની આસપાસ સડેલાં સફરજન ન હોય ત્યાં સુધી કશુ લખી ન શકતો બિલકુલ પાગલપણુ હતુ એ પોતે કહેતો

કે બિલકુલ પાગલપણું છે, પરંતુ જ્યા સુધી સડેલાં સફરજનોની ગંધ નથી આવતી, ત્યા સુધી મારામા કાવ્ય સક્રિય નથી થતું. એમા ગતિ નથી આવતી. એ ગંધ વગર હુ બિલકુલ સાધારણ માણસ રહું છું—શીલર બની નથી શકતો. જેવી સડેલા સફરજનોની ગંધ ચારે બાજુથી મારા નાકને ઘેરી લે છે કે તરત હું બદલાઈ જાઉ છુ, હું બીજો માણસ થઈ જાઉં છુ એ કહેતો કે આ સડેલ સફરજન રાખુ છુ એ એક વિકૃતિનુ લક્ષણ છે એ સ્વીકાર કરુ છુ. એવી બીજી પણ ગંધ હોઈ શકે છે, એને બદલે ફૂલ રાખી શકાય. પરંતુ નહિ, તો કાવ્ય જન્મતુ નથી. તે સડેલા સફરજનની ગંધ સાથે જોડાઈ ગયુ છે.

(૧૫) ધૂમ્રપાનનું પુનરાવર્તન—સુખદ ક્ષણ સંયુક્ત થઈ જવાથી અથવા એકલતાના અનુભવને કારણે

કોઈ માણસ સિગારેટ પીવાનુ શરૂ કરે, ત્યારે એનો પહેલો અનુભવ સુખદ નથી, દુઃખદ છે પરંતુ જો એ દુઃખદ અનુભવ પણ નિરંતર ખેવડાવવાથી કોઈ સુખની, કોઈ ક્ષણની સુખદ અનુભૂતિ સાથે જો સંયુક્ત થઈ ગયો હોય તો પછી આખી જિંદગી ફરી ફરી વાર માગતો રહેશે. બીજી રીતે પણ એ સંયુક્ત થઈ શકે છે. જ્યારે તમે સિગારેટ પીતા હો છો, ત્યારે તમે એક અર્થમા આખી દુનિયાથી અલગ થઈ જાઓ છો.

મનોવૈજ્ઞાનિક કહે છે કે, સિગારેટ પીવી એ એક અર્થમાં હસ્તમૈથુન (masturbation) છે. તમે ફક્ત તમારા પોતાનામાં જ મસ્ત થઈ જાઓ છો, તમને દુનિયા સાથે કશી લેવાદેવા રહેતી નથી. એકલા ધુમાડો કાઢતા બેઠા છો, જાણે કે દુનિયા છૂટી ગઈ. તમારી અને દુનિયાની વચ્ચે જાણે કે એક ધુમાડાનો પડદો (smoke curtain) આવી ગયો. પત્ની ઘરમાં હશે પણ એની સાથે કોઈ નિસબત નથી, દુકાન ચાલતી હશે કે નહિ, તેની સાથે કોઈ નિસબત

નથી કર્યાં શું થઈ રહ્યું છે તેની સાથે કોઈ નિસબત નથી. ધુમાડો અંદર ખેંચવા અને બહાર કાઢવા પૂરતી જ તમને નિસબત છે તમે આખા જગતથી અલગ (isolate) થઈ ગયા એકલા થઈ ગયા તમને એકલતા (isolation)માં રસ આવે છે એ જ તો એકાંતનો સાધક કરે છે હવે તમે જાણીને નવાઈ પામશો કે એકાંતના સાધકને જે રસ આવે છે એ જ રસ કોઈ ઢંગે સિગારેટ પીવામાં તમને મળી શકે છે એ રસ મળી શકે છે કેમ કે સિગારેટ પણ એકલતા પેદા કરે છે એટલા માટે માણસ એકલો બેઠો રહે તો તે સિગારેટ પીવા માંડે છે ત્યારે બાજુનો ખ્યાલ જ જતો રહે છે પોતાનામાં સીમિત થઈ જાય છે

(૬૬) અંગૂઠો ચૂસનાર બાળકનો માની સાથે પ્રેમ ઓછો થાય છે અને તે પોતાનામાં સીમિત થઈ જાય છે, મોટું થઈને એ બાળક વધુ ધૂમ્રપાન કરે છે

નાનું બાળક એકલું પડીને અંગૂઠો ચૂસતું રહે એના જેવું જ આ છે નાનું બાળક પોતાનો અંગૂઠો ચૂસતું હોય છે તો તે અલગ થઈ ગયું હોય છે—he is disconnected એનો દુનિયા સાથે કોઈ સંબંધ નથી રહ્યો. દુનિયા સાથે એને કોઈ નિસબત નથી પોતાની મા સાથે પણ હવે એને નિસબત નથી એટલા માટે મનોવૈજ્ઞાનિકો કહે છે કે બાળકને અંગૂઠો બહુ ચૂસવા દેવો નહિ નહિ તો એના જીવનમાં સામાજિકતા ઓછી થઈ જશે જો કોઈ બાળક બહુ દિવસ સુધી અંગૂઠો ચૂસતું રહે તો તે એકાકી અને એકલું થઈ જશે બીજા સાથે મિત્રતા બાંધી નહિ શકે મિત્રતાની કોઈ જરૂર નથી રહેતી પોતાનો જ અંગૂઠો એક મિત્રની ગરજ સારે છે કોઈની સાથે જરાયે નિસબત નથી

જે બાળક અંગૂઠો ચૂસવા લાગશે એને એની મા પ્રત્યે પ્રેમ ઉત્પન્ન નહિ થાય, કેમ કે મા સાથે જે પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે તે

એના સ્તનના માધ્યમ દ્વારા જ થાય છે, બીજું કોઈ માધ્યમ નથી. જેટલો રસ એને માના સ્તનમાંથી મળે છે એટલો રસ જો એને પોતાના અંગૂઠા દ્વારા મળવા લાગે તો તે માથી સ્વતંત્ર (independent) થઈ જશે. હવે એને મા પર અવલંબન (dependence) રહેતુ નથી. હવે એને કોઈના આધારની જરૂર નથી. અને જે બાળક પોતાની મા સાથે પ્રેમ કરવા નથી પામતુ, તે પછી દુનિયામા કોઈની સાથે પ્રેમ નહિ કરી શકે. કેમ કે પ્રેમનો પહેલો પાઠ જ પૂરો થવા પામ્યો નથી. એ બાળક પોતાનામા જ મર્યાદિત થઈ ગયુ. એક અર્થમા હવે એ સમાજનો અંશ નથી રહ્યો.

એ જાણીને તમે નવાઈ પામશો કે જે બાળકો નાનપણમા અંગૂઠો ખૂબ ચૂસે છે, એ જ બાળકો મોટા થઈને સિગારેટ વધુ પીએ છે. જે બાળકોએ નાનપણમા અંગૂઠો ઓછો ચૂસ્યો છે યા બિલકુલ નથી ચૂસ્યો, એમના જીવનમા સિગારેટ પીવાની શક્યતા ઘણી ઓછી થઈ જાય છે. કેમ કે સિગારેટ એ અંગૂઠાનુ અવેજી (substitute) છે કારણ કે જો મોટો માણસ અંગૂઠો ચૂસે તો તે જરા બેહૂદુ લાગશે. એટલા માટે એણે સિગારેટ શોધી છે, ચિરૂટ શોધી છે, હુક્કો શોધ્યો છે. પરંતુ ખરી રીતે તો એ પેલો અંગૂઠો જ ચૂસી રહ્યો છે. હવે એ મોટો થયો છે, એટલે જો એકદમ સીધો અંગૂઠો ચૂસે તો જરા બેહૂદુ લાગશે. લોકો શુ કહેશે? એટલા માટે એણે એક અવેજી વ્યવસ્થા કરી લીધી છે. હવે લોકો કાંઈ નહિ કહે. સિગારેટ પીવાથી લોકો એટલું જ કહેશે કે નુકસાન થાય છે એ કહેશે, શું કરીએ, લાચારી છે. એ નુકસાનકારી છે એ તો હું પણ જાણું છુ, પરંતુ આદત પડી ગઈ છે. અંગૂઠો ચૂસે તો એ બુદ્ધિહીન દેખાશે, સિગારેટ પીતો હશે તો સમજદાર દેખાશે. આ પ્રકારના બધા અવેજી માત્ર આપણને છેતરે છે. પરંતુ જો એક વાર રસ પડી જાય, તો ગમે તેવી ખોટી ચીજ પણ તમારી સાથે જોડાઈ જાય છે.

(૧૭) દારૂ પીવાની ફરી ફરી માગ—જગત અને ચિંતા ઓથી અલગ થઈ જવાને કારણે

એક દિવસ મુલ્લાંની પત્ની જ્યાં મુલ્લાં દારૂ પીતો હતો તે એકી હાઉસમાં પહોચી ગઈ મુલ્લાં પોતાના ટેબલ પર ગ્લાસ અને બાટલ લઈને બેઠો હતો પત્ની આવી પહોંચી એટલે ગભરાયો તો ખૂબ, પરંતુ જ્યારે આવી જ ગઈ છે તો એક ગ્લાસમાં દારૂ રેડીને એને પણ આપ્યો. એણે દારૂનો એક ઘૂંટડો પીધો અત્યંત તીખો અને બેસ્વાદ લાગ્યો. એણે મોં બગાડ્યું અને ગ્લાસ નીચે મૂકી દીધો એણે કહ્યું, મુલ્લાં, તમે શું આ પીઓ છો?

એટલે મુલ્લાંએ કહ્યું કે તું એમ માનતી હતી કે હું ખૂબ આનંદ માણવા જાઉં છું આ જ દુઃખ ભોગવવાને માટે અમે અહીં આવીએ છીએ સમજી ગઈ ને? હવે ફરી વાર ભૂલમાં પણ એમ ન કહેતી કે તમે ત્યાં ઘણો આનંદ કરવા જાઓ છો

દારૂનો પહેલો અનુભવ તો દુઃખ જ છે પરંતુ દારૂના તે પછીના અનુભવ ધીરે ધીરે સુખદ લાગવા માંડે છે કેમ કે દારૂ તમને જગતથી અલગ કરી દે છે જગતની ચિંતાઓથી અલગ કરી દે છે જગત મટી જાય છે તમે જ રહી જાઓ છો એ ઘણી મજાની વાત છે કે ધ્યાન અને શરાબમાં થોડો સંબંધ છે એને તો આ સદીમાં ધર્મ અને નશાની વચ્ચે સંબંધ શોધવા માટે સૌથી વિશેષ સંશોધન કરનારા વિલિયમ જેમ્સે કહ્યું છે કે દારૂનું આટલું બધું આકર્ષણ ઊંડાણમાં ક્યાંક ને ક્યાંક ધર્મ સાથે જોડાયેલું છે એ વિના આટલું આકર્ષણ હોઈ શકે નહિ ક્યાંક ને ક્યાંક શરાબ એવું કાંઈક કરે છે કે જે મનુષ્યની ઊંડી ધાર્મિક આકાંક્ષાને તૃપ્ત કરે છે આવો હોવાનો સંભવ છે

અને એટલા માટે વેદના ઋષિઓના સોમરસ પાનથી માંડીને આ સદીના એલ.એસ.ડી (L S D)ના સેવન સુધી ધાર્મિક મનુષ્યોનો ઘણો ભાગ નશાનો ઉપયોગ કરતો રહ્યો નશાના

ઉપયોગનો ક્યાંક ને ક્યાંક જરૂર કોઈ સંબંધ છે. એ સંબધ એટલો જ છે કે દારૂ તમને જગતથી અલગ કરી દે છે, એવી ખરાબ રીતે કે તમે બિલકુલ એકલા થઈ જાઓ છો. એકલા હોવામા એક રસ છે. સંસારની બધી ચિંતાઓ ભુલાઈ જાય છે. તમે એક ઊંડા અર્થમા નિશ્ચિંત જણાઓ છો. પણ એ બહુ વાર ટકતુ નથી. થોડી વારમાં નશો દૂર થઈ જશે અને ત્યારે ચિંતા પાછી આવ. પરંતુ દારૂની સાથે આ નિશ્ચિંતતાનો રસ જોડાઈ જશે. એક વાર જો આ રસ જોડાઈ ગયો, તો પછી તમે દારૂના નામથી ઝેર પીતા રહેશો. રસ જોડાઈ ગયો તો એની ફરી ફરી માગ શરૂ થઈ જાય છે

(૧૮) મુલ્લાંની બોધકથા: મનુષ્યનો દંભ—અંદર કાંઈ, બહાર કાંઈ, બતાવવા માટેની

મુલ્લા નસરુદ્દીન એક દિવસ પોતાના મકાનના દરવાજા પર ઉદાસ થઈને બેઠો હતો. પાડોશી ખૂબ નવાઈ પામ્યો, કેમ કે બે અઠવાડિયાથી એ પહેલા ક્યારેય નહોતો એવો પ્રસન્ન દેખાતો હતો. એને ઉદાસ જોઈને એ પાડોશીએ પૂછ્યું, નસરુદ્દીન, આજે કાંઈ ખૂબ ઉદાસ દેખાઓ છો! શું છે?

નસરુદ્દીને કહ્યું, શું થયુ છે! થયું તો ઘણું છે. આ મહિનાના પહેલા અઠવાડિયામા મારા દાદા મરી ગયા અને મારા નામ પર પચાસ હજાર રૂપિયા મૂકતા ગયા. બીજા અઠવાડિયે મારા કાકા મરી ગયા અને તેઓ મારે નામે ત્રીસ હજાર રૂપિયા મૂકી ગયા, અને હવે ત્રીજું અઠવાડિયુ પૂરું થવા આવ્યુ, પણ હજી સુધી કાંઈ થયું નથી, હજુ સુધી કોઈ મર્યું નથી.

તો મન પુનરાવૃત્તિ માગે છે. એનો તો કોઈ સવાલ નથી કે કોઈ મરશે ત્યારે કાંઈ થશે સ્વજનના મૃત્યુનુ દુઃખ એક બાજુએ રહી ગયું, ને પેલા પચાસ હજાર રૂપિયા મળવાનું સુખ જોડાઈ ગયું. એટલા માટે મનોવૈજ્ઞાનિક કહે છે કે ફક્ત ગરીબ પિતાના સંતાનો

જ તેના મરવાથી દુખી થાય છે. ધનવાન વિનાના સંતાનો બાપના
મરતાં દેખીતું દુ:ખ પ્રગટ કરે. આ વાતમાં સત્ય છે કેમ કે
બાપની ... સાથે ... પણ કોઈક ... એવો બનાવ
બને છે કે ... ધન પણ સંતાનોના હાથમાં આવે છે. તેઓ દુખ
પ્રગટ કરે છે. પણ આ દુખ ઉપરનું હોય છે. અંદર તો એક
... આવી જાય છે. એમાં જો એને ખબર પડે કે બાપ પાછો
... થઈ જાય તો પાછી તમને ખ્યાલ આવે કે એની ગમગીની
કેટલી ... એ ... નથી થતો એ ખરી વાત છે।

... જીવનમાં આવી ... આવી હતી. એની પત્ની
મરી ગઈ હતી. લોકો જનાજાને ઉપાડી ... થઈ રહ્યા હતા એટલામાં
એ જનાજાને સામે આવેલા લીમડાના ઝાડ સાથે અથડાયો. અંદરથી
... અવાજ આવ્યો. લોકોએ જનાજાને નીચે ઉતાર્યો. પત્ની
મરી નહોતી ... બેહોશ થઈ ગઈ હતી. ... પત્નીને જીવતી
જોઈને ખૂબ દુખી થઈ ... છાતી કૂટીને રોવા લાગ્યો. પત્ની
... વધુ જીવી પછી મરી અને ત્યારે જનાજાને ઉપાડીને
લોકો ચાલવા લાગ્યા તો ... ફરીને છાતી કૂટી રોવા લાગ્યો.
જનાજો લીમડાના ઝાડ પાસે પહોંચ્યો ત્યારે એણે કહ્યું ભાઈઓ,
જરા સંભાળજો. ફરીથી અથડાશો નહિ

એટલા માટે એ ધ્યાનમાં રાખો કે માણસ જે પ્રગટ કરે છે,
એ જ એની અંદર હોય એવું જરૂરી નથી વધુ સંભવ તો એવો
છે કે એ જે પ્રગટ કરે છે એથી ઊંધું જ એની અંદર હોય છે
... એ પ્રગટ પણ એટલા માટે જ કરે છે કે જે અંદર છે તે
છુપું રહે પ્રગટ ન થાય. જો બહુ છાતી કૂટીને રોતો હોય તો
... દુ:ખ હોય એવું કોઈ નથી અંદર કોઈક ... જ હોય
... ખોટી ચીજો જો એમાં રસ આવી જાય તો ફરી ફરી
... લાગે છે અને જો ખોટામાં ખોટી ચીજ એ રીતે ફરી ફરી
... શરૂ થઈ જાય છે, તો પછી સાચી વસ્તુને થવામાં તો થી

મુશ્કેલી આવવાની હતી?

(૧૯) પ્રત્યેક ઇન્દ્રિય અને વૃત્તિ પ્રત્યે દ્રષ્ટાભાવ ખીલવવાથી થતો સહજ રસ-પરિત્યાગ

પણ આ જોડાણ ક્યારે ઉત્પન્ન થાય છે? આ કડી (link) ક્યારે બને છે? આ કડી, આ જોડાણ, આ સંબંધ, ત્યારે બને છે કે જ્યારે વ્યક્તિ પોતાના મનને પોતાથી દૂર નથી કરવા પામતી એ જ એના જોડાવાની રીત છે. તમને ક્રોધ આવે અને તમે કહો કે હું ક્રોધી થઈ ગયો તો તમે મનની સાથે સંબંધ બાંધી લો છો જ્યારે તમારા જીવનમાં દુઃખ આવે છે અને તમે કહો છો કે હું દુઃખી થઈ ગયો, તો એ બીજુ કશું નથી; તમે મનની સાથે પોતાને એકરૂપ સમજવાના ભ્રમમા પડી ગયા છો. જ્યારે સુખ આવે છે ત્યારે તમે કહો છો કે હુ સુખી થઈ ગયો. આ તમે મનની સાથે તાદાત્મ્ય સાધો છો.

જો રસ-પરિત્યાગનો અમલ કરવો હોય, તો ક્રોધ આવે ત્યારે કહેવું કે ક્રોધ આવ્યો એવું હુ જોઉ છુ. એમ ન કહેવુ કે મને ક્રોધ આવતો જ નથી. કેમ કે એમ કહો એટલે તો તમે ફરીથી જોડાઈ થઈ ગયા. ધ્યાન રહે, જો તમે કહો કે મને ક્રોધ આવતો જ નથી અથવા મને ક્રોધ આવે છે—તો એ બંનેમા તમે કાં તો ક્રોધ સાથે જોડાઓ છો અથવા તો અક્રોધ સાથે, અને બંને સ્થિતિમાં રસ-પરિત્યાગ નહિ થાય.

જ્યારે ક્રોધ આવતો હોય ત્યારે રસ-પરિત્યાગની સાધના કરનાર વ્યક્તિ કહેશે કે ક્રોધ આવે છે. ક્રોધ બળી રહ્યો છે, પણ હુ જોઈ રહ્યો છુ. અને સાચું એ જ છે કે તમે જુઓ છો, તમે ક્રોધી નથી થતા. તમે ક્રોધી હો છો એ એક ભ્રમ છે. તમે હમેશા જોવાવાળા પ્રેક્ષક જ હો છો. જ્યારે તમારા પેટમાં ભૂખ લાગે છે, ત્યારે તમે ભૂખ્યા નથી થતા. તમે ફક્ત જાણનારા હો છો કે ભૂખ લાગી છે.

જ્યારે પગમાં કાંટો પેસી જાય છે ત્યારે તમે પીડા નથી થઈ જતા કારણ કે તમે એ જાણો છો કે પગમાં પીડા થઈ રહી છે પરંતુ આ જાગરાનું જ્ઞાન ઊંડુ નથી ખૂબ છીછરું છે એ એટલું છીછરું છે કે જ્યારે પગમાં કાંટો જોરથી પેસે છે ત્યારે એ જ્ઞાન ભુલાઈ જાય છે

એ જ્ઞાનને પાકું કરી લેવું તેનું નામ રસ પરિત્યાગ. એ જ્ઞાન એટલું ઊંડુ થઈ જાય છે કે તમારી જીભ કહે કે વાનગી ખૂબ સ્વાદિષ્ટ છે ત્યારે તમે કહી શકો કે ઠીક છે જીભ કહે છે કે સ્વાદિષ્ટ છે એવું હું સાંભળું છું એવું હું જોઉં છું એવું હું સમજુ છું પરંતુ હું એથી અલગ છું, હું તો રસાનુભવની વચમાં સાક્ષીમાત્ર છું કોઈ સન્માન કરી ગયો હોય કોઈ હાર પહેરાવી ગયો હોય ત્યારે તમે જાણો છો કે ફૂલહારો પહેરાવવામાં આવે છે કોઈ સન્માન કરી રહ્યું છે અને હું જોઈ રહ્યો છું કોઈ પથ્થર મારી ગયો છે કોઈ ગાળો આપી ગયો છે ત્યારે તમે જાણો છો કે ગાળો અપાઈ રહી છે પથ્થર મારવામાં આવી ગયા છે અને હું તે જોઉં છું

અને એક વાર આ દ્રષ્ટાની સાથે ક્રમશ: જોડાઈ જાય અને મનની સાથે સંબંધ શિથિલ થઈ જાય તો તમને જણાશે કે બધા રસ ચાલ્યા ગયા નથી વસ્તુઓ છૂટી પડતી નથી જીભ કાપવી પડતી નથી આંખ ફોડવી પડતી પરંતુ તેમ છતાંયે રસ ચાલ્યા જાય છે અને જ્યારે રસ જતો રહે છે ત્યારે વસ્તુઓ પોતાની મેળે છૂટી જાય છે ત્યારે બધા રસ છૂટી જાય છે ત્યારે ઇન્દ્રિયો પોતાની મેળે શાંત થઈ જાય છે જ્યારે રસ ચાલ્યા જાય છે ત્યારે મન એની ફરી ફરી માગ કરવાનું બંધ કરી દે છે કેમ કે એને એમાં રસ મળતો બંધ થયો એને રસ મળતો હતો એટલે જ એ માગ કરતું હતું તે બંધ થયું એટલે માગ પણ બંધ થઈ

(૨૦) રસના ચક્કરને ભીતર કેન્દ્રમાંથી તોડવા છતાં પણ રસ-પરિત્યાગ બાહ્ય તપ છે, કેમ કે સાક્ષી થવું એ પણ બાહ્ય છે, જ્યારે કેવળ સાક્ષી પણ નથી હોતો, જ્ઞાતા પણ નથી હોતો, માત્ર જ્ઞાન હોય છે

હવે જ્યારે માલિકને જ રસ નથી મળતો, તો વાત પતી ગઈ, કેમ કે મન આપણુ નોકર છે. એ છાયાની માફક આપણી પાછળ ચાલે છે. આપણે જે કહીએ છીએ એને એ તુરત જ ફરી કહી બતાવે છે. મન જે કહે છે, એને ઇન્દ્રિયો માગવા લાગે છે અને આપણે ઇન્દ્રિયો માગે છે, એવા પદાર્થોને એકઠા કરવામા જ મડી પડીએ છીએ. આવુ આ ચક્કર છે એને તમે પહેલા કેન્દ્રમાથી જ તોડો. છતા પણ મહાવીર એને બાહ્ય તપ કહે છે.

એ ઘણી મજાની વાત છે કે આને તોડવું તો પડશે અદર, પરંતુ છતાયે એ બાહ્ય તપ છે. કેમ કે જેને તમે તોડી રહ્યા છો, એ બહારની ચીજ છે. જો હું સાક્ષી થઈ રહ્યો છુ. તો પણ બહારનો થઇ રહ્યો છુ—વસ્તુઓનો થઈ રહ્યો છુ, ઇન્દ્રિયોનો થઈ રહ્યો છુ, મનનો થઈ રહ્યો છુ એ બધા પારકા છે. એ બધા બહાર છે.

ધ્યાનમાં રહે, મહાવીર કહે છે કે સાક્ષી થવું એ પણ બહાર છે. એટલા માટે જ્યારે કોઈ કેવલી થાય છે, ત્યારે એ સાક્ષી પણ નથી હોતો. કોનુ સાક્ષી થવાનુ છે! એ ફક્ત હોય છે, just being. સાક્ષી પણ નથી હોતો, કેમ કે સાક્ષીમા પણ દ્વૈત છે, કોઈ બીજુ છુ કે જેનો હુ સાક્ષી છુ હજુ કોઈ મોજૂદ છે. એટલા માટે કેવલી સાક્ષી પણ નથી હોતો. જ્યા સુધી હુ જ્ઞાતા છું, ત્યાં સુધી કોઈ જ્ઞેય મોજૂદ છે એટલા માટે કેવલી જ્ઞાતા પણ નથી હોતો, માત્ર જ્ઞાન રહી જાય છે.

મહાવીર આને પણ બાહ્ય કહે છે. એ પણ બહાર છે, પરંતુ બહારનો અર્થ એ નહિ કે તમે બહારની વસ્તુઓને છોડવાથી આરભ

કે. બહારની વસ્તુ છૂટવી એ એનું પરિણામ હશે, જો કોઈ વ્યક્તિએ બહારની વસ્તુ છોડવાની શરૂઆત કરી તો એ મુશ્કેલીમાં પડી જશે ગૂંચવાઈ જશે. એ જે વસ્તુને છોડશે એમાં એનું આકર્ષણ વધી જશે. એ જેનાથી ભાગશે એનું નિમંત્રણ આવશે એ જેનો નિષેધ કરશે, એનો પોકાર વધશે. જો મનને દબાવશે ફગાવશે સમજાવશે, ફુસલાવશે તો મન ઊલટી માગ કરશે ફક્ત એક જ સ્થાન છે કે જ્યાંથી રસ છૂટી જાય છે એ છે—સાક્ષી ભાવ રસ પરિત્યાગની પ્રક્રિયા છે—સાક્ષી-ભાવ

(૨૧) મહાવીરનું પાંચમું બાહ્ય તપ કાયા-ક્લેશ, જેના અર્થ વિશે સૌથી વધુ ગેરસમજ થઈ છે, કાયાને સતાવવાની વાત મહાવીર નથી કરતા

રસ પરિત્યાગ પછી મહાવીરે કાયા ક્લેશનું તપ લીધું છે મહાવીરનાં સાધના સૂત્રોમાં સૌથી વધારે ગેરસમજ થઈ હોય તો તે આ સાધના સૂત્રની છે કાયા ક્લેશ શબ્દ સ્પષ્ટ છે એવું સ્પષ્ટ લાગે છે કે શરીરને કષ્ટ આપો કાયાને ક્લેશ આપો દેહનું દમન કરો પરંતુ મહાવીર કોઈને પણ કષ્ટ આપવાની વાતમાં કાયાને પણ દમવાની વાતમાં સાક્ષી નથી બની શકતા કેમ કે બધી રીતનું દમન હિંસા છે

પોતાના શરીરને દમવું એ પણ હિંસા છે કેમ કે શરીરમાં મારા-તમારામાં કોઈ ફરક નથી હોતો. તમારા શરીરમાં જેવાં હાડકાં છે તેવાં જ હાડકાં મારા શરીરમાં પણ છે અને મારા શરીરનું એક હાડકું અને તમારા શરીરનું એક હાડકું કાઢીને બહાર મૂકવામાં આવે તો કયું હાડકું મારું છે ને કયું તમારું છે એ હું નહિ કહી શકું હાડકું ફક્ત હાડકું છે એ મારું-તારું નથી મારું હાડકું જે નિયમથી બન્યું છે એ જ નિયમથી તમારું પણ બને છે એ બધી બહારની જ વ્યવસ્થા છે

એટલા માટે મહાવીર પોતાના શરીરને પણ કષ્ટ આપવાની,

દમવાની વાત નથી કહી શકતા. કેમ કે મહાવીર સારી રીતે જાણે છે કે ત્યાં પોતાનું એવું શું છે. એ પણ બધુ પરાયું જ છે. ફક્ત અંતર(distance)નો જ સવાલ છે. મારું શરીર મારાથી થોડા ઓછા અંતરે છે, તમારુ શરીર મારાથી થોડા વધુ અંતરે છે. માત્ર એટલો જ ફરજ છે. બીજો કશો ફરક નથી. પણ મહાવીરની જે પરંપરા ચાલી તેમા એવી જ સમજ પ્રવર્તી કે કાયાને કષ્ટ આપો. અને એટલા માટે આત્મપીડકોનો એક મોટો વર્ગ મહાવીરની પરંપરામા સામેલ થયો. જેમને જેમને લાગતું હતુ કે આત્મદમનમા, પોતાને કષ્ટ આપવામા આનંદ આવી શકે છે, તે બધા આવીને સામેલ થયા.

(૨૨) મહાવીરનું વાળલોચન કરવાનું કારણ

હવે ધ્યાન આપવા જેવી વાત એ છે કે મહાવીરે પોતાના વાળ ઉખાડીને ફેંકી દીધા, વાળલોચન કર્યું કેમ કે તેઓ કહેતા કે એમ ન કરું તો મારે વાળ ઉખાડવા માટે કોઈ સાધન રાખવું પડે. કોઈ અસ્ત્રો સાથે રાખો યા કોઈ વાળંદ પર આધાર રાખો. કોઈ વાળંદને ત્યા લાઇન લગાવીને બેસો એટલા માટે મહાવીરે કહ્યું કે એમાં નકામો સમય બગાડની જરૂર નથી એ કારણે મહાવીર વાળ લોચન કરતા હતા એટલા માટે નહિ કે વાળ લોચન કરવા જે પીડા થતી હતી, એમા એમને કોઈ રસ આવતો હતો. ખરુ કહીએ તો મહાવીરને વાળ લોચન કરવામાં જરા પણ પીડા નહોતી થતી

આ જરા સમજવા જેવુ છે. તમારા શરીરમા વાળ અને નખ મૃત ભાગ (dead points) છે, જીવંત ભાગ નથી નખ અને વાળ મરેલા ભાગ છે. એટલા માટે એને કાતરથી કાપો તો કોઈ પીડા નથી થતી કાતરથી વાળ કપાય, તો પણ તમને શા માટે પીડા નથી થતી? After all it is a part. જો એ તમારો જ અંશ હોય, તો પીડા થવી જોઈએ, એ જો જીવંત હોય તો

પીડા થતી જ જોઈએ પરતુ તમારા વાળ કપાતા રહે છે અને તમને ખબર પણ નથી પ તી એટલે વાળ મૃત ભાગ છે અસલમાં વાળ નખ પરસેવો વગેરે શરીરમાં જે જીવ કોષો મરી જાય છે તે જીવ કોષોને બહાર કાઢી નાખવાની યુક્તિ — વ્યવસ્થા છે શરીરના મરેલા કોષોને શરીર બહાર ફેકી દે છે જો મરેલા કોષોને પણ ખેચવાથી પીડા થાય છે તો તે ભ્રમ છે એ એમ માને છે કે ખેચવાથી પીડા થશે, એટલા માટે પીડા થશે

(૨૮) પ્રસૂતિ વખતે માને થતી પીડા, એ એમા પીડા થશે એવા ખ્યાલને કારણે વધુ હોય છે — લોરે જોએ આ ભ્રમ તોડાવીને હજારો સ્ત્રીઓને વગર પીડાએ કરાવેલી પ્રસૂતિ

તમે કહેશો કે શુ બધા લોકો ભ્રમમાં છે ? તો હુ તમને એક નાની એવી વૈજ્ઞાનિક ઘટના કહુ જેનાથી વાત ખ્યાલમાં આવી જશે ફ્રાન્સમાં લોરે જો નામનો એક માણસ છે એણે પીડા રહિત પ્રસવના હજારો પ્રયોગો કર્યા છે અત્યાર સુધી એણે કોઈ નહિ તો લાખેક સ્ત્રીઓને વગર દર્દ પ્રસવ કરાવ્યા છે — કોઈ પણ જાતની દવા આપ્યા વગર કોઈ પણ એનેસ્થેસિયા આપ્યા વગર બેહોશ કર્યા વગર જેવી હોય છે તેવી જ એને સુવડાવીને પીડા વગર બાળકનો પ્રસવ કરાવ્યો છે એ કહે છે કે બાળકનો પ્રસવ થાય તેમાં પીડા થાય છે એ એક ભ્રમ છે એ ફક્ત એક કલ્પના છે અને એવી કલ્પનાને કારણે પ્રસૂતિનો સમય પાસે આવે છે ત્યારે પીડા થશે એવો માતાના મનમાં ભ્રમ લાગવા માડે છે અને જેવો એને પીડાનો ખ્યાલ આવે છે તેવી જ એ પોતાની બધી માંસ-પેશીઓને મકોચવા લાગે છે કેમ કે દરદ સંકોચે છે

ધ્યાનમાં રહે, સુખ ફેલાવે છે અને દુ ખ સંકોચે છે જ્યારે મે દુ ખમાં હો છો ત્યારે તમે સંકોચાઓ છો. જો એક માણસ

તમારી છાતી પર છરો લઈને ઊભો થઈ જાય, તો મારી બધી માસપેશીઓ અંદર સંકોચાઈ જાય છે. કોઈ તમારા ગળામાં ફૂલ-હાર નાખી દે, તો તમારું અસ્તિત્વ ફૂલી જાય છે. ફૂલહાર નખાવીને ક્યારેય વજન ન કરાવશો, કેમ કે ત્યારે વજન આવી શકે છે. તમે નવાઈ પામશો, પણ એ વિજ્ઞાને અવલોકેલુ તથ્ય છે કે ભગતસિંહનું વજન ફાસીના માચડા પર વધી ગયું હતુ. જેલમા એનું વજન કરવામા આવ્યુ અને જેલમાંથી લઈ જઈને ફાસીના માચડા પર એનુ વજન કરવામાં આવ્યુ જ્યારે ફાંસી દેવાની હતી ત્યારે ભગત-સિંહનુ વજન દોઢ રતલ વધી ગયુ. ભગતસિંહ એટલો બધો પ્રસન્ન હતો કે એ ફૂલી ગયો જ્યારે તમે દુ:ખી હો છો, ત્યારે તમે રક્ષણ માટે સકોચાઇ જાઓ છો.

તો માતાને ડર લાગે છે કે હવે પીડા થવાની છે, બાળકનોપ્રસવ થવાનો છે, એટલે એ પોતાની માસપેશીઓને અદર સંકોચવા લાગે છે. જ્યારે એ માસપેશીઓને અંદર સંકોચવા લાગે છે અને બાળક અદરથી બહાર નીકળવા માટે ધક્કા દે છે, ત્યારે પીડા શરૂ થાય છે, દર્દ શરૂ થાય છે. અને દર્દ શરૂ થાય છે, તો માને ખાતરી થઈ જાય છે કે દર્દ શરૂ થઈ ગયું, એટલે એ વધુ જોરથી સંકોચાય છે. એ જેટલા જોરથી સકોચાય છે, એટલા જ જોરથી બાળક ધક્કો મારે છે, કેમ કે એણે બહાર નીકળવાનુ હોય છે. બંનેના સઘર્ષમા પીડા થાય છે.

લોરેન્જો કહે છે કે આ પીડા મા કરાવે છે—એના પોતાના સૂચવેલા વિચાર (suggestion)થી થાય છે, એના પોતાની કલ્પનાથી થાય છે. એ સિવાય પીડા થવાની કોઈ જરૂર નથી હોતી. કોઈ જનાવરને પીડા નથી થતી. જંગલી આદિવાસી સ્ત્રીઓને પીડા નથી થતી. આદિવાસી સ્ત્રીને જંગલમાં બાળક જન્મે છે, તો એને ટોપલીમાં મૂકીને પોતાના ઘરે ચાલી નીકળે છે. એને આરામની પણ કોઈ જરૂર નથી રહેતી. કેમ કે જ્યારે દર્દ જ થયુ નથી તો

આરામની શી જરૂર? દર્દ થાય તો પછી આરામની જરૂર હોય
છે લોરેજે કહે છે કે આ આખી પ્રક્રિયા માનસિક છે અને હવે
તો લોરેજની આ પદ્ધતિ રશિયા, અમેરિકા વગેરે બધી બાજુએ
વિસ્તરતી જાય છે

એ માતાને ફક્ત એટલું સમજાવે છે કે પોતાની માંસપેશીઓને
ખેંચ નહિ શિથિલ (relaxed) રાખ બાળકને બહાર આવવામાં
સહકાર આપ — co-operate with the child નું વિચાર
કર કે બાળક બહાર આવી રહ્યું છે લોરેજે એ પણ કહે છે કે
માતા જો પોતાના બાળકને જન્મતામાં સત્કાર નહિ આપે
તો પછી પણ નહિ આપી શકે જો બાળક સાથે પહેલો અનુભવ
દુઃખનો થઈ ગયો એ બાળકની સાથે સુખનો અનુભવ લેવાનું ઘણું
કઠણ થઈ જશે કેમ કે એ વખતે અનુભવનું પહેલું જે અંકન
(exposure) થાય છે તે ઊંડાણમાં ઊતરી જાય છે કે જે બાળકે
પહેલે જ દિવસે પીડા આપી તે હવે પીડા જ આપશે એ પ્રતીતિ
ખૂબ દૃઢ થઈ જાય છે એટલા માટે મા બુઢાપામાં પણ કહેતી રહે
છે કે મે તને નવ મહિના સુધી પેટમાં રાખીને દુઃખ સહ્યું એ
ભૂલતી નથી ભાગ્યે જ કોઈ મા બાળકની સાથે સુખનો અનુભવ
કહેતી હોય તેવી જોવા મળે ઘણે ભાગે દુઃખનો અનુભવ કહેતી
જ જોવા મળે ભાગ્યે જ કોઈ મા કહેતી હશે કે મે તને નવ
મહિના રાખીને કેટલું સુખ મેળવ્યું અને જે મા એવું કહી શકશે
એના આનંદનો કોઈ પાર નહિ રહે પરંતુ એ કહેવાનો સવાલ
નથી અને જે માએ બાળકને નવ મહિના પેટમાં રાખીને આનંદ
ન મેળવ્યો હોય ફક્ત દુઃખ જ મેળવ્યું હોય અને જેની સાથે
એટલું દુઃખ પામી તેની સાથે દુઃખની સભાવનાનું સૂત્ર જ દૃઢ
થઈ ગયું

લોરેજેએ લાખો સ્ત્રીઓને દર્દ વગર પ્રસૂતિ કરાવીને એ
સાબિત કરી આપ્યું છે કે દર્દ એ આપણી કલ્પના છે જે

વગર દર્દે પ્રસવ થઈ શકતો હોય તો તમે શું વિચારી શકો છો કે વગર દર્દે વાળ નીકળી શકતા નહિ હોય? ઘણી સરળ વાત છે. મહાવીર પોતાના વાળ ઉખાડીને ફેંકી દેતા હતા.

(૨૪) મહાવીરના અનુયાયી 'પાગલોનું' કામ કરે?

પરંતુ મનોવૈજ્ઞાનિકો કહે છે કે પાગલોનો એક ખાસ વર્ગ છે કે જે વાળ ઉખેડવામા રસ લે છે, જેમને વાળ ઉખેડવામા ઘણો રસ આવે છે, એ જો એમ જ બજારમાં ઊભો રહીને વાળ ખેંચે, તો તમે એને પાગલ જ કહેશો પણ જો મહાવીરનો અનુયાયી થઈને વાળ ખેંચે, તો તમે એને પગે પડશો. કેટલાક પાગલ હોય છે કે જેમને નગ્ન હોવામાં રસ આવે છે મનોવૈજ્ઞાનિક એમને પ્રદર્શનવૃત્તિવાળા (exhibitionist) કહે છે. જો તેઓ અમસ્તા જ નગ્ન ઊભા હો, તો પોલીસ એમને પકડીને લઈ જશે. પરંતુ મહાવીરને નગ્ન જોઈને એમને ઘણી મજા આવશે. તેઓ નગ્ન ઊભા રહી જશે ત્યારે તમે એમનો ચરણસ્પર્શ કરવા પહોંચી જશો.

એ વાતની શોધ કરવી ઘણી મુશ્કેલ છે કે તેઓ નગ્નતાને કારણે મહાવીરના અનુયાયી થઈ ગયા કે મહાવીરના અનુયાયી થવાને કારણે નગ્ન થઈ ગયા; વાળ ખેંચવામા એમને મજા આવે છે એટલા માટે મહાવીરની સાથે ચાલ્યા ગયા, કે મહાવીરની સાથે ગયા પછી એ રહસ્યને શોધી લીધુ કે જ્યાં વાળ ખેંચવામાં કોઈ દર્દ જ નથી થતું. એ નક્કી કરવું ખૂબ મુશ્કેલ છે. માણસની અંદર શું ચાલી રહ્યું છે, એની બહારથી શોધ કરવી ઘણી મુશ્કેલ છે.

(૨૫) પાદરીનું પ્રવચન અને મુલ્લાંની છત્રી

એક દિવસે મુલ્લા ચર્ચમા પ્રવચન સાભળવા ગયો. એક મોટો પાદરી પ્રવચન આપવા આવ્યો હતો. એક ઈસાઈ મિત્રે મુલ્લાને વાત કરી એટલે એ ગયો અને જઈને બેસી ગયો. આગળ જ બેઠો આમ તો પ્રભાવશાળી માણસ હતો જ, એટલે પાદરીની નજર પણ એના

પર વારવાર જતી હતી જ્યારે પા રીએ દસ આજ્ઞાઓ (Ten Commandments) પર બોલવાનું શરૂ કર્યું, એક આજ્ઞા પર— Thou shalt not steal તું ચોરી કરશી નહિ—પર ઘણી વાતો સમજાવી મુલ્લાં ઘણો બેચેન થઈ ગયો એના માથે પરસેવો વળી ગયો પાદરીને પણ ખ્યાલ આવ્યો કે આ માણસ ખૂબ બેચેન છે વાત શું છે? એટલો બેચેન છે કે લાગે છે ક્યાંક ઊઠીને ચા લો ન જાય! એના હાથ પગ સીધા રહેતા નથી

પછી પાદરી બીજી આજ્ઞા પર આવ્યો—Thou shalt not commit adultery તું વ્યભિચાર કરશી નહિ. મુલ્લાં હસવા લાગ્યો ખૂબ પ્રસન્ન થયો ઘણો શાંત અને પ્રસન્ન દેખાવા લાગ્યો પાદરી પણ નવાઈ પામ્યો કે આને થાય છે શું?

જ્યારે સવા સાત થઈ ગયા અને પ્રવચન પૂરું થયું ત્યારે એણે મુલ્લાંને પકડ્યો અને પૂછ્યું કે તને શું થતું હતું? મે જ્યારે કહ્યું કે ચોરી ન કર, ત્યારે તું ઘણો હેરાન હતો તારા માથા પર પરસેવો આવી ગયો અને જ્યારે મે કહ્યું કે વ્યભિચાર ન કર ત્યારે તું બહુ આનંદમાં આવી ગયો આ શું છે?

મુલ્લાંએ કહ્યું કે તમે નથી માનતા તો હું કહું છું જ્યારે તમે કહ્યું કે ચોરી ન કર ત્યારે મને ખ્યાલ આવ્યો કે મારી છત્રી કોઈ ચોરી ગયું છે છત્રી દેખાઈ નહિ એટલે હું મુસીબતમાં પડી ગયો કે જરૂર કોઈ ચોર છે મને ગુસ્સો આવ્યો કે આ કેવું ચર્ચ છે જ્યાં બધા ચોર એકઠા થયા છે પરંતુ જ્યારે તમે કહ્યું કે વ્યભિચાર ન કર ત્યારે મને તુરત ખ્યાલ આવ્યો કે રાત્રે હું ક્યાં છત્રી ભૂલી આવ્યો છું

(૨૬) મહાવીર પોતાને સતાવી નહોતા રહ્યા, પણ ઉપર-છલ્લું જોઈને આત્મપીડામાં લાગેલા તેમના અનુયાયીઓ

એટલા માટે કહું છું કે અંદર શું ચાલે છે એને બહારથી જોઈને નક્કી કરવું બહુ મુશ્કેલ છે માણસનું અંતર સૂક્ષ્મ છે ત્યાં કંઈ

બને છે, ત્યારે બહારનાં પ્રતીકોથી જાણવાનું ઘણું મુશ્કેલ છે.

ઘણું કરીને બન્યુ છે એવુ કે, જેમની અંદર બીજું હતું એવ લોકો પણ મહાવીરની પાસે એકઠા થઈ ગયા. અને જેમ જેમ મહા વીરથી અંતર વધતું જશે, તેમ તેમ એમની સંખ્યા વધતી જશે એક સમય એવો આવશે કે મહાવીરની પાછળ ચાલનારાઓની— એમના અનુયાયીઓની ભીડમા વધારે લોકો એવા હશે કે જેઓ એ વાતોને કારણે ઉત્સુક થવા જોઈતા હતા તે વાતોનો ખ્યાલ જ મટ જશે. કેમ કે જે વાતોથી ઉત્સુક થવુ જોઈએ એ વાતો તો ગહન છે, ઊંડી છે. જે વાતોથી આપણે ઉત્સુક થઈએ છીએ તે વાતે ઉપરછલ્લી છે. છીછરી છે.

લોકોએ જોયું કે મહાવીર પોતાના વાળ ઉખાડી રહ્યા છે, ભૂખ્યા ઊભા છે, નગ્ન ઊભા છે, ઠંડી, ગરમી, વરસાદમા ઊભા છે. જે લોકો પોતાને કષ્ટ આપવા માગે છે, તેઓ મહાવીરને એથે ખૂબ સહેલાઇથી એ કરી શકે છે. પરંતુ મહાવીર પોતાને કષ્ટ નથી આપતા. મહાવીરને માટે કાયા-ક્લેશનો અર્થ દમન કરવું એવો નથી.

(૨૭) મહાવીરનો કાયા-ક્લેશનો અર્થ કાયા ક્લેશ છે, શરીર દુઃખ છે—ધ્યાનમાં ઊંડા જતાં, સાધનામાં આગળ જતાં સાધકને થતી આ વાતની પ્રતીતિ

તો પછી આ શબ્દનો પ્રયોગ શા માટે કર્યો? આને જરા સમજીએ. મહાવીરનો જે અર્થ છે, તે એ છે કે કાયા ક્લેશ છે, શરીર દુઃખ છે. શરીર જ દુઃખ છે. શરીરની સાથે ક્યારેય સુખ મળતુ નથી, દુઃખ જ મળે છે. એટલા માટે સાધક આગળ વધશે તેની સાથે જ અત્યાર સુધી ન દેખાયેલાં ઘણાં દુઃખ શરીરમાથી વીખગવા લાગશે એ પોતાના મોહ અને ભ્રમમાં જીવતો હતો.

મારી પાસે લોકો આવે છે. તેઓ કહે છે કે ધ્યાન શરૂ કર્યું,

ત્યારથી મનમાં બહુ અશાંતિ અનુભવાય છે હું કહું છું કે ધ્યાનથી અશાંતિ નથી આવી શકતી જો ધ્યાનથી અશાંતિ થશે તો શાંતિ કોનાથી થશે ? હું જાણું છું કે વધુ ધ્યાન કરવાથી અશાંતિ અનુભવાય છે કેમ કે જે અશાંતિ તમે ક્યારેય પોતાની અંદર જોઈ નથી એ ધ્યાનની સાથે દેખાવા લાગે છે એ દેખાતી નહોતી એટલે તમે વિચારતા હતા કે એ છે જ નહિ જ્યારે દેખાય છે ત્યારે ખબર પડે છે કે એ છે

એટલા માટે ધ્યાનનો પહેલો અનુભવ અશાંતિના વધવાનો અનુભવ છે જેમ જેમ ધ્યાન વધે છે તેમ તેમ અશાંતિ વધુ ને વધુ પ્રગટ થતી જાય છે એક સમય એવો આવશે કે જ્યારે એવો ભય લાગશે કે હું પાગલ તો નહિ થઈ જાઉં ને ! પરંતુ જો એ સમયને પાર કરી ગયા તો અશાંતિ મરી જશે. જો તમે એ સમયને પાર ન કરો, તો તમે તમારી અશાંતિની દુનિયામાં ફરી પાછા આવી જશો એક માણસ સૂતેલો છે એને ખબર નથી પડતી કે એના પગમાં દર્દ છે એ જાગે છે ત્યારે ખબર પડે છે પરંતુ જાગવાથી દર્દ નથી થતું જાગવાથી ખબર પડે છે

(૨૮) મહાવીર કહે છે કે દુઃખની જે પ્રતીતિ થાય છે તેનો સ્વીકાર કરો

મહાવીર જાણે છે કે કાયા ક્લેશ વધશે કોઈ વ્યક્તિ સાધનામાં ઊતરશે તેની સાથે જ એની કાયા એને વધુ દુઃખ દેતી માલૂમ પડશે. કેમ કે સુખ આપવાનું તો બંધ થઈ જશે આમ તો કાયાએ ક્યારેય સુખ આપ્યું જ નહોતું માત્ર એ એમ માનતો હતો કે આપશે. આ જે આપણો ભ્રમ હતો આપણી કલ્પના હતી એનો પડદો તૂટી જશે અને ત્યારે દુઃખ જ દુઃખ દેખાશે એ દુઃખને જોઈને પાછા ન ફરશો

મહાવીર કહે છે કે એ કાયા-ક્લેશને સહન કરવો આ કાયા ક્લેશ નથી કાયાનાં દુઃખ દેખાવાં શરૂ થઈ જશે એની બીમારીઓ

દેખાશે, તણાવો દેખાશે, અગવડો દેખાશે, રુગ્ણતા, બુઢાપો આવશે, મોત આવશે—આ બધુ દેખાશે. જન્મથી માંડીને મૃત્યુ સુધીની એક લાંબી યાત્રા દેખાશે પણ ગભરાવું નહિ. એ કાયા-કલેશને સહન કરવો. એને જોવુ એનાથી રાજી રહેવું. એનાથી નાસવુ નહિ તો કાયા-કલેશનો અર્થ એ નથી કે દુઃખ આપવું. કાયા-કલેશનો અર્થ છે કે દુખ આવશે, દુઃખ પ્રતીત થશે, દુઃખ અનુભવમા ઊતરશે. એનાથી તમે બચાવ ન કરશો. સ્વીકાર કરશો.

(૨૯) દુઃખમાંથી બચવાની કોશિશ ભવિષ્યના સ્વપ્નમાં, સુખના ભ્રમમાં લઈ જાય છે—કાયા-કલેશની સાધના દુઃખના સમગ્ર સ્વીકાર દ્વારા દુઃખમાંથી મુક્તિની છે

મહાવીર એમ નથી કહેતા કે તમે દમન કરો. મહાવીર કહે છે કે દમન કરવાની જરૂર નથી. કાયા પોતે જ એટલુ દમે છે કે હવે તમે એને વધુ શું દમશો? કાયાના પોતાના જ દુઃખ એટલાં છે કે હવે વધુ દુઃખ ઊભા કરવાની કોઈ જરૂર નથી. પરંતુ કાયાના દુઃખની ખબર ન પડે, એટલા માટે આપણે સુખ ઊભા કરીએ છીએ, સુખનુ આયોજન કરીએ છીએ. આજે ન મળ્યુ, તો કાલે મળશે, પરમ દિવસે મળશે. આ રીતે કાલ પર ટાળતા જઈએ, છીએ, સ્થગિત કરતા જઈએ છીએ આજનુ દુખ ભૂલવવા માટે કાલનુ સુખ બનાવતા કરતા રહીએ છીએ આજ પર પડદો પડી જાય, એટલા માટે કાલની તસવીર બનાવતા રહીએ છીએ. એટલા માટે કોઈ માણસ આજમાં જીવવા નથી માગતો. આજ ખુબ દુઃખદ છે. બધુ કાલ પર નાખતા રહે છે.

મહાવીર જાણે છે કે સાધનામા જેવો અંતમા પ્રવેશ થશે, તેવી કાલ તૂટવા લાગશે, આજમાં જીવવાનુ થશે અને બધાં દુઃખ તીવ્રપણે ખૂચશે બધી બાજુથી દુઃખ ઊભાં થઈ જશે બધી બાજુ બુઢાપો અને મોત દેખાવા લાગશે. ક્યાય સુખનો કોઈ સહારો નહિ રહે. તમે વિયોગના હના કે કાગળની જે નાવ પાર કરાવી દેશે તે

તૂટી જશે તમે વિચારતા હતા કે જે સહારો છે, એ ખોવાઈ જશે જે ભ્રમોને આધારે તમે જીવતા હતા તે તૂટી જશે જ્યારે બિલકુલ ભ્રમશૂન્ય થઈને તમે જ્યારે સાગરમાં હમેશા ડૂબતા રહેશો ન તો નાવ હશે ન તો સહારો હશે અને ન તો કોઈ કિનારો દેખાતો હશે ત્યારે ઘણો ક્લેશ થશે એ ક્લેશને સહેવો એ ક્લેશનો સ્વીકાર કરવો. એમ જાણવું કે એ જીવનની નિયતિ છે એમ જાણવું કે એ પ્રકૃતિનો સ્વભાવ છે

કાયા ક્લેશનો અર્થ છે કે જે કાંઈ આવે તેનો સ્વીકાર કરવો એનાથી નાસવાની કોશિશ ન કરવી. એનાથી નાસવાની કોશિશ અજ્ઞાનના સ્વપ્નમાં લઈ જાય છે એનો વિપરીત સુખ બનાવવાની ચિંતામાં ન પડવું કેમ કે સુખ બનાવવાની ચિંતા એને જોવા નથી દેતી જાણવા નથી દેતી ઓળખવા નથી દેતી. ધ્યાન રહે આ જીવનમાં જેણે મુક્ત થવું છે તેણે દુઃખથી જ મુક્ત થવાનું હોય છે સુખથી કોઈ મુક્ત નથી થઈ શકતું સુખ છે જ નહિ તો એનાથી મુક્ત પણ ક્યાંથી થશે? એ ભ્રમ છે દુઃખથી મુક્ત થવાનું હોય છે અને દુઃખથી મુક્તિ દુઃખની સ્વીકૃતિ (acceptibility)માં છુપાયેલી છે— સમગ્ર સ્વીકાર (total acceptibility)માં તો કાયા ક્લેશનો અર્થ એ છે કે કાયા દુઃખ છે, એનો સમગ્ર સ્વીકાર એ સ્વીકાર એટલો થઈ જવો જોઈએ કે તમારા મનમાં એ સવાલ ન ઊઠે કે કાયા દુઃખ છે

(૩૦) કાયાક્લેશનો બીજો ભાગ—દુઃખની એટલી પૂર્ણ સ્વીકૃતિ કે ક્લેશનો બોધ પણ મરી જાય

કાયા ક્લેશનો બીજો હિસ્સો હું તમને બતાવું છું જો તમને એમ લાગતું હોય કે કાયા દુઃખ છે તો એનો અર્થ એ થયો કે તમને કાયાથી સુખ મળવાની આશા છે જો હું એમ માનતો હોઉં કે મારો મિત્ર મને દુઃખ દઈ રહ્યો છે તો એનો અર્થ એટલો જ છે કે હજી હું એમ માનું છું કે મને મારા મિત્ર પાસેથી કોઈ સુખ

મળવુ જોઈએ. જો હું કહું છું કે મારું શરીર દુઃખ આપે છે, તો એનો અર્થ એ કે મારી અંદર શરીરમાથી સુખ મેળવવાની ક્યાંક આશા રહેલી છે.

કાયા-ક્લેશનો અર્થ એ છે કે દુખનો સ્વીકાર કરી લો એટલો સ્વીકાર કરી લો કે તમને ક્લેશનુ ભાન પણ મટી જાય જે દિવસે પૂર્ણ સ્વીકૃતિ હશે એ દિવસે ક્લેશનુ ભાન મટી જશે. એટલા માટે મહાવીર બધા દુખોની વચમા આનંદથી ઘૂમતા રહે છે. તેઓ જ્યારે વરસાદમા ઊભા હોય છે, યા તડકામા ઊભા હોય છે, યા નગ્ન હોય છે, યા વાળલોચન કરી રહ્યા હોય છે, યા ભોજન નથી કરતા, તો કોઈ દુઃખમા નથી. એમને દુખની ખબર જ નથી. કાયા-ક્લેશની સ્વીકૃતિ એટલી ગહન થઈ ગઈ છે કે દુઃખની કોઈ પણ ખબર નથી પડતી તેઓ કેવી રીતે કહે કે આ દુઃખ છે?

(૩૧) અપેક્ષાને કારણે પેદા થતાં દુઃખ

હુ રસ્તા પરથી પસાર થાઉં, ત્યારે તમે લોકો મને નમસ્કાર કરો એવી હુ અપેક્ષા રાખુ અને જો તમે નમસ્કાર ન કરો, તો મને દુઃખ થશે પણ જો હુ અપેક્ષા જ ન રાખુ, તો દુખ કેવી રીતે થશે? જો તમે મને ગાળો દો અને મન દુ.ખ થાય તો એનો અર્થ છે કે મેં અપેક્ષા રાખી હતી કે તમે ગાળ નહિ દો. તમે ગાળ ન દેત, તો મને સુખ થાત, દો છો તો દુઃખ થાય છે. પરંતુ જો મારી જો કોઈ અપેક્ષા ન હોય અને તમે ગાળ દો તો હુ જાણીશ કે એ જ નિયતિ છે. આ ક્ષણે ગાળ પણ પેદા થઈ શકતી હતી, તે થઈ ગઈ. તમારી પાસેથી ગાળ મળી શકતી હતી, તે મળી ગઈ. એમા વિપરીત ક્યાય કોઈ બીજી આકાક્ષા નહિ હોય, તો પછી કોઈ દુઃખ નથી રહેતું.

(૩૨) સ્વીકારની સાથે દુઃખવિસર્જિત થઈ જાય છે. અસ્વીકારની સાથે અનેકગણું થઈ જાય છે

કાયા ક્લેશની સાધના શરૂ થાય છે—દુ.ખના સ્વીકારથી અને

પૂર્ણ થાય છે—દુઃખના વિસર્જનથી ધ્યાન રહે કે દુઃખ વિસર્જિત નથી થતું જ્યાં સુધી જીવન છે ત્યાં સુધી તો એ રહેશે પરંતુ જે દિવસે સ્વીકાર પૂરો થઈ જાય છે એ દિવસે તમારા માટે દુઃખની હસ્તી નથી હોતી સ્વીકારની સાથે એટલું મોટું રૂપાંતર (transformation) જેની આપણને ખબર જ નથી.

યુદ્ધના મેદાન પર સૈનિક જાય છે તો જ્યાં સુધી તે જતો નથી ત્યાં સુધી તે ભયભીત રહે છે ખૂબ ગભરાય છે બચવાની કોશિશમાં લાગેલો રહે છે કે કોઈ પણ રીતે બચી જાઉં પરંતુ યુદ્ધના મેદાન પર પહોંચે છે ત્યાં બોમ્બ પડી રહ્યા છે ગોળીઓ ચાલી રહી છે ત્યાં એક બે દિવસ તો એની ઊંઘ ઊડી જાય છે એ સૂવા નથી પામતો વારંવાર ચમકી ઊઠીને જાગી જાય છે પણ બે-ચાર દિવસ પછી તમે ચકિત થશો કે એ જ સૈનિક બોમ્બની વર્ષા વચ્ચે, ગોળીઓની રમઝટ વચ્ચે સૂઈ રહ્યો છે એ જ સૈનિક બાજુમાં લાગો પડી હોય અને ભોજન કરી રહ્યો છે એ જ સૈનિક પાસેથી સનનન કરતી ગોળીઓ છૂટતી હોય છે અને એ પત્તા રમી રહ્યો હોય છે એનામાં શું થઈ ગયું? એક વાર યુદ્ધની સ્થિતિનો સ્વીકાર થઈ ગયો હકીકત (fact) થઈ ગઈ કે એ ઠીક છે એ અને વાત ખતમ થઈ ગઈ

બીજા મહાયુદ્ધમાં લંડન પર બોમ્બમારો થતો હતો. લોકો ચિંતિત હતા કે શું થશે? પરંતુ બે-ચાર દિવસ પછી બોમ્બમારો ચાલતો રહ્યો સ્ત્રીઓ બજારમાં સામાન ખરીદવા નીકળવા લાગી બાળકો સ્કૂલમાં ભણવા જવા લાગ્યા બોમ્બમારાનો સ્વીકાર થઈ ગયો તે એક હકીકત થઈ ગયો એવું નથી હોતું કે યુદ્ધમાં પાસે જે લાશ પડી હોય છે એ લાશ નથી હોતી અને એવું પણ નથી કે એ માણસ નઠોર થઈ ગયો છે એ માણસ એનો એ જ છે પરંતુ હકીકતની સ્વીકૃતિ આખી સ્થિતિને બદલી નાખે છે જ્યાં સુધી તમે અસ્વીકાર કરશો, ત્યાં સુધી તમને હકીકત સતાવશે. જે દિવસે

સ્વીકાર કરી લેશો, કે બસ, વાત પૂરી થઈ ગઈ. જો હું એ જાણી લઉં કે શરીરની સાથે મોત અનિવાર્ય છે, તો મોતનું દુઃખ નષ્ટ થઈ જાય.

(૩૩) મહાવીરની કાયા-કલેશની સાધના કોઈ સુખની અપેક્ષાથી નથી

કાયા-કલેશની સાધના દુઃખની સ્વીકૃતિ દ્વારા દુઃખથી મુક્તિનો ઉપાય છે. પરંતુ કાયાને કષ્ટ દેવાની કોશિશ એ કાયા-કલેશની સાધના નથી. કેમ કે જે માણસ કાયાને દુઃખ દેવામાં લાગેલો છે. એ માણસ ફરી કોઈ સુખની આકાંક્ષામાં પડ્યો છે. આપણે બધા પ્રયત્ન સુખને માટે જ કરીએ છીએ. જ્યાં સુધી આપણે કોઈ સુખ માટે પ્રયત્ન કરીએ છીએ, ત્યાં સુધી આપણે સુખની જ આકાંક્ષાથી કરીએ છીએ. એક માણસ પોતાના શરીરને પણ દમી શકે છે એ ફક્ત એ આશામાં કે મોક્ષ મળશે, આનંદ મળશે, આત્મા મળશે, પરમાત્મા મળશે. તો સુખની આકાંક્ષા ચાલુ જ છે.

મહાવીરની કાયા-કલેશની ધારણા કોઈ સુખને અર્થે શરીરને દુઃખ દેવા માટે નથી. પરંપરાગત વ્યાખ્યામાં લોકો એ અર્થ ઘટાવે છે કે જેવી રીતે માણસ ધન કમાવાને માટે દુઃખ ઉઠાવે છે, એવી જ રીતે મોક્ષ મેળવવા માટે પણ દુઃખ ઉઠાવવા પડશે પરંતુ આ ખોટું છે જેવી રીતે કોઈ માણસ વ્યાયામ કરે છે, તો શરીરને કષ્ટ આપે છે કે જેથી સ્વાસ્થ્ય ઠીક થઈ જાય એવી જ રીતે કાયા-કલેશ કરવો પડશે.

(૩૪) દુઃખ ન તો વધારી શકાય કે ન તો ઘટાડી શકાય—વિકલ્પ ફક્ત એના સ્વીકારમાં કે અસ્વીકારમાં છે

કાયા તો કલેશ જ છે હવે વધુ કલેશ તમે એમાં ઉમેરી શકતા નથી. કલેશ ઉમેરવો એ તમારા હાથની બહાર છે. જો કલેશ ઉમેરવો એ તમારા હાથની વાત હોત, તો કલેશ ઓછો કરવો એ

પણ તમારા હાથની વાત હોત. અને જરા બરાબર સમજી લો જો તમારા શરીરમાં દુઃખ ઉભેરી શકાય છે, તો ઘટાડી કેમ નથી શકાતું? [illegible] દુઃખ ઉમેરી શકાય છે તો દુઃખ ઘટાડી પણ શકાય. [illegible] વધારવાનું થઈ શકે ત્યાં ઘટાડવાનું પણ થઈ શકે છે. આપણા માટે શરીરને કષ્ટ દેવા નામધારી ધાર્મિક માણસમાં, અને શરીરમાંથી દુઃખ ઓછાં કરવામાં લાગેલા ભોગીમાં — એમાં કોઈ તફાવત નથી. એમના અસ્તિત્વમાં કોઈ ફરક નથી. એમનો અસ્તિત્વનો [illegible] આ જ છે.

મહાવીર કહે છે કે નથી તમે વધારી શકતા, કે નથી તમે ઘટાડી શકતા. જે છે એનો તમે મરજીથી તો સ્વીકાર કરી લો. અને [illegible] તે અસ્વીકાર કરી લો. તમે માત્ર આટલું જ કરી શકો [illegible] વિકલ્પ છે તે સ્વીકાર અને અસ્વીકારમાં છે. ઘટાડવા અને વધારવામાં નથી. ધ્યાન રહે સ્વીકાર કરી લેશો તો દુઃખ [illegible] અસ્વીકાર [illegible] તો દુઃખનો જેટલો અસ્વીકાર કરશો, તમને [illegible] તે વધારે થઈ જશે. આ રીતે કાયાક્લેશનો [illegible] પણ સ્વીકૃતિ જે છે એનો એ રૂપે સ્વીકાર.

(૩૫) મહાવીરના કાનમાં ખીલા ઠોકવાના બનાવનો બોધ [illegible] સ્વીકાર [illegible] ઉપર ઊંડી જવું

[illegible] કહે છે કે મહાવીરના કાનમાં જે દિવસે ખીલા ઠોકવામાં [illegible] તે દિવસ [illegible] આ રીતે મહાવીરને કહ્યું કે [illegible] અને આટલા [illegible] આપને આ [illegible] તમારા જેવા નિર્દોષ [illegible] કાનમાં [illegible] ખીલા ઠોકે તમને [illegible] હેરાન કરે એથી [illegible]

[illegible] ખીલા [illegible] છે તો તમને [illegible] ખીલા ઠોકે [illegible]

ઇન્દ્ર કાંઈ સમજ્યો નહિ. એણે કહ્યું, જરૂર થાય છે. તો હું આપની રક્ષા કરવા માટે આવી જાઉં?

મહાવીરે કહ્યું, તમે ખાતરી આપો છો કે તમારી રક્ષાથી મારા દુઃખ ઓછાં થશે?

ઇન્દ્રે કહ્યું, કોશિશ કરી શકું છું. ઓછાં થશે કે નહિ, એ હુ નથી કહી શકતો

મહાવીરે કહ્યું, મેં પણ જન્મોજન્મ સુધી કોશિશ કરી જોઈ પણ દુઃખ ઓછું થયું નથી. હવે મેં કોશિશ છોડી દીધી છે. હવે હુ એટલી પણ કોશિશ નહિ કરું કે તમને હું રક્ષા માટે રાખી લઉં. નહિ, તમે જાઓ. જે ભૂલ કાનમાં ખીલા ઠોકનારાએ કરી તે જ તમે પણ કરો છો. ખીલા ઠોકનારો માનતો હતો કે ખીલા ઠોકીને એ મારું દુઃખ વધારી દેશે. તમે માનો છો કે મારી સાથે રહીને તમે મારું દુ.ખ ઘટાડી દેશો. તમારું બંનેનુ ગણિત એક જ છે. મને છોડી દો. જે છે, એનો મને સ્વીકાર છે. એણે ખીલા જરૂર ઠોકયા, પણ મારા સુધી એ ખીલા પહોચ્યા નથી. હું ઘણો દૂર ઊભો છુ મે સ્વીકાર કરી લીધો છે.

જેવો કોઈએ સ્વીકાર કરી લીધો, એ એની ઉપર ઊઠી જાય છે. જે સ્થિતિનો તમે સ્વીકાર કરો છો, એની ઉપર તમે ઊઠી જાઓ છો, તત્કાળ તમે ઉપર થઈ જાઓ છો. કાયા-કલેશનો એ જ અર્થ છે.

મહાવીરનુ છઠ્ઠું બાહ્ય તપ છે—સંલીનતા, આપણે એના પર કાલે વાત કરીશું.

શુભેચ્છા સાથે —

મહાવીરે પહેલા જે પાચ બાહ્ય-તપ કહ્યા છે તે શક્તિ સરક્ષણને માટે છે આ જે છઠ્ઠુ તપ સલીનતા કહ્યુ છે, એ સરક્ષિત શક્તિનો અતર પ્રવાહ છે શક્તિ બચે અને શક્તિ પાછી ફરે. આ શક્તિના અદર પાછા ફરવા માટે તમારે ત્રણ પ્રયોગ કરવા પડશે. એક તો પોતાના શરીરની ગતિવિધિઓને જોવી પડશે. બીજુ, શરીરની ગતિવિધિઓ અને મનની ગતિવિધિઓને તોડવી પડશે. ત્રીજુ, શરીરની ગતિવિધિઓ અને મનની ગતિવિધિઓની પાર થવું પડશે ત્યારે તમે જાણશો કે તમે સલીન થવાના શરૂ થઈ ગયા છો પોતામા ડૂબવા લાગ્યા છો, પોતામા ઊતરવા લાગ્યા છો, પોતાની અદર અને અદર ગહનતામા જવા લાગ્યા છો.

—શ્રી રજનીશજી

[મહાવીર-વાણી ના આગામી પુસ્તકમાંથી]

શુભેચ્છા સાથે :—

મહાવીરે પહેલું અંતરન્તપ પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યુ છે પ્રાયશ્ચિત્તનો અર્થ પશ્ચાત્તાપ નથી બનેમા આસમાન-જમીનનો ફરક છે પશ્ચાત્તાપનો અર્થ છે, જે તમે કર્યું છે, તેને માટે પસ્તાવો. પરતુ તમે જે છો તેને માટે પસ્તાવો નથી. તમે ચોરી કરી હોય તો ચોરીને માટે પસ્તાવ છો તમે હિંસા કરી હોય તો તમે હિંસાને માટે પસ્તાવ છો તમે બેઈમાની કરી હોય તો બેઈમાનીને માટે પસ્તાવ છો. તમારા માટે નહિ, તમે તો ઠીક જ છો. પશ્ચાત્તાપ તમને બદલતું નથી. એ તમે જે હતા, એ જ રહેવા દેવાની વ્યવસ્થા કરે છે. પશ્ચાત્તાપ તમારા અતરાત્મામા કોઈ ફરક નથી લાવતો. પશ્ચાત્તાપ કર્મ ગલત થવાના બોધ સાથે સબધિત છે પ્રાયશ્ચિત્ત એ બોધ સાથે સંબધિત છે કે હું ગલત છુ. પશ્ચાત્તાપ કરવાવાળો ત્યાનો ત્યા જ હોય છે. પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાવાળાએ પોતાની જીવનચેતનાને રૂપાતરિત કરી નાખવાની હોય છે, કે જેનાથી પછી ગલત કામ થાય જ નહિ પ્રાયશ્ચિત્તનો અર્થ છે એ માણસનુ મૃત્યુ કે જે ભૂલો કરી રહ્યો હતો, એ ચેતનાનુ મૃત્યુ કે જેનાથી ભૂલો થઈ રહી હતી.

ભગવાન શ્રી રજનીશ

['મહાવીરવાણી'ના આગામી પુસ્તકમાથી]

(અનુસંધાન પાના નં. ૯૬ નું ચાલુ ઉપર)

નિર્ધનોને મરણે કે જ્યારે રસ્તા અનશન થઈ ગયા છે એવા પ્રસંગોમાં મનની સમાધિનો અનુભવાઈ છે. પરંતુ તો સગાવહાલાઓ સાથેનું જે બંધન હતું તે તૂટતું અનુભવાતું છે. પછી શરીર સાથેનું તાદાત્મ્ય અને ત્યાર બાદ મનની સાથેનું તાદાત્મ્ય તૂટતું જોવા મળ્યું છે, અનુભવવા મળ્યું છે સાથે સાથે ગાડીમાં ખુદાબક્ષ તરીકે મુસાફરી કરતા કે જેના પાયખાનાની બાજુમાં સૂતા સૂતા કે સ્ટેશન પર કે કોઈની દુકાનના ઓટલા પર કે ફૂટપાથ બસસ્ટેન્ડ પર સૂતા સૂતા કડકડતી ઠંડીમાં રાત્રે માત્ર એક પાતળી ચાદર ઓઢીને સૂતા સમાજના નીચલા, પીડિત દલિત વર્ગની સાથે જે તાદાત્મ્ય અનુભવ્યું છે એને કારણે એક પીડાનો એક કરુણાનો જન્મ થયો છે કે જ્યારે રજનીશજી જેવી સાક્ષાત્ ભગવાનની કોટિની વ્યક્તિ હાજર છે ત્યારે જે મૂઠીભર ધનવાનોએ એમને ધનની જાળમાં લપેટી લીધા છે તેમાંથી બહાર કાઢીને જનસામાન્યને માટે તેમને મુક્ત કરવા.

જોકે આ પહેલાના પણ એવા ઘણાંયે પ્રસંગો છે કે જેમાં અનંતની આરાધના કરતા નીકળેલા અને અનંતનું અવતરણ થાય તે માટે મથતા ધનસુખની આંતરિક પ્રતિભાનું સર્જન થયેલું છે. રજનીશજીએ સન્યાસ લેવા માટે પૂછ્યું ત્યારે મીઠો ઝઘડો પણ કરેલો છે. હું નહીં લેવા માગતો. તારે જો સન્યાસ લેવડાવવો હોય તો થોપ. એવું કહીને ધરાર પોતે લેવા નથી ગયો. ત્યારે રજનીશ વતી સ્વામી વિવેક સાગરે એના પર સન્યાસ થોપ્યો અને પછી રજનીશજીએ નામ મોકલ્યું — સ્વામી અનંત ત્યાગ. એ ઝઘડો પત્યો.

ચાલો ને મિત્રો આપણે એની સાથે અનંતના સથવારે જઈએ અને ભગવાનને બધા માટે મુક્ત કરવાના પ્રયાસમાં ટેકો પુરાવીને મહા-આનંદના સહભાગી બનીએ

—સ્વામી [illegible]વિ. ચૈતન્યના પ્રણામ

卐 卐 卐

(અનુસંધાન ટાઇટલ પેજ ૩ નુ ચાલુ)

પણ એ આ બધુ શા માટે કરે છે? જો એ જાણવું હોય તો એના જીવનમાં સહેજ ઊંડા ઊતરવુ પડશે.

એક પ્રસંગ લઈએ. ગયા વર્ષના નવેમ્બર મહિનાની વાત છે. ઑફિસમાંથી લાંબી રજા મ જૂર થઈ હતી. આગળ એક વખત વિચાર કરેલો, દક્ષિણ ભારતના યાત્રા-ધામોનુ દર્શન કરવાનો, એ પાકો બન્યો. પણ એવુ નક્કી કર્યું કે આ પ્રવાસ તદ્દન અજ્ઞાત રહીને ઘેરથી એક પણ પૈસો લીધા વગર કરવો, સાથે કોઈ પણ જાતની સાધનસામગ્રી રાખ્યા વગર, પહેરેલે કપડે અને તે પણ એક વીટાળેલી લુગી અને બીજી એક વધારાની બદલવા માટેની લુગી—બસ એ જ. એથી વિશેપ કાઈ નહિ. બિલકુલ અસુરક્ષામા વળી નક્કી કર્યું કે ભોજન માટે પણ કોઈની પાસે કાંઈ માગવુ નહિ. કોઈ સામેથી નિમ ત્રણ આપે તો જ જમવું. આવા સંકલ્પ સાથે તે નીકળી પડયો.

પોરબંદરથી ચોરવાડ અને સોમનાથ થઈને નડિયાદ ઊતરવાનુ થયુ. ત્યાથી આગળ વધી મુ બઈ ઊતર્યા વગર પૂના થઈને પઢરપુર પહોંચ્યો. ત્યાથી દક્ષિણની મુસાફરી આગળ ચાલી અને આંધ્રમાં થઈ અરુણાચલમમાં રમણ મહર્ષિનો આશ્રમ, પોડિચેરીનો અરવિંદ આશ્રમ, તિરુપતિ, કોઈમ્બતુર, નગરકોઇલિ વગેરે જગ્યાએ ફરતા ફરતાં રામેશ્વર અને વિવેકાનંદ-શિલાના પણ દર્શન કર્યા. ત્યાંથી પાછા ફરતાં મદ્રાસ થઈને શિરડી અને નાસિક થતા થતાં કલ્યાણ આવીને હાજી-મલગ થઈને મુ બઈ પહોંચી બરાબર રજનીશજીના જન્મદિન ૧૧મી ડિસેમ્બરે તેમનાં દર્શન કરીને અજ્ઞાત યાત્રા પૂરી કરી.

આ પ્રવાસની બહારની વાતો તો રસિક છે જ. પણ એનો સૌથી વધુ રસિક અને મહત્ત્વનો ભાગ આતરિક છે. શરીર તો બહારનો પ્રવાસ કરતું રહ્યુ. પણ એની સાથે સાથે ભીતરની જે અ તર્યાત્રા ચાલી છે, એ ઘણી મહત્ત્વની છે. ભોજન માટે માગવુ પણ નહિ એવા

(અનુસંધાન પાના નં. ૯૫ ઉપર)

(અનુસંધાન ટાઈટલ પેજ ૪નું ચાલુ)

અપ્રિય [illegible] સિદ્ધિઓની વાત છે. રજનીશજીની સિદ્ધિ ના
પ્રયોગની આવી રીતે નથી [illegible] ના અંગે કોઈપણ ધન્યાત્મક આગ્રહ
સિદ્ધિ ના લાભથી વંચિત [illegible] છે તેના તેવા આગ્રહો માટે એક
અજ્ઞપણા વિભાગ કે જ્યાં આ [illegible] માટે પૈસાનો સહેજ પણ હાજર
ન [illegible] જેટલુ જ નહિ પણ [illegible] મુક્ત આવા [illegible]
કર્યું — અથવા જ્યાંથી પોતાના [illegible] ના સાથીઓની મદદથી [illegible]
[illegible] નરેરોની [illegible] શક્યતાનમાં તો ઘણા [illegible]
લોકો આવ્યા જેમ [illegible] સિદ્ધિઓ [illegible] પાણી ગર્ભ અને ભાગ
કરીને રાખનારાઓમાંનું [illegible] મિત્રાનુ કીર્તન કરના
કરના [illegible] પ્રેમથી આમદ કરતા
કરના [illegible] પ્રેમ અને
આનંદનું [illegible] તો [illegible] જણું કે એક વખત
ત્યાં જનાર ત્યાં જ [illegible] આવવા લાગતો [illegible]
હોય તો તે ધનસુખ [illegible] અર્થાત્ સ્વામી અનંત ઘણા મિત્રોને
[illegible] સિદ્ધિ મા [illegible] વાત અને [illegible]

ધનસુખને [illegible] એ [illegible] તો લેવો
જ [illegible] અને પૈસાથી જ નફાનુકસાનની ગણતરી
[illegible] આપવા જાય છે ધનસુખ
કહે છે કે [illegible] ધ્યાન [illegible] હું
ધ્યાન [illegible] આનંદના કીર્તનમય
વાતાવરણમાં [illegible] અને [illegible] અને લોકોમાંથી
વિચારોમાં [illegible] એમનો [illegible] ની સાથે
પૈસાનો [illegible] કાજે
[illegible] લીધા છે [illegible] લેવાથી વંચિત રહી [illegible]

ધનસુખને તમે પૈસા સાથે સાંકળી ન શકો એ જુદી જ માટીનો
માનવી છે એ [illegible] જેવા
અનેક મિત્રો [illegible] ખાવ્યા છે એ બુદ્ધિનુ [illegible] છે એ ભોજન
કરનાર વ્યક્તિ ધ્યાન [illegible] નહિ [illegible] એ તો અનંતની સામે હોય
[illegible] અને [illegible] અનંતની સામ [illegible] દેનારની ઝોળી [illegible]
ખાલી ક્યાંથી રહી શકે?

(અનુસંધાન પેજ [illegible])